

НИКОЛА АВРЕЙСКИ

ИСТОРИЯ
НА ЕВРОПЕЙСКАТА ИДЕЯ

ЗА БУКВИТЕ
ОПИСМЕНЕХЪ

Никола Аврейски
ИСТОРИЯ НА ЕВРОПЕЙСКАТА ИДЕЯ

Nikola Avreyski
HISTORY OF THE EUROPEAN IDEA

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕНОХЪ

В настоящия учебник се предлага задълбочена трактовка на европеизма от самото му възникване до края на Втората световна война, когато съзряват условията за стартиране на европейската интеграция. В центъра на вниманието са поставени основните проблеми на изграждането на европейската мегаобщност: възникването на самата идея за Европа; факторите, въздействащи върху нейното развитие; основните етапи в мисленето за Европа; превръщането на Европа в културна общност; формирането на различните европейски идентичности; непрекъснатият процес на търсене на естествените граници на европейската общност; политическите проекти за общо бъдеще на европейските народи; опитите за практическа реализация на някои от тези проекти.

Учебникът е предназначен за специалностите по професионално направление „Обществени комуникации и информационни науки“ на Университета по библиотекознание и информационни технологии, но той може да намери приложение и в преподаването пред студентите от други специалности в българските висши училища, които изучават „История на европейската идея“.

От автора

© Никола Аврейски, автор, 2019

© Проф. д.ик.н. Евгений Сачев, рецензент, 2019

© Ралица Йотова, графичен дизайн на корицата, 2019

© Академично издателство „За буквите – О писменехъ“

ISBN 978-619-185-357-1

Никола Аврейски

**ИСТОРИЯ
НА ЕВРОПЕЙСКАТА ИДЕЯ**

УЧЕБНИК

**Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
София • 2019**

На майка ми, с благодарност!

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	7
ГЛАВА ПЪРВА	
ИЗВОРИТЕ НА ЕВРОПЕИЗМА	25
ТЕМА 1. Раждането на Европа през Древността	25
ТЕМА 2. Античните представи за Европа.....	30
ГЛАВА ВТОРА	
ДВИЖЕНИЕ НА ИДЕИТЕ В ЕВРОПЕИЗМА	37
ТЕМА 3. Европейската идея през епохата на Средновековието	37
ТЕМА 4. Ренесансът и преразглеждането на идейното съдържание на Европа.....	60
ТЕМА 5. Рационализъмът, Просвещението и формирането на европейската светска идентичност	86
ГЛАВА ТРЕТА	
СЪЗРЯВАНЕ НА ЕВРОПЕИЗМА	99
ТЕМА 6. Превръщане на Европа в стандартна рамка за политическо мислене (от Великата френска революция до Първата световна война).....	99
ТЕМА 7. Пречистване на европеизма в пожарищата на световните войни	147
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	199
РЕЦЕНЗИЯ. Проф. д.ик.н. Евгений Сачев	205

Въведение

Темата за Европа се явява още в творчеството на Омир (VIII в. пр. Хр.) и на основоположника на древногръцката литература Хезиод (VII в. пр. Хр.). Тя се превръща в едно от големите предизвикателства на наративната история от самото ѝ раждане през V в. пр. Хр. – сред най-интересните и сложни проблеми, пред които се изправят наблюденията и въображението на „бащата на историята“ Херодот, е именно Европа: какво представлява тя; докъде се разпростира и колко е голяма; кои племена и народи я населяват; какви са техните обичаи, нрави, представи за миналото, настоящето и бъдещето. Традицията, заложена от Херодот, намира продължение в историописната практика на античните гръцки и римски автори. По-късно чрез византийските историци тя попада в ползрението и на християнската средновековна летопис.

Европейската тематика съпътства развитието на европейската идея и се налага трайно още през епохата на Ренесанса, когато в общественото мнение на континента се утвърждава съзнанието за културно единство на Стария свят и започва да се формира истинското научно знание, разграничаващо се от мистицизма и движено от творческия скептицизъм. Оттогава темата за Европа е интерпретирана в хиляди философски, исторически, правни, политологични, социологически, културологични, публицистични, изкуствоведски и други трудове, а също в литературата и произведенията на изкуството.

Сред всички науки, работещи на трудното, но интересно и благодатно поле на европеизма, особено място заема историята. Още през XVI в. темата за историята на Европа трайно усяда като една от основните теми на историческата наука. Началото на нейната историческа интерпретация съпътства развитието на самата европейска идея и съвпада с времето,

когато в общественото мнение на континента се утвърждава съзнанието за културно единство на Стария свят.

Оттогава по тази тематика са изписани тонове мастило и са създадени хиляди произведения от професионални историци на различни страни на Европа, а също от външни на континента учени. Досегашният опит от изследването на историята на Европа откроява три концепции.

Първата и най-ранна (от XVI в.) разглежда историята на Европа като сума от историите на разположените на континента държави. Този подход е полезен преди всичко с приличането, систематизирането и анализирането на огромен информационен масив за всяко парченце от многоликата политическа мозайка на Стария свят. Но подобна методология на проучване на миналото на континента се оказва малко продуктивна, тъй като разглеждането на историята на Европа като механична сума от националните истории остава на заден план по-важните проблеми – регионалните и общоевропейските.

Осъзнаването на тази слабост води до появата през XIX в. на втора концепция за историята на Европа – третирането ѝ като свързана помежду си мрежа от регионални истории на различните части на континента: Централна Европа, Западна Европа, Северна Европа, Южна Европа, Източна Европа, Югоизточна Европа. Този нов подход дава по-обнадеждаващи резултати. Редуцирайки съществено фактологията на националните истории, учените пренасят основното си внимание върху наддържавните процеси и явления и съумяват в доста по-малки по обем трудове да поднесат едно по-задълбочено разбиране за специфичните особености на регионалните култури в Стария свят. Но и тази методология на изследователската работа не удовлетворява в необходимата степен растящите актуални потребности на Европа като цяло, доколкото общоевропейските процеси са оставени на позаден план.

Опитите да се отговори на тези потребности, разкриват едва в началото на 30-те години на XX в. пътя на третата концепция за историята на Европа – третирането ѝ като об-

що съпреживяно минало. Този интегрален подход се оказва най-плодотворен, тъй като центрира вниманието върху общоевропейските проблеми, като търси общите и частично европейските структурни елементи в развитието на европейските народи. Регионалните особености са изместени на по-заден план и са подчинени на общоевропейската проблематика, а историческото развитие на отделните държави и народи се използва за типизиране на процесите и за подчертаване на приноса на отделните нации в европейското цивилизационно наследство. Този именно подход е особено потребен на съвременна Европа, впрегнала усилията си в най-оригиналния политически проект на нашето време – европейската интеграция. Напускайки полето на наративното историческо повествование, тази изследователска методология предлага задълбочен критичен анализ на миналото, като извлича поуки от неговите заблуди и грешки. Тази аналитична история допринася за изграждането на съвременната архитектура на европейското общество. Тя дава и надеждни ориентири на политическата футурология в прогнозирането на обозримото бъдеще на света и на мястото на Европа в него.

Модерната интегрална концепция за историята на Европа, разбира се, е дело преди всичко на историческите науки – от древната до съвременната история, от отечествената през регионалната до европейската история. Не бива обаче да се забравя, че нейните успехи до голяма степен се обуславят от интердисциплинарния характер на изследователската работа. Изключителна помощ при проследяването на дългия и сложен процес на формиране на културната цялост на европейските народи оказва културологията. Без правото не може да бъде оценено по достойнство значението на римското право и на международното право във формирането на културно-политическото единство на Европа, както и значението на съвременното европейско право. Политологията пък подпомага обективната оценка на многобройните проекти за общо политическо изграждане на обединена Европа, както и дебатите за нейната институционална

рамка. Ценна е помощта на народопсихологията за разгадаването на сложните кодове на европейската душевност и за възможността за съчетаването на различни идентичности – особено на териториалните, националните и регионалните, с общата европейска идентичност. Ползи донася и географията – историческата география помага за изясняването на географските открития и постепенното усвояване на континента, а икономическата география разкрива възможностите на Европа като играч на световната сцена. Обективната трактовка на съвместно преживяното европейско минало се нуждае от подкрепата и на теологията – без нея не може да се влезе „под кожата“ на европейската християнска общност в различните ѝ измерения (православната, католическата и многобройните протестантски) и не може да бъдат изяснени възможностите за интегриране на различни религиозни общности в новата европейска светска общност. Наред с посочените и други науки безценна е помощта на философията, без която е невъзможно да се осмисли многовековният лъкатушеш път на Европа, на движението на нейните стойности и идеи, на шансовете ѝ в глобализацията се свят.

Централно място в историята на Европа като съвместно преживяно минало заема европеизмът – разбирането за Европа през различните исторически епохи. Макар европейските интелектуалци да поддържат траен интерес към него от далечния XVI в., началото на специалното му проучване е сложено едва през 1932 г. във връзка с инициативата на Франция за изграждане на обща политическа система на европейските държави – членки на Обществото на народите. В разгара на общоевропейския дебат световноизвестният австрийски писател Стефан Цвайг публикува знаменитото си есе „Историческо развитие на идеята за Европа“, преведено на много европейски езици.¹

След Втората световна война европейската идея застава в центъра на интелектуалните усилия за разкриване на европейската идентичност в миналото и настоящето, дви-

---

¹ Цвайг, С. Европейската мисъл. Варна, 1985, с. 320 – 338.

жението на идеите за общо изграждане на нова Европа, предизвикателствата пред реализацията на уникалния европейски интеграционен проект, конкуренцията на визиите за общо бъдеще на европейските народи.

След успешното начало на европейската интеграция, дадено със създаването в средата на ХХ в. на първата европейска общност – Европейската общност за въглища и стомана, европеизмът застава в центъра на изследователските усилия на западните учени, предимно от шестте държави учредителки на Общността. Преследваната цел е да покажат, че даденото най-накрая успешно начало на европейския интеграционен проект не е случайно хрумване със съмнителна стойност, че то има дълбоки корени в миналото, основава се на трудно изградена, но реално съществуваща европейска културна общност, предшества се от стотици конкретни планове за политическо обединение на континента и дори от практически опити за тяхното осъществяване.²

Но условията на тоталната Студена война налагат дълбок отпечатък и върху изследователската работа по общоевропейската проблематика. Постоянно променящата обхвата си през вековете като социалнополитическа общност Европа е сведена само до част от западните предели на континента, родили първите европейски общности. Понятието „Европа“ се монополизира от западноевропейската култура,

---

² **Gollwitzer**, H. Europabild und Europagedanke. Beiträge zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts. München, 1951; **Raumer**, K. Ewiger Friede. Friedensrufe und Friedenspläne seit der Renaissance. Freiburg-München, 1953; **Fischer**, J. Oriens – Occidens – Europa. Begriff und Gedanke „Europa“ in der späten Antike und im frühen Mittelalter. Wiesbaden, 1957; **Hay**, D. Europe. The Emergence of an Idea. Edinburgh, 1957; **Curio**, C. Europa: storia di un'idea. Florence, 1958; **De Rougemont**, D. Europa. Vom Mythos zur Wirklichkeit. München, 1962; Die Idee Europa 1300 – 1946. Quellen zur Geschichte der politischen Einigung. München, 1963; **Barracough**, G. European Unity in Thought and Practice. Oxford, 1963; **Duroselle**, J.-B. L'idée d'Europe dans l'histoire. Paris, 1965; **Brugmans**, A. L'idée européenne 1918 – 1965. Cahiers de Bruges, 1965; The Unity of Europe. An Historical Survey. London, 1966; **Foester**, R. Europa. Geschichte einer politischen Idee. München, 1967; **Buhler**, W. Europa. Ein Überblick über die Zeignisse des Mythos in der antiken Literatur und Kunst. München, 1968; **Lipgens**, W. Europa-Föderationspläne der Widerstandsbewegungen 1940 – 1945. München, 1968, и др.

а проблемите на съвременната и разединена Европа се наслагват върху миналото. Така изследванията по европейската тематика задълбочават своя западноевропейски изглед, който отправя централноевропейските и особено югоизточните и източните европейски народи в периферията на научния интерес. Крупен принос за надживяването на такова превратно разбиране на Европа дава в началото на 60-те години на XX в. френският президент ген. Шарл дьо Гол с новаторската си политическа формула на Европа като общо културно пространство, разпростиращо се „от Атлантика до Урал“.³ Голяма роля за неговото утвърждаване в западните предели на континента изиграва западногерманският канцлер Вили Бранд със своята „нова източна политика“ (1969 – 1974), признала политическите реалности в Европа след Втората световна война и наложила решението на Западния блок за участие в предлаганото от Източния блок общоевропейско съвещание.⁴ Ново преразглеждане на европейските представи се осъществява във връзка с дългия процес на присъединяване на една източноевропейска, при това православна, държава към Европейската общност – Гърция (1974 – 1981).

От своя страна европеизмът е превърнат в източноевропейската зона на влияние на СССР в „табу“ в резултат на острата конкуренция между Европейската общност и организираната в Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ) „социалистическа общност“. Задълбочаването на европейската интеграция със създаването през 1958 г. на другите две общности (Европейската общност за атомна енергия и Европейската икономическа общност) и по-успешното им развитие в сравнение със СИВ предизвикват сериозна корекция в оглавяващата Източния блок световна суперсила. Идеологическото характеризирание на Европейските общности като „империалистически организации“ отстъпва място на поли-

---

³ Вж. **Rose, F.** *La France et la defense de l'Europe*. Paris, 1976; **De Gaulle, Ch.** *Mémoires d'espoir: Le renouveau 1958 – 1962*. Paris, 1970.

⁴ Вж. **Whetten, L.** *Germany's Ostpolitik. Relations between the Federal Republic and the Warsaw Pact Countries*. Oxford, 1971; **Бранд, В.** *Спомени*. София, 1992.

тическият прагматизъм. През 1962 г. съветският официоз в „Правда“ ги оценява като „политическа и икономическа реалност“⁵, а от началото на 70-те години Москва проявява дори интерес към опита на Европейската общност и започва да прилага подобни интеграционни елементи в дейността на Съвета за икономическа взаимопомощ. Междувременно преразглеждането на разбирането на източноевропейските комунистически държави за Европа получава нов стимул от политическата инициатива на Организацията на Варшавския договор (ОВД) от 1966 и 1969 г. за едновременно разпускане на НАТО и ОВД и свикване на общоевропейско съвещание за изработване на система за колективна сигурност на континента. Подготовката и успешното провеждане в столицата на неутрална Финландия на първото Съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа (1973 – 1975) обективно възражда спомена на източноевропейските народи, че са органична съставна част от европейската цивилизация. И променените нагласи както в държавнополитическите елити, така и на равнище масово съзнание няма как да не рефлектират благоприятно върху изследователската работа. Допълнителен тласък в тази посока дава идеята на съветския ръководител Леонид Брежнев за „техния европейски дом“, лансирана на Световен конгрес на мира в Москва през 1973 г.⁶ и повторена по време на официалната му визита във ФРГ през 1981 г.⁷ Въпреки очевидните корисни подбуди на Кремъл (да насърчи стремежа на Западна Европа към независима от САЩ политика) тезата за „естественото право“ на европейските народи сами да регулират отношенията си в своя „собствен дом“, обективно изгражда едно ново разбиране за Европа като цяло. С още по-благоприятни последици е концепцията на последния съветски ръководител Михаил Горбачов за „нашия европейски дом“, изложена

---

⁵ *Правда*, 23 мая 1962.

⁶ **Брежнев, Л.** За външната политика на КПСС и съветската държава. Речи и статии. София, 1974, с. 613.

⁷ Вж. **Дейвис, Н.** Европа. История. Велико Търново, 2005, с. 59.

за първи път в реч, произнесена в Прага през 1987 г.⁸ и допълнително обоснована в специален параграф на негова книга от същата година⁹. Както се вижда, формулата на Горбачов не изключва и самия Съветски съюз от европейското културно и политическо пространство. На реформаторския курс на Горбачов се дължи и един изключителен факт в развитието на Европа през Студената война – споразумението между СИВ и ЕИО от 1988 г. за установяване на официални отношения между двата икономически блока – преди още САЩ да са признали Общността.

Очертаните по-горе промени в европейската политика както на западноевропейските, така и на източноевропейските държави показват, че разрушаването на Берлинската стена е предшествано от падането на доста други прегради на предубежденията, наложени в европейските взаимоотношения през първите и най-тежки години на Студената война. В тази променяща се общо взето в благоприятна посока обстановка на отношенията Запад – Изток учените от цяла Европа с присъщия си стремеж към обективна интерпретация започват постепенно да преодоляват своите грешки и заблуди.

След приключването на Студената война и възстановяването на социалнополитическото единство на континента с падането на комунистическите режими, за пръв път възникват условия за непредубедено и строго научно изследване на общоевропейската проблематика. Би било обаче пресилено да се твърди, че за изминалите три десетилетия взаимните предубеждения са изчистени.

Имаме достатъчно основания да констатираме, че докато учените във възникналите нови демокрации в Централна и Източна Европа, въпреки отделни поддавания на инерцията от миналото, много бързо превъзможват своите заблуди по отношение на Запада и проявяват повишен интерес към

---

⁸ **Горбачев**, М. Избранные речи и статьи. Т. 4. Москва, 1987, с. 487 – 488.

⁹ **Горбачев**, М. Преустройство и новото мислене за нашата страна и за целия свят. София, 1987, с. 245 – 247.

постиженията на западноевропейските си колеги, западноевропейските изследователи в голямата си част все още не са се освободили от предубежденията си по отношение на Изтока. Това се дължи до голяма степен на особеностите в развоя на научното дирене в двете части на континента. Източноевропейската наука от самото си зараждане до ден днешен е широко отворена към постиженията на западноевропейската. Трудно може да се открие научен труд в източната зона на Стария свят, дори и в годините на Студената война, чийто автор да не използва, цитира и интерпретира западни изследвания. Докато западноевропейската наука остава относително затворена в латинския културен кръг. Голяма рядкост и досега е, дори при анализирането на процесите и явленията, протичащи в източните части на континента, да се използват постиженията на източноевропейската наука. Поради езиковите затруднения се познават само някои публикации на източноевропейски емигранти и на източноевропейски учени, отпечатани на латиница. В резултат на това източноевропейската култура остава неочетенена по достойнство и невплетена в структурата на общоевропейския обмен. Тя се представя най-често изолирано, епизодично и неубедително от гледна точка на реалните ѝ постижения.

Хубавото е, че от началото на ХХI в. този пропуск на западната наука започва да се осъзнава и от самата нея. В своята „История на Европа“, появила се и на български език, австрийският професор Волфганг Шмале справедливо констатира: „Историята на Източна средна и Източна Европа съвсем бавно прониква в паметта на Запада (...) Дискурсивната конструкция на Европа е „западнатоварена“.¹⁰ Важна роля за преодоляване на тази слабост играят гръцките учени, които в публикуваните си в Западна Европа и в Северна Америка изследвания¹¹ обосновават разкриват истинската роля

---

¹⁰ Шмале, В. История на Европа. София, 2005, с. 295.

¹¹ Вж. напр.: **Geanakoplos**, D. Byzantine East and Latin West. Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance. Oxford, 1966; **Karageorgos**, B. Der Begriff Europa im Hoch- und Spätmittelalter. – In: *Deutsches Archiv*, 48 (1992), S. 137 – 164, и др.

на Източна Европа (елинския свят, Византийската империя и източното православие) за възникването и развитието на европеизма. Благоприятно въздействие оказват и появили-те се критични изследвания на учени от САЩ в тази област. Характерен е примерът с професора по съвременна история в Харвардския университет Лари Улф, посветил обемист труд на разсейването на негативния образ, създаден от Западна Европа по отношение на Източна Европа. В него се сочи, че „Западна Европа е тази, която изобрети Изтока като своя второстепенна част“¹², което е проява на „себичен идеологически интерес и самореклама“¹³ и е свързано с „фантазиите за влияние и доминация“¹⁴. Затова до днес, изтъква авторът, Западът полага усилия „да се маскира“¹⁵ културният произход на идеята за две Европи. Анализирайки съвременното състояние на западната историография за Източна Европа, проф. Улф отбелязва „историографската пропаст между Източна и Западна Европа“¹⁶ и „значителните предразсъдъци и невежество по отношение на Източна Европа“¹⁷ от страна на западноевропейската и северноамериканската наука. Авторът набляга на „академичната прецизност, чувствителността и интегритета, които историците (има предвид западните – Н. А.) дължат на темата за Източна Европа“¹⁸. Той е убеден, че проблемът за разкриването на „мисловното разделение на Европа на Източна и Западна (...) е актуален – както по исторически, така и по политически причини“¹⁹.

Недостатъчно доброто познаване на Източна Европа и на нейните научни постижения в западната научна литература е основна причина за продължаващото поддържане на

---

¹² Улф, Л. Изобретяването на Източна Европа. Картата на цивилизацията в съзнанието на Просвещението. София, 2004, с. 24.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там, с. 530.

¹⁵ Пак там, с. 542.

¹⁶ Пак там, с. 12.

¹⁷ Пак там, с. 7.

¹⁸ Пак там, с. 13.

¹⁹ Пак там, с. 12.

очевидно несъстоятелни твърдения. И в най-новата западна литература например намира място тезата, че думата „европейци“ се е появила за първи път в анализите при описването на битката на предвожданияте от Карл Мартел западни ридари срещу проникналите в югозападната част на континента араби (732 г.) – при положение че още „бащата на медицината“ Хипократ в едно от най-популярните си съчинения – „За въздуха, водата и местностите“, написано в края на V в. пр. Хр., нееднократно използва понятието „европейци“ и издига цяла теория за причините, определили техните различия от азиатците²⁰ (за „европейците“ впрочем пишат векове наред гръцките, римските и дори раннохристиянските автори).

Въпреки огромната над половинвековна постоянна изследователска работа, намерила израз в солидни документални издания и във фундаментални научни трудове, остават маса неразрешени проблеми в областта на европеизма. Дори при ключовия въпрос за разединението на Европа на Западна и Източна съжителстват смущаващо различни гледни точки. За споменатия по-горе проф. Лари Улф обособяването на Източна Европа е резултат от новата културна представа на просветителите от XVIII в. за Стария свят.²¹ Най-авторитетният до днес американски университетски учебник по дисциплината „История на съвременния свят“ на Робърт Палмър и Джоел Колтън, претърпял от 1950 до 1992 г. седем издания, отнася „трансформацията на Източна Европа“ към политическите процеси, последвали Вестфалската конференция (1648 г.).²² Според видния американски макроикономист проф. Имануел Уолърстийн разделянето на Европа има икономическа основа и се осъществява през XVI в., когато Западна Европа започва да разглежда Източна Европа като ев-

---

²⁰ **Гипократ.** Етика и обща медицина. Санкт-Петербург, 2001, с. 151 – 179.

²¹ **Улф, Л.** Цит. съч., с. 24.

²² **Palmer, R., J. Colton.** A history of the modern world. 3. edit. New York, 1965, pp. 173 – 223.

ропейска икономическа периферия.²³ По мнението на английския социолог д-р Джералд Деланти „вътрешното разделяне в рамките на Европа“ е свързано със завладяването на Константинопол от османците (1453 г.).²⁴ А холандският културолог д-р Хари Салман датира културното разчленяване на Европа към втората половина на IX в.²⁵

Студената война завършва с победа на либералния Запад над тоталитарния Изток. Това е победа не само (и дори не толкова) на западния лидер – САЩ, колкото на Западна Европа. Поражението на Източна Европа в Студената война обаче е възприето и от нея като победа, тъй като означава справедливо възмездие за компрометираните комунистически режими, начало на демократичното обновление на източноевропейските общества, модернизиране и европеизиране на държавите в източната част на континента, отхвърляне на доктрината на „ограничения (от болшевишкия Съветски съюз – Н. А.) суверенитет“, диаметрален обрат във външната политика на новите демокрации от Изток към Запад, премахване на „желязната завеса“ и събаряне на Берлинската стена – символ на разделението на Берлин, на Германия и на Европа. Наред с възможността за мирно и справедливо разрешаване на германския проблем, реализирано с Московския договор на четирите Велики сили – победителки във Втората световна война, с двете германски държави (1990 г.) пред Европа се разкрива уникалният исторически шанс за истинско обединение на континента чрез превръщане на западноевропейските междудържавни организации в общоевропейски.

Така Западна Европа и Източна Европа тръгват една към друга. Позициите и очакванията обаче са твърде различни. Към края на Студената война източноевропейските

---

²³ **Wallerstein**, I. The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York, 1974, p. 97.

²⁴ **Деланти**, Д. Изобретявайки Европа: идея, идентичност, реалност. София, 2004, с. 30.

²⁵ **Салман**, Х. Изцелението на Европа. Пробуждането на европейското самосъзнание. София, 2001, с. 32, 43.

държави са в тотална криза (икономическа, финансова, морална, ценностна), която влошава още повече качеството на живота на техните граждани и те убедено се устремяват към Обединена Европа с надеждата за бързо преодоляване на историческото си изоставане и постигане на достойно човешко съществуване. Въпреки вътрешните си проблеми западноевропейските държави са изградили проспериращи общества и са доста плахи в готовността си толкова бързо да приемат като равни страните от Източна Европа. Особена боязън те изпитват към народите от Югоизточна Европа – цяло десетилетие след началото на демократичното преобразуване на този регион те се опасяват, че всеки опит за европеизиране на Балканите ще доведе до балканизирание на Европа. Присъщият западноевропейски прагматизъм все пак им помага сравнително бързо да разберат големите дивиденти, които ще извлекат в бъдеще от приобщаването на източноевропейците, но им подсказва и каква висока цена трябва да бъде платена сега от тях за това им начинание. Независимо от различията в изходните позиции, в очакванията и в темповете на насрещното движение голямото европейско събитие наистина се случва – историческото помирение на двете части на континента, завръщането на все нови и нови източноевропейски народи в лоното на европейската цивилизация, включването на новите демокрации в европейския интеграционен процес и приемането им в Съвета на Европа и в НАТО като необходими преддверия към пълноправно членство в Европейския съюз. Историческата среща между Западна и Източна Европа е не само политическа, стопанска и военна – тя е среща и на научните им школи, приоритетно значение в която заема тъкмо науката за Европа.

Предприетите напоследък първи сериозни опити на западната наука за включване на източноевропейската проблематика в общоевропейската разкриват нови възможности за засилване на източноевропейското присъствие в европейското научно пространство. Това, разбира се, зависи и от научните постижения на самите източноевропейци. Раз-

глеждайки интеграцията на страните от Централна и Източна Европа в Европейския съюз като всеобхватен процес, източноевропейската научна мисъл осъзнава, че той по необходимост се нуждае от ново и непредубедено интерпретиране с обективно открояване на мястото на Източна Европа в общоевропейското развитие.

Свой принос в европейстиката влага и българската наука. Направеното за сравнително краткия интервал от време след началото на демократичните промени в България не е малко. Установява се резонната практика да се превеждат на български език западни трудове, посветени на Европа.²⁶ Най-силно изразен е интересът към западните изследвания, анализиращи възникването, развитието, актуалното състояние и перспективите на Европейския съюз.²⁷ Направени са

-
- ²⁶ **Фунтес**, Х. Европа, Еуропа. Европейският интеграционен процес. София, 1994; **Бъртрам**, К. Европа: в търсене на равновесие. София, 1995; **Мартенс**, В. Едната и другата Европа. Европейски речи 1990 – 1994. Пловдив, 1997; **Дженкинс**. Европейското единство в края на ХХ век. Равносметка на изминалите петдесет години. София, 1998; **Фонтен**, П. 10 урока за Европа. София, 1999; **Чакалоф**, М.-Ф. Изграждането на обединена Европа: 1945 – 1999. Основни етапи и проблеми. 2. актуализ. изд. [Б. м.], 2000; **Зидентоп**, Л. Демокрация в Европа. София, 2003; **Калео**, Д. Да преосмислим бъдещето на Европа. София, 2003; **Кейган**, Р. За рая и силата. Америка и Европа в новия световен ред. София, 2003; **История** на европейската идея. Антология. София, 2004; **Рийд**, Т. Съединени европейски щати. Новата суперсила или краят на американското господство. София, 2004; **Ленард**, М. Защо Европа ще управлява ХХI век. София, 2005; **Аш**, Т.-Г. Свободният свят. Америка, Европа и изненадващото бъдеще на Запада. София, 2005; **Дейвис**, Н. Европа. История. В. Търново, 2005; **Рифкин**, Д. Европейската мечта. София, 2005; **Ферхойген**, Г. Европа в криза. За преосмисляне на европейската идея. София, 2006, и др.
- ²⁷ **Фонтен**, П. Една нова идея за Европа. Декларацията Шуман 1950 – 1990. Люксембург, 1990; **Вестергард**, Й., К. **Педерсен**. Европейската икономическа общност през 1992 – малко проблеми, много нови възможности. София, 1991; **Боршхадт**, К. Европейското обединение – създаване и развитие. 3. изд. София, 1992; **Роуни**, А. Всичко за Европейската общност. Бургас, 1993; **Радел**, Ж.-Л. Европейският съюз между политически полярности. Съотношението Европейски съюз – САЩ – постсоциалистическа Европа. София, 1994; **Стайнер**, Д. Правото на Европейската общност. Бургас, 1994; **Ленард**, Д. Европейският съюз. София, 1996; **Бургхарт**, Г. Бъдещето на европейския интеграционен процес. София, 1996; **Веррес**, К. Европейският съюз – институции и компетенции. София, 1996; **Дьо Монбриал**, Т. Разширяването на Европейския съюз. София, 1997; **Бекс**, П. Европейският валутен съюз: международни аспекти. София,

достояние на българския читател съхранените лекции от цикъла „Идеята за Европа през вековете“, изнесени от Стефан Попов по Радио „Свободна Европа“ през 1976 – 1977 г.²⁸ – една солидна основа за българските изследвания в тази област. Интересът към западните постижения по европейската проблематика видимо нарасна след приемането на Република България в Европейския съюз.²⁹ Редица български учени от различни научни направления се включват в международните дебати за Европа.³⁰ Предприети са и ня-

---

1998; **Хюз**, К. Разширяването на Изток. Политиката на Европейския съюз. София, 1998; **Трумф**, Ю. Разширяването на Европейския съюз. Бъдещият път за България. София, 1998; **Бюрбан**, Ж.-Л. Европейският парламент. София, 1999; **Борхардт**, К.-Д. АБВ на правото на Общността. 5. изд. София, 2000; **Хикс**, С. Политическата система на Европейския съюз. София, 2001; **Булюи**, Ж., М. **Дармон**. Процесуално право на европейските общности. София, 2002; **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне. София, 2003; **Бусек**, Е., В. **Микулч**. Европейският съюз по пътя на Изток. В. Търново, 2005, и др.

²⁸ **Попов**, С. Идеята за Европа през вековете. София, 1999.

²⁹ **Зайбт**, Ф. Основаването на Европа. Очерк за последните хиляда години. София, 2007; **Ван Гервен**, В. Европейският съюз. Политическа общност на държави и народи. София, 2007; **Верховстад**, Г. Обединени европейски щати. Манифест за нова Европа. София, 2007; **Рот**, Ф. Изобретяването на Европа. От Европа на Жан Моне до Европейския съюз. София, 2008; **Даймънд**, П. Новата политическа икономия на европейския социален модел. София, 2008; **Салман**, Х. Европа. Континент с глобална мисия. София, 2009, и др.

³⁰ **Джагаров**, Л. Европейската общност. История, структура, политика. София, 1992; **Никова**, Е. Балканите и Европейската общност. София, 1992; **Маринов**, В. Към нова стопанска архитектура в Европа. София, 1993; **Младенов**, Б. Европейската общност. Външна политика. София, 1995; **Начев**, В. Политическият диалог между Европейския съюз и страните от Централна и Източна Европа. София, 1995; **Европейските** структури за сигурност и мирът на Балканите. Българските алтернативи. София, 1996; **Николов**, К. От Хага до Амстердам. София, 1998; **Енев**, Н. Съвременният капитал. Прагът на Европейския съюз. София, 2000; **Шикова**, И. Регионалните и местните власти в процеса на европейската интеграция. София, 2000; **Европа** – единство в многообразието. За една Европа на гражданите. София, 2000; **Неделчев**, Д. Социология на европейската интеграция. Интеграция, комуникации, модернизация. София, 2001; **Димова**, Р. Развитие на европейското икономическо сътрудничество и интеграция. София, 2001; **Стоянов**, И. Европейска централна банка. Европейска система на централни банки. София, 2001; **Динков**, Д. Обединението на Европа: от стоманата до еврото и отвъд. София, 2001; **Серкеджиева**, М. Сближаване на българското законодателство с изискванията на правото на Европейския съюз (acquis communautaire). София,

колко опита за третиране на темата на настоящия труд: в специално изследване на културолога проф. д-р Лазар Копринаров е открито мястото на крупния испански интелектуалец Хосе Ортега-и-Гасет в развитието на европеизма между двете световни войни³¹; в брошурата на военния експерт доц. д-р Валентин Александров вниманието е центрирано върху ролята на австрийския граф Рихард Куденхове-Калерги за организирането на паневропейското движение след Първата световна война³²; отделни аспекти на европеизма са анализирани в труда на литературния критик проф. д-р Богдан Богданов³³; по-цялостен характер имат работите на някои университетски преподаватели, но техният научен жанр (учебни пособия) се е отразил върху равнището на разработване на проблемите³⁴.

2003; **Владимова**, М. Разширяването и бъдещето на Европейския съюз. София, 2004; **Маркова**, Е., М. **Лесенски**. Европейските дебати на 2003. Външнополитически и институционални аспекти. София, 2004; **Йотов**, Д. Евроинтеграция в областта на вътрешните работи. София, 2004; **Конвент** за бъдещето на Европейския съюз. София, 2004; **Институцията** омбудсман в Европа и България. Правна същност и практика. София, 2004; **Борисов**, О. Право на Европейския съюз. 5. изд. София, 2005; **Попова**, Ж. Право на Европейския съюз. София, 2005; **Семов**, А. Източници на правото на ЕО и ЕС и принципите на прилагането му. София, 2005; **Василева**, М. Цар Мидас между Европа и Азия. София, 2005; **Етническото** многообразие в обединяваща се Европа. София, 2005; **Пенчев**, Г. Сближаване на българското с европейското право по опазване на околната среда в нейната цялост. София, 2006; **Ганчев**, П., Д. **Иванов**. Бъдещето на Европа. София, 2006; **Иванов**, П. Европейският съюз и страните в него. София, 2006; **Конституцията** за Европа и националните конституции. София, 2007; **Аврейски**, Н. САЩ и Европа. Европейската политика на Вашингтон. В. Търново, 2013; **Същият**. Великобритания и Европа. Обединеното кралство и европейската интеграция. В. Търново, 2016, и др.

³¹ **Копринаров**, Л. Европеизацията на Европа. Идеята на Хосе Ортега-и-Гасет. София, 1994.

³² **Александров**, Е. Европейската идея. София, 2000.

³³ **Богданов**, Б. Европа. Разбирана и правена. София, 2001.

³⁴ **Основи** на европейската интеграция. 2. доп. изд. София, 1998; **Европейско** политическо сътрудничество и интеграция. Перспективите на България. София, 2000; **Европейска** икономическа интеграция. София, 2001; **Динков**, Д. България в европейската интеграция. София, 2002; **Велева-Евтимова**, М. Идеята за обединена Европа в историята на Стария континент. София, 2006; **Същата**. История на европейската интеграция 1945 – 2005. София, 2006.

В настоящия учебник авторът си поставя за цел да предложи на академичната общност една по-широка, попълна и по-задълбочена трактовка на европеизма от самото му възникване до края на Втората световна война, когато съзряват условията за стартиране на европейската интеграция. В центъра на вниманието е поставена европейската мегаобщност, макар да се държи сметка за териториалните, националните и регионалните общности, както и за малцинствените общности – етнически, религиозни, езикови и културни. Амбицията е да се хвърли допълнителна и нова светлина върху основните проблеми на европеизма: възникването на самата идея за Европа; факторите, въздействащи върху нейното развитие; основните етапи в мисленето за Европа; превръщането на Европа в културна общност; формирането на различните европейски идентичности; непрекъснатия процес на търсене на естествените граници на европейската общност; политическите проекти за общо бъдеще на европейските народи и големите предизвикателства, пред които се изправят техните автори; опитите за практическа реализация на някои от тези проекти. Без да заобикаля трудностите в развоя на европеизма, авторът се стреми да отдаде дължимото на недооценяваното в западната литература място на Източна и Югоизточна Европа в развитието на европейската идея, а и да търси българските проекции в този процес.

Учебникът е резултат от дългогодишните специални изследвания на автора и обобщава досегашната му преподавателска работа по тази изключително актуална за Република България проблематика.

Глава първа

ИЗВОРИТЕ НА ЕВРОПЕИЗМА

ТЕМА 1

РАЖДАНЕТО НА ЕВРОПА ПРЕЗ ДРЕВНОСТТА

Поради разположението си в Северното полукълбо Европа е един от най-късно населените континенти на планетата. Историческата антропология отнася появата на първобитния човек преди около един милион години. Най-ранните му останки са от остров Ява (питекантропът), Китай (синантропът) и Северна Африка (атлантропът). Докато най-старите останки в Европа, намерени в Унгария и в Италия, са датирани към 850 – 700 хил. г. пр. Хр., а откритият през 1907 г. в Германия „хайделбергски човек“ е едва на 500 хил. години.

На сериозното изоставане на Европа от праисторическото време се дължи доста закъснялата ѝ Древна история. Ако първите цивилизации се раждат в Месопотамия в средата на IV хил. пр. Хр. и в Египет към края на същото хилядолетие, то първото огнище на цивилизация в Европа (на остров Крит) се датира около 1900 г. пр. Хр. Първите държавни образувания се появяват в Азия още през IV хил. пр. Хр., а в Европа – едва през II хил. пр. Хр. Най-старите писмени системи са създадени в Азия през IV хил. пр. Хр., а в Европа – чак през II хил. пр. Хр. Азиатците имат свои календари от III хил. пр. Хр., а европейците – от I хил. пр. Хр. И останалите големи открития на Древността – хартията, печатането, часовникът, барутът и др., изиграли изключителна роля в развитието на човечеството, са творения на далеч по-старите и напреднали азиатски култури. Културният и политическият център на света през цялата епоха на Древността се намира извън Европа – в Азия. Едва ли е случаен фактът, че чак до

Късната древност единственият документиран в историческите източници континент е Азия – още от XV в. пр. Хр., както се вижда от съхранени оригинални египетски текстове.

Думата „Европа“ се явява едва в Омировия епос (VIII в. пр. Хр.).¹ Етимологията на тази дума остава недостатъчно изяснена. Като най-правдоподобна се приема тезата на Клайнер Паули, че тя има за основа семитската дума „ереба“, означаваща „вечер“, „залез“, „запад“. С нея финикийците обозначават елинския свят, намиращ се за тях на запад, където залязва Слънцето.²

Европа всъщност се ражда като мит. Сред необятния свят на древногръцката митология е и Европа – дъщеря на царя на финикийския град държава Тир – Агенор, далечен потомък на самия Посейдон. Митът разказва как със своите пленителни очи и невиджано бяла кожа красивата азиатска принцеса породила похотливи чувства у върховния бог Зевс. Докато Европа играела на плажа с приятелките си, се явил Зевс като легнал на пясъка прелестен бял бик. След като само Европа намерила кураж да го доближи, да го помилва и дори неблагоприятно да седне на гърба му, бикът се изправил бързо и отплувал с Европа до любимия си остров Крит, като се установил до град Гортин. Там приел човешки образ, открил ѝ се с цялото великолепие на всемогъщия Зевс и я пожелал. Европа извършила ритуалното разбулване и приела Зевс. От тази необикновена връзка се родили трима синове – Минос, Радамант и Сарпедон. Спомнил си за ангажиментите си към жена си Хера и за върховните си божествени задължения, Зевс се погрижил за Европа и за своите синове от нея. Тя била омъжена за овдовелия и бездетен критски цар Астериос, който осиновил децата ѝ и им завещал своето царство. Така финикийската принцеса Европа станала царица и основателка на прочутата династия Минос (отнасяна от

---

¹ Салман, Х. Цит. съч., с. 27.

² Шмале, В. Цит. съч., с. 21.

археологията към края на III – началото на II хил. пр. Хр.), а също епоним на Европейския континент.³

Този очарователен мит за похищението на Европа от всемогъщия Зевс е засвидетелстван за първи път в творчеството на Хезиод, в неговата „Теогония“ (ок. 700 г. пр. Хр.), но очевидно е битувал в устната традиция на древните елини доста преди да бъде записан от основоположника на старогръцката литература. Както показват веществените и писмените паметници, още през Късната древност митът за Европа започва да се превръща в тема на литературата и изкуствата на елините.

Митът всъщност напомня за азиатските корени на европейската култура и за елинските основи на европейската цивилизация. Връзката на Европа със Зевс е възприемана като знак за плодородие, благоденствие и особено призвание на континента.

Още през Древността Европа започва да се превръща в съзнанието на елините от мит в географско понятие. С името на Европа първоначално са назовани река и град в Тесалия и два града в Македония. Впоследствие Европа започва да се възприема като географско пространство. Първото свидетелство за това е Омировото творчество (VIII в. пр. Хр.), в което с „Европа“ е обозначена Средна Елада. По-късно към нейните предели са прибавени Пелопонес, егейските острови и Македония. Това личи от най-ранната от запазените географски карти – на Анаксимандър (VI в. пр. Хр.). Централно място в нея заема „Хелеспонтът“ (дн. Дарданели). Източните предели (дн. Мала Азия) са обозначени като „Азия“, а западните (дн. Югоизточна Европа) – като „Европа“. В резултат от осъществяването на древногръцката колонизация (средата на VIII – VI в. пр. Хр.), обхванала Средиземноморския и Черноморския басейн, древните елини влизат в активни отношения с намиращите се край многобройните гръцки колонии племена и народи и започват да отнасят към Европа це-

---

³ Кун, Н. Старогръцки легенди и митове. 4. изд. София, 1969, с. 135 – 137.

лия елински „ойкумен“⁴, включително Древна Тракия⁵. Така към края на Древността (VI в. пр. Хр.) елините приемат, че Европа се разпростира от Риони (река в Грузия, вливаща се в Черно море и свързана с легендата за аргонавтите и „Златното руно“) до „Колоните на Херкулес“ (скалите на Гибралтар и Сеута).⁶ Разширяването на географските представи на древните елини към края на Древността включва и извъневропейски територии. Сериозно постижение на техните географи от VI в. пр. Хр. е обособяването на „Либия“ като отделен континент (през I в. сл. Хр. древните римляни го преименуват в „Африка“), като включват Египет в Азия.

Макар да кръщават новия за тях континент, далеч по-развитите азиатци не отдават особено значение на раждането на Европа през Древността. Характерна в това отношение е културната традиция на една от най-развитите и близо разположена до тогавашна Европа общност – древните юдеи, живеещи с вярата на мисионери на Бога сред всички други народи и притежаващи невероятна историческа памет. Свещеното им предание, започнало да се формира през XIII в. пр. Хр., към който библистиката отнася най-стария фрагмент на Библията (Песента на съдийката Дебора), остава без внимание Европа. Тя липсва и в появилото се впоследствие Свещено писание на юдеите. Канонизираните от VI в. пр. Хр. Свещени книги, образували Вехтия завет, дори не я споменават при подробните описания на епохите на патриарсите, на съдиите и на пророците. Това показва, че за азиатците Европа е само една новопоявила се далечна периферия, която може да представлява някакъв интерес за финикийските и хетските търговци, но не поражда никакви предизвикателства пред Азия като „естествен“ център на света.

В действителност древните елини още през XVI в. пр. Хр. хвърлят „ръкавицата на предизвикателството“ на азиатците с поставеното начало на проникването им в Мала Азия.

---

⁴ **Метаморфозы** Европы. Москва, 1993, с. 3.

⁵ **Hay**, D. Europe. The Emergence of an Idea. Edinburg, 1957, p. 7.

⁶ **Toynbee**, A. "Asia" and "Europe". Facts and Fantasies. – In: *A Study of History*, 8 (1954), pp. 708 – 729.

Разширяването на тяхната инвазия при последвалия упадък на Хетската държава довежда до Троянската война (средата на XIII в. пр. Хр.) – първия сериозен сблъсък между азиатци и елини, завършил с победа на Европа. Към края на Древността пренебрегваните от азиатците елини са господари на огромни пространства от Западното Средиземноморие до Северното Черноморие и Малоазийското крайбрежие.

От географско понятие Европа израства и като представа за културна цялост на населяващите я народи. Това ново възприемане на Европа получава основополагащо значение за по-нататъшната съдба на европейските народи.

Първите дефинирани европейци са елините. Тяхното усещане за културна значимост се формира в отношението им към Другостта. Останалите познати европейски племена и народи са възприемани като „варвари“. Но основното противопоставяне по линията „Свой – Друг“ се осъществява по отношение на азиатците. Гръцката колонизация на малоазийския бряг на Йонийско море предизвиква персийска инвазия в Европа (краят на VI в. пр. Хр.). Започналите Гръкоперсийски войни сплотяват разпокъсания дотогава елински свят, а победата над персите залага твърде преждевременното и илюзорно убеждение, че Европа се превръща в главен център на световното развитие. При засилените съприкосновения с азиатците елините ги опознават по-добре, констатират различия в езика, нравите, обичаите, социалнополитическите системи и започват да се самовъзприемат като „европейци“.

Въз основа на изложеното до тук може да се направи извод, че Европа се ражда като мит, впоследствие се утвърждава и като географско понятие, а в самия край на Древността се формират предпоставки за възприемането на Европа и като културна общност.

ТЕМА 2

АНТИЧНИТЕ ПРЕДСТАВИ ЗА ЕВРОПА

Европейската идея търпи съществено развитие през епохата на Античността, обхващаща цяло хилядолетие – от V в. пр. Хр. до разрушаването на Западната Римска империя от „варварите“ (476 г.).

Очарователният мит за похищението на Европа от всемогъщия Зевс става популярна тема в литературата и изкуствата.⁷ Изображенията на богиня Европа са широко разпространени през Античната епоха: на свещени места, върху щитове на бойци, върху мозайки, върху монети, като картини.⁸ Митът за Европа е възприет от етруските, римляните и дори от египтяните.⁹ От особено значение се оказва възприемането на мита и от християнските теолози, макар и в модифициран вид. Традицията залага най-големият християнски авторитет Св. Августин Блажени (V в.), коментирал похищението на Европа, представена като жена, от „царя на критяните“. Пренасяният през хилядолетието мит за Европа продължава да се възприема като божествен знак за плодородие, благоденствие и особено призвание на континента.

През епохата на Античността настъпват радикални промени в географските представи за Европа. Древната представа за Европа като географско пространство около оста река Риони – Колоните на Херкулес е променена от „бащата на историята“ Херодот в неговите „Истории“ (ок. 450 г. пр. Хр.). Приемайки река Истър (дн. Дунав) за най-голямата европейска река, той отбелязва, че тя „извират в страната на келтите [дн. територии на Франция, Белгия и Германия – Н. А.] и след като протича през цяла Европа, се загубва в страната на скитите [дн. територии на Румъния, Молдова, Украйна и Югозападна Русия – Н. А.]“. „Никой не

---

⁷ **Buhler**, W. Europa. Ein Überblick über die Zeugnisse des Mythos in der antiken Literatur und Kunst. München, 1968.

⁸ **Zahn**, E. Europa und der Stier. Würzburg, 1983.

⁹ **De Rougemont**, D. Europa. Vom Mithos zur Wirklichkeit. München, 1962, S. 22.

знае ясно за Европа – добросъвестно сочи Херодот – дали от изток, или от север е обиколена от море.¹⁰ Въпреки тази неизвестност, през неговия поглед от трите „области“ (както той нарича континентите) на Земята Европа е най-голяма, тъй като „е равна на Азия и Либия, взети заедно“. А като граници на Европа визира река Нил – с Африка, Кимерийските протоци (дн. Босфора и Дарданелите) и река Танаис (дн. Дон) – с Азия.¹¹ По този начин Херодот създава една коренно различна географска представа за Европа като континент, разположен по оста на река Дунав и разпростиращ се на изток до река Дон.

Около 325 г. пр. Хр. атинският астроном и географ Питеас предприема плаване от Масилия (дн. Марсилия), като преминава Колоните на Херкулес, считани за „края на света“, и обхожда атлантическите брегове на Европа до Британия и предположително – до Ирландия или Норвегия – нещо, което правят финикийски търговски съдове и картагенският мореплавател Химилко още през V в. пр. Хр.

Разполагайки с по-широка представа за континента в сравнение с древните гърци, Теодот (I в. пр. Хр.) вече е склонен да приеме, че Европа обхваща една трета от света. Но представите за северните и североизточните части на континента остават доста неясни. Северните предели убягват и при опита на Страбон (I в.) да установи „естествените граници“ на Европа.

Приблизителните очертания на европейските брегове около Северно море стават известни към края на II в. Това дава основания за ново преразглеждане на тезата за големината на континента. В най-старата самостоятелна географска карта на Европа, поместена в енциклопедичната книга на каноника Ламберт (XII в.), Европа е представена като заемаща една четвърт от света.

---

¹⁰ Херодот. История. Ч. II. София, 1990, с. 21.

¹¹ Пак там. Вж. също Sieberer, W. Das Bild Europas in den Historien. Studien zu Herodots Geographie und Ethnographie Europas und seiner Schilderung der persischen Feldzüge. Innsbruck, 1995.

Именно през Античността Европа се утвърждава и като представа за културно-политическа цялост на населяващите я народи. Първопроходци на това ново възприемане на Европа са елините, които първи се самодефинират като „европейци“. Още Херодот прави разлика между географското понятие „Европа“ и културното съдържание на Европа, сведено до елинското културно пространство. При засилените след Гръко-персийските войни съприкосновения с азиатците елините са изправени пред съпоставителния анализ на европейци и азиатци. Първата задълбочена трактовка на този проблем дава „бащата на медицината“ Хипократ. В едно от най-популярните през Античността произведения – „За въздуха, водата и местностите“ (ок. 400 г. пр. Хр.), Хипократ подчертава „органичните и структурните различия между населението на Азия и Европа“. Описанието си на европейците Хипократ започва със скитите и сарматите над Меотийското езеро (дн. Азовско море). За разлика от азиатците, изтъква той, европейците живеят в условията на постоянно променящи се годишни времена, което им придава „груба дивост“ и „храброст“. Европейците са по-различни от азиатците „и благодарение на своите закони, тъй като те не се подчиняват на царе като азиатците“, добавя Хипократ, като набляга, че „законите значат немалко за величието на духа“¹².

С пренасянето на европейския политически център в Древна Македония (първата половина на IV в. пр. Хр.) настъпват промени в елинското културно разбиране за европейците. За такива са признати по-скоро другите европейски народи, включени в държавата на Филип II Македонски. В трактата си „Политика“ Аристотел (втората половина на IV в. пр. Хр.) основава разсъжденията си за европейците и азиатците на Хипократовата традиция, но разглежда елините като междинен и висш културен тип. „Народите, които живеят в студените страни и в Европа –

---

¹² **Гиппократ**. Етика и обща медицина. Санкт-Петербург, 2001, с. 177 – 178. Вж. също **Kienast**, D. Auf dem Wege zu Europa. Die Bedeutung des römischen Imperialismus für die Entstehung Europas. – In: **Europa** – Begriff und Idee. Bonn, 1991, S. 17.

констатира той, – са изпълнени с мъжество, но са по-ограничени, що се отнася до интелигентност и изкуства. Затова са обикновено свободни, но без държавна организация и не могат да господстват над съседите си. Народите на Азия са интелигентни и свободни в изкуствата, но им липсва мъжество, затова обикновено са подчинени и роби. Родът на гърците е по средата между тези страни и затова притежава и двете качества – той е и смел, и интелигентен. Ето защо е винаги свободен, с най-добра държава и би могъл да господства над всички, ако достигне до една обща държава.“¹³

Порасналото самочувствие на Европа и усещането за превъзходство над Азия довеждат до първата европейска експанзия – по времето на Александър Македонски (IV в. пр. Хр.), и то тъкмо на Изток, довела до окончателната европейска победа над персите с ликвидирането на тяхната империя. При щателното опознаване на азиатците, включени в елинистичния свят (IV – I в. пр. Хр.), европейците осъзнават, че различия наистина съществуват, но те не са толкова дълбоки. Като резултат от непрекъснатия досег азиатската култура започва да прониква в европейския свят.

Поредното пренасяне на европейския политически център в античния Рим (I в. пр. Хр.) води до разширяване и задълбочаване на представите за Европа въпреки трансконтиненталния характер на Римската империя. Особено важно в случая е да се подчертае, че римската традиция разглежда Рим като естествен продължител на елинското наследство. Още Салустий (I в. пр. Хр.) записва преданието, според което предводителят на остатъците от троянците Еней идва в Италия, където е признат за бог, а потомците му основават Рим. Тази представа се врязва трайно в съзнанието на римляните чак до помитането им от „варварите“ през V в. Големият авторитет на Римската църква Св. Августин Блажени (V в.) започва своя фундаментален труд „За града Божи“ с размишления за „Троя, майката на римския народ“¹⁴. Огром-

---

¹³ Аристотел. Политика. София, 1995, с. 206.

¹⁴ Блаженный, А. О граде Божием. 2. репрент. изд. Т. I. Москва, 1994, с. 7.

ната Римска империя е описана от еврейския историк Йосиф Флавий (I в.) като свят, доминиран във военно отношение от римляните, а в интелектуално – от гърците.¹⁵ По време на римското господство на континента, Европа се разглежда предимно като географско понятие, от което се изключва Британия. Постепенно обаче си пробива път разбирането, че Европа е териториална общност със свои особености. В своята „География“ в 17 книги от I в. пр. Хр., описваща не само различните части на Европа, но и Мала Азия, Индия, Месопотамия, Арабия и Египет, Страбон представя европейците като по-различни от азиатците и либийците: „Дори и в планинските местности – отбелязва той – интелигентността и остроумието на европейските жители са победили природата и са разчистили пътя на свободата“.¹⁶

Но като историческа и културна реалност Европа продължава да се свързва предимно с Балканския полуостров. Когато римският император Диоклециан (284 – 305) прави административна реформа, с името „Европа“ е наречена една от 97-те провинции – в Тракия, и по-конкретно територията, разположена източно „от Айнос на Егейския северен бряг до бреговете на Черно море на североизток“¹⁷. Своеобразно убедително признание за високата култура на тази именно Европа е основаването на Константинопол върху стара елинска колония от император Константин Велики и пренасянето на столицата на империята в „Новия Рим“ (330 г.).

Въпреки това по-ограничено разбиране за Европа, Римската империя има особено важни последици за развитието на европейската идея. Като резултат от завоеванията на римските легиони, през първите векове на новата ера повечето от населяващите Европа народи се оказват взаимно свързани съставни части и елементи от общия ред на империята. Макар да крепи тази общност с брутален централизъм, античният Рим разпространява гръцката култура, коя-

---

¹⁵ Флавий, Й. Иудейские древности. Т. 2. Минск, 1994.

¹⁶ Цит. по: Попов, С. Цит. съч., с. 15.

¹⁷ Karageorgos, B. Der Begriff Europa im Hoch- und Spätmittelalter. – In: *Deutsches Archiv*, 48 (1992), S. 151.

то, обогатена с романската, прониква в почти всички краища на континента. Рим оставя на Европа латинския език (станал богослужебен в Римската църква през 370 г. и обединяващ по-голямата част на Европа чак до XVI – XVII в., когато е заменен с националните езици), римското право с римското гражданство (дадено на всички свободни хора в империята с едикт на император Каракала от 212 г.), универсалния град (получил статут на муниципия – първоначално италианските градове, а впоследствие и останалите, основани на чужди територии), мрежа от комуникации и религиозния синкретизъм. Неслучайно чувството за принадлежност към Римската империя надживява нейното ликвидиране и остава живо и днес.

От особено значение за формирането на духовно единство на европейския свят са приемането на християнството в Римската империя от император Константин Велики (313 г.) и налагането му като държавна религия от император Теодосий I Велики (382 г.). Новата универсална религия означава за късноантичните и особено за дълбоко религиозните средновековни европейци нови общи християнски ценности, нови общи морални устои, нов общ светоглед. Тя поражда дори преразглеждане на езическото минало на различните европейски народи, за да се изобрети някакъв общ техен корен. Воден от тази идея, най-ерудираният от Отците на Църквата, Св. Йероним (348 – 420), възприема версията на Йосиф Флавий за заселването на континентите от наследниците на Сим, Хам и Яфет – синове на оцелелия от Потопа Ной (съответно на Азия, Африка и Европа). Същевременно Св. Йероним тълкува библейския текст, че Яфет „ще се посели в шатрите Симови“¹⁸, като пророчество, че християните ще изместят евреите по ерудираност. Тезата на Св. Йероним, че европейските народи имат общ произход от 23-мата синове на третия син на Ной – Яфет, получава с християниза-

---

¹⁸ Библия, Битие: 9, 27.

цията на Европа повсеместно разпространение, като дори Европа е наричана често Яфетина¹⁹.

Както се вижда от изложеното по-горе, епохата на Античността е важен етап в развитието на европейската идея. Езическият мит за Европа преминава в модифициран вид в християнската традиция, което се оказва от голямо значение за неговото съхраняване и пренасяне през вековете. Изясняват се западните и частично северните предели на континента и се утвърждава една нова географска представа за Европа, разположена вече по оста на река Дунав и разпростираща се на изток до река Дон. С разрастването на Македонската империя се разширява европейското културно пространство. Включването на огромната част от Европа в състава на Римската империя има далеч отиващи последици за сближаването на европейските народи. Библейската интерпретация за заселването на Европа от синовете на Яфет започва да утвърждава у европейските народи съзнанието за общ родов корен. Към времето на Късната античност се формира първата европейска идентичност – елинска по своя характер, с висока за времето си култура, със силен интерес към Човека, с изконен стремеж към знанието, с най-развити разбирания за държавно устройство. Но с налагането на християнството като официална религия на Римската империя започват упорити усилия за заличаване на езическото културно наследство, включително елинското. Тон за това дава император Теодосий Велики, който отменя Олимпийските игри (394 г.).

---

¹⁹ Попов, С. Цит. съч., с. 19.

Глава втора

ДВИЖЕНИЕ НА ИДЕИТЕ В ЕВРОПЕИЗМА

ТЕМА 3

ЕВРОПЕЙСКАТА ИДЕЯ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА СРЕДНОВЕКОВИЕТО

Съдбата на мита за Европа през Средновековието се оказва противоречива. От античната литература той е пренесен във византийската, където уляга трайно. Но в разрушената Римска империя митът е позабравен. След възкресяването му в творчеството на Исидор (VI – VII в.) той е възприет в автентичния си вид във френската литература. За съхраняването на мита обективно спомагат и християнските автори, макар те да го интерпретират преднамерено, за да покажат безнравственото поведение на върховния езически бог на древните елини. Но през XII в. нишките на мита за Европа в западната част на континента отново се губят.

Епохата на Средновековието бележи известно разширяване на географските представи за Европа. С опознаването и усвояването на континента се променят и представите за неговата големина. В най-старата самостоятелна географска карта на Европа – на каноника Ламберт (XII в.), Европа заема вече само една четвърт от света.¹

Географската представа за Европа изиграва подкрепяща роля в процеса на възприемане на населяващите континента народи като нещо относително цяло. Още от епохата на Средновековието започва да се прави връзка между географската представа за Европа и самосъзнанието на специфична общност от народи.

---

¹ **История** на европейската идея. Антология. София, 2004, с. 38 – 39.

Развоят на европейската идея през епохата на Средновековието може да бъде разбран само в контекста на драматичното развитие на континента. Когато Голямото преселение на народите (IV – VII в.) помита Западната Римска империя (476 г.), общността на Европа успява да се съхрани в рамките на Византия. В течение на цяло хилядолетие Византийската империя остава най-развития културен център на Европа и като жив цивилизационен мост между античната Римска империя и Средновековието, прави много за културното облагородяване на изведените на историческата сцена на Европейския континент нови народи.

Както подчертава Волфганг Краус, „в културно отношение Дунав първоначално тече в обратна посока: от Черно море, Голяма Гърция и по-късно Константинопол към варварския Северозапад“². „През своето хилядолетно съществуване (от 330 до 1453 г.) като християнски град – продължава мисълта си Краус – Константинопол повече от половин хилядолетие е безспорно очароващото, предизвикващо завист и водещо средище не само за европейския, но и за християнския свят.“³ Византийското културно и политическо влияние в Западна Европа е силно изразено: франкски автори „обосновават“ троянския произход на франките (VI в.); готите, франките, лангобардите, алеманите и бургундите съставят законите си под въздействието на византийското законодателство; коронацията на западните владетели става по константинополски маниер и след съгласие на византийския василевс; до VIII в. продължава практиката за папи да бъдат избирани гърци; достигането на византийския културен блясък става за най-способните западни владетели една мечта, останала нереализирана.

Ключова роля за вникване в средновековното разбиране за Европа има християнизацията на населяващите континента народи. След Голямото преселение на народите, променило коренно етническата карта на Европа, оцелелите

---

² Краус, В. Бъдещето на Европа. Подем чрез обединение. София, 1996, с. 8.

³ Пак там, с. 18.

европейски християнски центрове (Константинопол и Рим) се заемат с покръстване на „варварите“. С християнизацията на всеки нов европейски владетел той става член на европейското християнско семейство на монарсите, оглавявано от византийския василевс. За „европейци“ са признавани само покръстените народи. По такъв начин около Константинопол и около Рим се създават два разширяващи се с времето християнски кръга, които се сливат в един общ през X в. с покръстването на последните езически народи – датчаните и руснаците. Със загубването на африканските и на основните азиатски владения Европа се превръща от християнска периферия в ядро на християнски свят.

Главна роля за съвземането на Западна Европа и за новото ѝ изграждане след „варварските“ нашествия изиграва Римската църква. През VI в. в латинския език се появяват понятията „Запад“ и „Изток“ за обозначаване съответно на бившата Западна Римска империя и на Византия.⁴ Чрез концепцията за папоцентризма, обосноваваща претенциите на Римската църква за върховенство над светските владетели, папите започват да се представят за духовни наставници на християнска Европа. В кореспонденцията си с папа Григорий I Велики (590 – 604) от началото на VII в. ирландският монах Колумбан (543 – 615) величае папата като „цвете на цяла Европа“. По подобен начин – като „глава на всички Църкви в Европа“⁵, е прославян и папа Бонифаций IV (608 – 615). В целенасочената си политика на присвояване на античното културно наследство Папството стига до фалшифициране на т.нар. „Константинов дар“ (краят на VIII в.), с помощта на който се опитва да докаже „полученото“ от римския император Константин Велики „право на светско владееене“ на Италия.

Чувството за общност на европейските народи получава в началото на VIII в. нов силен стимул от надвисналата

---

⁴ Салман, Х. Цит. съч., с. 29.

⁵ Fischer, J. Oriens – Occidens – Europa. Begriff und Gedanke “Europa” in der späten Antike und im frühen Mittelalter. Wiesbaden, 1957, S. 18.

над цяла Европа арабска опасност. Хан Тервел оставя на заден план борбата с Византия, от която зависи самото оцеляване на наскоро създадената Българска държава, за да ѝ окаже безценна помощ в ликвидирането на арабската обсада на Константинопол (717 – 718). Нахлулите през 711 г. в Испания араби понасят решаващо поражение край Поатие (732 г.) от коалираните западни християнски войски начело с Карл Мартел. Съвременен летописец от Кордова описва християнската армия като „европейци, които поразяват неверници“⁶. Арабите все пак овладяват Испания и Южна Италия, островите Сицилия, Корсика, Сардиния, Малта, Майорка и Крит, а също Армения. Сблъсъкът между европейци и араби, възприеман като безкомпромисна битка между Кръста и Полумесеца, постоянно поддържа и развива чувството за обща европейска принадлежност до ликвидирането на арабския Кордовски халифат в Европа (1031 г.).

Тласък за развитието на европейското съзнание в западните предели на континента дава Франкската империя на Карл Велики (800 – 814). Но коронясването му за „свещен римски император“ от папа Лъв III на Коледа през 800 г. остава неприето от Византия, смятаща се не без основания за единствен легитимен продължител на Римската империя. Карл Велики прибягва и до узаконяване на различията в християнската догматика. По негова заповед Синодът в Аахен потвърждава през 809 г. формулировката, че Светият Дух произхожда не само от Отца, но и от Сина, дадена за първи път от вестготския Синод в Толедо (589 г.)⁷. Наред с това Карл Велики впряга цялото си обкръжение, сътворило повлияното от античната традиция т.нар. „Каролингско възраждане“, за да обоснове „правото“ му на приемник на Римската империя. Самият Карл Велики се самонарича „баща на Европа“. Неговият придворен историк Теодулф го представя като „почитаната корона на Европа“, а приближеният му книжовник Ноткер слави делата му като „общо дело

---

⁶ Ibidem, S. 50 – 51, 115.

⁷ Салман, Х. Цит. съч., с. 42.

на цяла Европа⁸. Споменът за Карл Велики като „баща на Европа“ започва да утвърждава в Западна Европа разбирането, че границата на Франкската империя дублира очертаванията на Европа. Именитият му наследник – император Людовик Благочестиви (814 – 840) – е описан в стихотворна форма от Ермолд Нигелус като „владетел на всички християнски царства в Европа“⁹. Този спомен се съхранява в западните части на континента дълго след разпадането на Франкската империя (843 г.) – чак до XII в. Чувството за обща принадлежност към Франкската империя остава и след това в участвалите в нея европейски народи. За да се стигне до положението, че границите на Карловата империя почти съвпадат с тези на европейските общности от 50-те години на XX в.

Междувременно положението на Европа към IX в. се влошава. Към атаките на арабите от юг се прибавят нападенията на норманите от север и нашествията на редица племена от поначало уязвимата (поради липсата на естествена защита) източна граница, като особено опасни са набезите на маджарите. Дори Рим е плячкосан за пореден път от „варварите“ (826 г.) и папата е принуден да им плаща данък. Това обсадно положение импулсира чувството за историческа уникалност на Европа.¹⁰ След победата си над маджарите край Лехвелд (955 г.) саксонският владетел Отон I е наречен „Велики“ и „освободителят на Европа“, а през 962 г. е коронясан от папа Йоан XII за „император на Свещената Римска империя на германския народ“.¹¹ Така се установява практиката всички международни договори в Западна Европа да влизат в сила след санкция от папата и от императора на Свещената Римска империя.

---

⁸ **Gollwitzer**, H. *Europabild und Europagedanke. Beitrage zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts.* München, 1951, S. 165.

⁹ Цит. по: **Вачкова**, В. *Въображаеми и реални граници в ранносредновековна Европа (III – X в.).* София, 2001, с. 233.

¹⁰ **Leyser**, K. *Concepts of Europe in the Early and High Middle Ages.* – In: *Past and Present*, 137 (1992), pp. 40 – 41.

¹¹ **История** на европейската идея. Антология..., с. 35.

Съзнавайки своята слабост и уязвимост пред външните нашественици, Европа изпитва остра потребност от укрепване на вътрешната си сплотеност. Затова Константинополската и Римската църква се залавят с покръстването на „варварските“ народи на континента. И макар в конкуренцията помежду им към кой от двата религиозни центъра да бъдат включени християнизирани държави, да се стига до остри противоречия, включително до взаимно отлъчване от Църквата, общата задача е постигната през X в. с приемане на християнството за официална религия от Дания (около 960 г.) и от Русия (988 – 989). С ликвидирането на Кордовския халифат (1031 г.), отвоюването на Сицилия (1091 г.) и на Испания (XIII в.) Европа става изцяло християнска. И макар появилото се още на Вселенския църковен събор в Халцедон (451 г.) вътрешно напрежение да прераства в трайна „Голяма схизма“ между православие и католицизма (1054 г.), Европа за първи път наистина е обединена в една културна общност, изградена върху солидният общ фундамент на християнските ценности. Въпреки всички противоречия помежду си европейските държави започват да се саморазглеждат като съставни части на семейството на европейските християнски народи – както всъщност са преценявани и отвън. Общата християнска религия и международните религиозни ордени утвърждават чувството за общност и солидарност, дават тласък на унифицирането на личните имена, документите, монетите, архитектурните стилове, училищата и университетите (даващи еднакво или сходно класическо образование в цяла Европа), стимулират развитието на градовете, комуникациите и търговията. Каноничното право на Църквата съдейства за правовото унифициране в Европа.¹² В крайна сметка християнството изиграва първостепенна роля за формирането на съзнанието за културна цялост на европейските народи. Стъпила най-накрая на стабилна обща основа, Европа започва да израства под

---

¹² **Barlett**, R. Die Geburt Europas aus dem Geist der Gewalt. Eroberung, Kolonisierung und kultureller Wandel von 950 bis 1350. München, 1996, S. 350.

настойничеството на двама „родители“ – Византийската империя и обединения съюз на папата със Свещената Римска империя на германския народ. Византийците продължават да обозначават с „Европа“ стария римски диоцез Тракия, а западноевропейците – територията на бившата Франкска империя. Започват да се появяват обаче автори, като кременския епископ Лиутпранд (X в.), пишещи за „императори и крале в цяла Европа“¹³.

В условията на разцеплението и кризата в ислямския свят (X в.) културната идея за „християнска Европа“ започва от следващото столетие да се употребява целенасочено в борбата с „неверниците“. Европеизирала една източна религия, Европа преживява болезнено падането на свещения град Йерусалим в ръцете първоначално на персите (614 г.), впоследствие – на арабите (638 г.), а накрая – на селджукските турци (1077 г.). Самият византийски император Михаил VII се обръща чрез дипломатическа мисия към папата с молба за оказване на помощ за освобождаване на Йерусалим от мюсюлманите (1095 г.). В отговор папа Урбан II призовава в Клермон-Феран (през ноември същата година) към кръстоносен поход за освобождаване на свещения за всички християни град. В речта си, пресъздадена от съвременника на това историческо събитие – английския историк Уилям от Малмсбъри, папата напомня, че „враговете на Бога“ са завзели Йерусалим, Сирия, Мала Азия и Армения, а също за лишените от свобода християни в Азия – земята, в която е родено християнството и в която намират смъртта си 10 от 12-те апостоли. Не пропуска дори Африка – континент, излъчил прочути защитници на християнската вяра. След широка пропагандна работа на Църквата за необходимостта от преминаване в контранастъпление рицари от Фландрия, Лотарингия, Нормандия, Южна Франция и Италия, изпълнени с религиозен плам и с алчност за богатства, потеглят по „славния си път“. Фактът, че носят не народни символи, а християнски кръст, е ясен индикатор за наличието, наред с

---

¹³ Цит. по: Попов, С. Цит. съч., с. 25.

народната им идентичност, и на мегаидентичността на християнската общност. Благодарение на това скрепено с Кръста единство те успяват да освободят Мала Азия и Йерусалим (1099 г.), като образуват там по френски образец голям брой малки християнски княжества. Успехът на този Първи кръстоносен поход подклажда идеята за превъзходство на Европа над останалия свят. Епископ Ото Фризингенски, чиято майка е дъщеря на германския император, а брат му сключва брак в семейството на византийския василевс, възкликва в своята „Хроника на света“ (средата на XII в.): „Цялата човешка мъдрост и сила започват на Изток и завършват на Запад“.¹⁴

Чувството за европейска принадлежност обхваща най-източните и най-северните страни на континента. Киевският митрополит Симеон подчертава „родствените връзки“ на първите руски владетели –Рюриките – с римския император Август.¹⁵ А историята на норвежките крале, написана от Снори Стурлусон около 1230 г., започва с описание на „Европа“.¹⁶

Значима роля в развитието на европейската идея през епохата на Средновековието изиграва културният трансфер, който с времето получава все по-голям интензитет. В Западна Европа това е силно улеснено от общия от векове наред латински език, който е език на Църквата, на образованието, на правото, на законодателството, на държавните актове, на учените. В Източна Европа подобна роля играе гръцкият език. Активна роля в европейския културен трансфер играе историографията, която извежда генеалогията на европейската културна общност от героя на Троянската война Еней или от библейския Ноев син Яфет. Незаменима е ролята на европейските университети (първият от съвременен тип е Болонският университет, създаден през 1088 г.), даващи сходно образование на възпитаници от различни европейски страни. Благодарение на благотвор-

---

¹⁴ Цит. по: **История** на европейската идея. Антология..., с. 36.

¹⁵ **Краус**, В. Цит. съч., с. 24.

¹⁶ **Шмале**, В. Цит. съч., с. 32.

ното въздействие на посочените по-горе фактори европейските народи все повече се сближават, сплотяват културното си единство и се консолидират в името на общите европейски интереси.

Европейската културна общност се сблъсква през Средновековието със сериозни предизвикателства. Сред най-големите е отношението към „вътрешните Други“ – езичниците и евреите, с пословичната им привързаност към юдаизма. С течение на времето езическият проблем е напълно решен със завършването на процеса на християнизация на Европа (окончателно през XIII в.). След ликвидирането на езичеството Европа се заема с решаването на юдейския проблем. Подходът е изобретен от Англия, която през 1290 г. прогонва евреите – пример, последван от другите западноевропейски държави.

Най-характерното предизвикателство пред средновековна Европа е утвърждаването на феодализма, отслабил значително централната власт и водещ към безконтролно господство на местните феодали, в крайна сметка – до фрагментация на европейското пространство. Така средновековна Европа се оказва раздробена на около 500 политически единици – империи, царства, кралства, херцогства, княжества, епископства, градове държави.¹⁷ При това принципът „Разделяй и владей!“ се оказва на въоръжение в европейските империи и в Папството.

Но най-голямото предизвикателство, непреодоляно и в наши дни, е разцеплението на християнска Европа. Науката все още не е достигнала до адекватни глобални оценки относно средновековните представи за Европа. Решително преобладаващите западни изследвания (поради над половинвековните усилия за разкриване на историческите корени на днешния Европейски съюз) са силно повлияни от нееднократните модернизации на реалния исторически процес, страдат от идеологически предразсъдъци и са до голяма степен резултат от селективното отношение към автен-

---

¹⁷ Tilly, C. Coercion, Capital and the European States ad 990 – 1990. Oxford, 1990, p. 45.

тичната документация. Внушава се, че едва ли не още тогава Западна Европа монополизира понятието „Европа“ и става главен носител на европейската идея. Фактите всъщност говорят за друго съотношение на европейската тежест на Константинопол и Рим, на Византия, от една страна, и на Франкската империя и Свещената Римска империя на германския народ, от друга.

Като далеч по-нов град от Рим, Константинопол изпитва първоначално остър дефицит на политическа, културна и свещена история, но доста бързо го преодолява. С установяването на столицата на Римската империя от Рим в Константинопол (330 г.) градът на европейския бряг на Босфора получава статута на „Нов Рим“ и се превръща в пълноценен политически център на огромната империя. След падането на Западната Римска империя (476 г.) политическият приоритет на Константинопол в Европа не буди никакви съмнения нито в Източна Европа, нито в Западна Европа, нито пък за външния на Европа свят.

Още от възникването си Константинопол става естествен носител на културната представа за Европа, доколкото кристализиращата културно Европа традиционно и основателно се свързва от всички с Древна Елада и с антична Югоизточна Европа. В по-широк смисъл ускореното културно развитие на Константинопол достига такъв блясък, че се превръща в пример за подражание от страна на всички западноевропейски владетели.

Наред с безспорния политически и културен приоритет на Константинопол започва бързо да расте ролята му в църковната йерархия. Първият Вселенски църковен събор (Никея, 325 г.) определя като по-значими от останалите Църкви признатата от апостолските времена особена роля на Йерусалим (града на Христос), а също на Антиохия (където за първи път неговите последователи са наречени „християни“), Александрия (мястото, където е осъществен гръцкият превод на Светото писание – Септуагинта) и на Рим (столицата на Римската империя). В строгия смисъл обаче църковната йерархия е установена за първи път на Втория Вселен-

ски църковен събор (Константинопол, 381 г.), поставил най-горе Римската църква (като символ на „Вечния град“ и първа столица на Римската империя), като на Константинополската църква е признато същото достойнство (тъй като Константинопол вече е „Новият Рим“). След падането на Западната Римска империя (476 г.) Константинопол започва да се схваща като носител на цялата върховна църковна власт. С построяването на величествения храм „Св. София“ в Константинопол от император Юстиниан Велики (открит през 537 г.) „ромейската“ столица се утвърждава като „новия Град на Бога“. Юстиниан Велики заставя папа Вергилий да отиде в Константинопол (547 г.), с което демонстрира пред целия християнски свят духовното първенство на Константинопол.¹⁸

В политическата доктрина на „Новия Рим“ (Константинопол) европеизмът заема първоначално подчинено място, доколкото Византийската империя е стъпила здраво на три континента. Неизменно обаче Византия държи на европейската си принадлежност, подчертавана чрез устойчиво употребяваната от византийските автори констатация, че Константинопол се намира на „добрата страна на Босфора“¹⁹ (на европейския бряг). Когато Византия започва да губи свои владения в Африка и в Азия (от VII в.), европейският приоритет на Константинопол не само че не намалява, но нараства. Християнското население предава Йерусалим в ръцете на арабите мюсюлмани едва след като Свещеният кръст е изпратен тайно в Константинопол (635 г.), с което „Вторият Рим“ получава статут и на „Нов Йерусалим“. След завземането от мюсюлманите на Антиохия (637 г.) и на Александрия (642 г.) единствен крупен християнски център в многовековната империя на „ромейте“ остава Константинопол. В резултат от смалването си Византия в значителна степен се европеизира, като най-важни за нея стават балканските ѝ

---

¹⁸ **Hiestand**, R. „Europa“ im Mittelalter – vom geographischen Begriff zur politischen Idee. – In: **Europa** – Begriff und Idee. Bonn, 1991, S. 47; **Вачкова**, В. Цит. съч., с. 89.

¹⁹ **Вачкова**, В. Цит. съч., с. 167.

владения, свързвани все още с културно-историческия спомен за Европа. Освен това до 800 г. византийският василевс е единствен император в Европа и безспорен символ на единното тяло на цялата християнска общност, която се сплотява още повече около Константинопол пред настъпващия ислямски свят.

През цялото това време положението на Рим и на Западна Европа се усложнява. Папата не присъства на Първия Вселенски църковен събор поради липса на средства, а на Втория Вселенски църковен събор не е поканен. Рим запада дотолкова, че император Хонорий премества столицата на Западната Римска империя от Рим в Равена (402 г.). Последвалото трикратно разграбване на Рим от „варварите“ (410, 476 и 826 г.) и превръщането на папата в данъкоплатец на нововъзникнали „варварски“ държави уронват силно престижа на Рим. Фалшифицираният „Константинов дар“ (краят на VIII в.) никога не е признат от Константинопол, около него тегнат постоянни съмнения в самата Западна Европа, които се оправдават с неговото разобличаване от италианския хуманист Лоренцо Вала (1440 г.).

Византийското културно влияние в Западна Европа е толкова силно, че през VI в. франкски автори обосновават „троянския произход“ на франките.²⁰ Готите, франките, лангобардите, алеманите и бургундите съставят законите си под влияние не толкова на класическите римски, а на средновековните византийски закони.²¹ Признание получава и духовният приоритет на Константинопол, включително от Папството. Почти всички писма на папа Григорий I Велики са датирани по управлението на византийския василевс и включват величаене на „нашия господар (суверен), преблагочестивия Август Маврикий Тиберий“²² (византийския император Маврикий). Измежду папите от VII и VIII в. петима са гърци. И след това Папството пази ревниво идеала за

---

²⁰ Пак там, с. 223.

²¹ Пак там, с. 206.

²² Цит. по: Пак там, с. 91.

единното християнско царство, завещан му от Св. Павел²³. Всеобщо признание получава светският европейски приоритет на Византия. Западноевропейските крале по правило бързат да потвърдят верността си към византийския василевс при всеки нов император. Коронацията на приелия християнството франкски крал Хлодвиг (496 г.) е извършена не по „папски“ или „франкски“, а по „константинополски“ маниер и със съгласието на византийския василевс Анастасий. След коронацията си като „император“ на Франкската империя Карл Велики не използва тази титла и прави опит да я узакони чрез брак с византийската принцеса Ирина, което се натъква на съпротивата на Константинопол. В специалното си изследване за реалните и виртуалните граници в ранносредновековна Европа д-р Веселина Вачкова стига до убедително обоснования извод, че „до Фридрих I Барбароса западните владетели, дори императори от калибъра на Карл Велики, Людовик Благодетели и Отон I, обединили под скиптъра си огромна част от западния християнски свят, са имали похвалната амбиция да достигнат блясъка на константинополската култура, а не да узурпират върховната, пък било тя и почетна власт на константинополския василевс“²⁴. При това имитациите им са толкова бледи, че дават основания на Византия да гледа на Западна Европа като на недоразвита и дори не особено способна подражателка на собствената ѝ култура.²⁵

Фактите, както се вижда от изложеното по-горе, показват културно-политическото превъзходство на Източна над Западна Европа – премълчавано от повечето западноевропейски учени, признато само за времето до VIII в. от отделни техни византинисти²⁶, но убедително обосновано от източноевропейски медиевисти²⁷.

---

²³ Библия, Нов завет, Второ послание на Св. ап. Павла до Солуняни: 2:3.

²⁴ Вачкова, В. Цит. съч., с. 162.

²⁵ Пак там, с. 243.

²⁶ Вж. напр. Dolger, F. Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ettal, 1953.

²⁷ Вж. напр. Geanakoplos, D. Byzantine East and Latin West. Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance. Oxford, 1966.

Вътре в самата християнска общност с времето назряват различия, прерастващи на моменти във върхови напрежения и противоречия. Началото си те водят от Втория Вселенски църковен събор, във връзка с който непоканеният римски епископ свиква свой църковен събор (Рим, 382 г.). Отдалечаването между Рим и Константинопол, естествено, нараства в резултат на разделянето на империята на Западна и Източна от Теодосий I (395 г.). Траен отпечатък в съзнанието на двете части на империята налага последният епизод от съществуването на Западната Римска империя. След отстраняването на последния римски император Ромул Августул от престола от вожд на германските племена Одоакър и неговото помилване (476 г.) той се отказва впоследствие, през същата година, от римския престол в полза на византийския василевс Зенон. Но опасявайки се от претенции за възстановяване на единството на Римската империя, Зенон убива Ромул Августул. Това е една от причините за последвалата първата схизма (484 – 519). Впечатление за формиране на вътрешна граница в единната християнска общност оставя за първи път енцикликата на константинополския патриарх Фотий до източните патриарси във връзка с принадлежността на Българската църква (867 г.). Фотий ги предупреждава, че ако тя не остане „част от благородната ромейска нива“, може да попадне на зловерните и еретични семена, засявани от римските епископи.²⁸ Енцикликата за „безбожния Запад“, населен със „създания на мрака“, дава повод на папа Николай I да се обърне с писмо до Църквите в кралството на Карл Плешиви против „блудния“ патриарх Фотий, „похитил Константинополската църква“, и срещу „императорите насилници“ Михаил III (856 – 867) и Василий I (867 – 886).²⁹ След тази размяна на публични обвинения поносимостта към различията между Константинополската

---

²⁸ Вачкова, В. Цит. съч., с. 180.

²⁹ Цит. по: **Извори** за българската история. Т. VII. Латински извори за българската история. II. София, 1960, с. 63.

патриаршия и Римското папство прераства в принципна неангажираност към позицията на конкурентната Църква.

Охлаждането на отношенията между Източната и Западната църква рефлектира върху поведението на западните владетели, а също върху историографската практика на западните хронисти, които вече не споменават събития, ставащи в Константинопол, въпреки че отношенията между византийци и франки видимо не са влошени. Така започва да си пробива път разбирането, че Източната и Западната християнска църква са различни. След Голямата схизма (1054 г.) започват да се употребяват понятията „Западна Европа“ и „Източна Европа“ за обозначаване съответно на католическата и православната общност.³⁰ Но дори и „Голямата схизма“ не означава разрыв на отношенията, а по-скоро взаимна загуба на интерес към „другите“ християни, на които не се гледа като на нещо чуждо. Едва към края на X в. западният християнски социум се обособява в свещено папско пространство, а чак през XI в. папата се налага като наместник на Западна Европа, превръщайки кралете в папски наместници. Поради настъпяващото се отчуждение и крайно оскъдните контакти между Източна и Западна Европа дълбочината на различията се осъзнава едва от края на XI в. и най-вече през XII в., когато западните християни усещат апатията на източните християни към кръстоносните инициативи и склонността им към колаборационизъм с мюсюлманите и когато източните християни преживяват кръстоносните погроми и стават свидетели на съвсем различния латински религиозен ритуал, „оскверняващ“ собствените им храмове. До края на XII в. изобщо не може да се говори за разделение на християнска Европа.

Средновековието превръща Европа от християнска периферия в ядро на християнския свят. Поне до началото на IX в. европейското християнско общество се самовъзприема като един истински и добре функциониращ политико-културен организъм, който се самоидентифицира чрез раз-

---

³⁰ Szucs, J. Les trois Europes. Paris, 1985, p. 15.

граничение с „европейските Други“ (езичници и юдеи) и главно с „непрестижния Друг“ (мюсюлманите). Византийският василевс, който не претендира за фактическо владение на всички християнски царства, а само за почетен статут в йерархията на владетелското семейство, получава всеобщо християнско признание. Европейският приоритет на Византия е подчертан чрез обръщението „брат“ към западния император и посредством династически бракове на западни императори с византийски принцеси. Водещ маркер на идентичност в на пръв поглед доста разнородната средновековна Европа (стари и нови европейци, мозаечна политическа структура) става християнството, а не езиковата, етническата и държавната принадлежност. Европа се усеща като единен културен и социалнополитически организъм (Христовото царство) начело с един върховен, поставен от Него светски владетел (византийския василевс), в който главните духовни пастири (папата и константинополският патриарх) и светските владетели са си поделили отговорността за отстояването, утвърждаването и разширяването на „земния град“ по образа на „Града небесен“, както по-велява най-големият християнски средновековен авторитет Св. Августин Блажени³¹. Интересите на християнска Европа са поставени най-високо, над империите и великодържавните стремежи, включително от императорите на „ромейте“. В името на съхраняването на християнска Европа император Ираклий (610 – 641) замисля пренасяне на столицата на „ромейте“ на Запад. Сериозно обмисля пренасянето на столицата от Константинопол в Сиракуза и византийският василевс Констант II (641 – 668)³².

Начало на постепенното обособяване на два културни кръга в християнска Европа е поставено във връзка с иконоборството във Византия. Получило широко разпространение в империята през VIII и IX в., иконоборството е превърнато от император Лъв III в официална политика на Константи-

---

³¹ Блаженный, А. О граде Божиим. Т. III. Москва, 1994, с. 68.

³² Вж. Вачкова, В. Цит. съч., с. 155, 161.

нопол (726 г.), одобрена и от църковен събор (754 г.). Императорите иконоборци закриват манастири и разпродават земите им, като прибягват и до конфискуване на църковни съкровища. Иконопоклонничеството е възстановено временно от император Константин VI (787 г.), но император Лъв V отново се връща към иконоборческата политика (815 г.). Едва през 843 г. иконопочитанието е възстановено окончателно във Византия.³³ Продължилите над век разгорещени борби във Византийската империя между иконоборци и иконопоклонници се наблюдават с голяма тревога не само в Източна, но и в Западна Европа. Променливият успех на тази упорита борба всява объркване в западноевропейския християнски свят. Пораства авторитетът на стабилната в религиозната си догматика Римска църква. Опитът да се установи нова трайна основа на Христовото царство, довежда до решението за провъзгласяване на обединения значителна част от Западна Европа Карл Велики за „свещен римски император“. Обезсърчен от непредвидимата политика на Византия, Карл Велики предприема стъпки към сплотяване около себе си и Папството на целия християнски свят. Чрез успешни преговори с Харун ал Рашид той успява да установи т.нар. „франкски протекторат“ над трите източни Църкви: халифът го признава за суверен на говорещото гръцки и латински език християнско население във владенията на мюсюлманите, а йерусалимският патриарх изпраща на него и на папа Лъв III по един символичен ключ на Светите земи в Палестина, връчени по време на коронацията.³⁴

Формирането на два културни кръга в християнска Европа се дължи не толкова на трупациите се различия между източноевропейци и западноевропейци, колкото на различните предизвикателства, пред които те са поставени. Разпростряла се върху три континента, Византия има стратегически интереси не само в Европа, макар да я схваща все повече като главна крепост на християнското общество. Ос-

---

³³ Подробности вж. в **Grabar**, A. *L'icoclasmе byzantin*. Paris, 1957.

³⁴ Вж. **Вачкова**, В. Цит. съч., с. 233 – 234.

новните проблеми за Византия са отблъскването на настъпващия в Африка и в Азия ислям, преодоляването на нахлуващата ориентализация и отразяването на непрекъснато прииждащите нови вълни на „варварски“ нашествия. При „натурализацията“ на трайно проникналите вече „варвари“ Константинопол е доста гъвкав: възприема принципа на цезаропапизма (даващ по-голяма свобода на светските владетели) и последователно отстоява проповядването на роден език (демонстрирано по отношение на готите, на абисинците и на славяните). Фактическият резултат от политиката на Византия за „ромеизиране“ на „варварите“ е тяхната елинизация. От своя страна Западна Европа е залята от „варварите“, променили из основи етническата ѝ карта. Историческите ѝ задачи не надхвърлят европейските, дори западноевропейските предели и са от изключителна трудност: съхраняване на античното наследство и на най-висшата му средновековна ценност – християнството. Тежкия исторически жребий предполага върховни усилия, по-твърд и последователно провеждан подход. Прераждането на античния социум в средновековен тук е изпълнено с драматизъм. Политиката на Рим за „ромеизиране“ на „варварите“ по необходимост налага принципа на папоцентризма (зависимост на владетелите от Папството) и строго спазване на богослужението на латински език, като обективният резултат от тази политика е латинизация на Западна Европа.

Когато различните конкретноисторически условия довеждат до биполяризация на европейското културно пространство, гръцкият Изток и латинският Запад правят всичко възможно за съхраняване на европейското християнско единство. Различията не се драматизират излишно, тъй като, както справедливо подчертава Арнълд Тойнби, те се схващат като „две елински християнски общества“³⁵. За да не се дават излишни поводи различията в доктрината и практиката да излизат наяве, престават да се свикват Вселенски църковни събори (последният, Седмият, се провежда

---

³⁵ Тойнби, А. Изследване на историята. Т. 3. София, 1995, с. 272.

в Никея през 787 г.). Византия не само не драматизира коронацията на Карл Велики за император, но и твърде скоро лансира конструктивен проект за изход от новосъздадената ситуация. Съвременникът на Карл Велики – византийският император Никифор I Геник (802 – 811), обсъжда проект за възстановяване на дуалистичната Римска империя, управлявана от двама императори – източен в Константинопол и западен в Аахен. По такъв начин, както изтъква английският византолог Джон Норуич, „Никифор I протяга първата маслинова клонка към Запада“³⁶. И макар този разумен проект да пропада, европейското християнско единство до голяма степен се запазва. Европа вече започва да се схваща като едно голямо християнско семейство, което живее и се развива под покровителството на двама грижовни родители – Византийската и Западната (Франкската, впоследствие Свещената Римска) империя. Тези две империи не са в същностно противоречие помежду си и съществуват паралелно, като взаимно се обуславят и легитимират. Дори „Голямата схизма“ не размива образа на единното европейско християнско царство, а по-скоро довежда до взаимно отчуждение, дистанциране и изолиране на двете му органично свързани съставни части. Въпреки всичко това както теоретично, така и практически средновековна Европа е така сплотена и единна, каквато никога (включително до днес) не е била. Това единство в установената дуалистична форма се запазва чак до кръстоносните походи (XI – XIII в.), вбили първия клин в европейското християнско семейство.

Всъщност в отношенията между Константинопол и Рим започват да се настаняват отчуждението, дистанцирането и изолирането един от друг. По-голямата отговорност за това безспорно носи папска Европа, която след император Людовик Благочестиви започва да огражда константинополска Европа със стена на мълчанието.

Именно католическа Европа принася в жертва европейското християнско единство с кръстоносните походи,

---

³⁶ Norwich, J. Byzance. The Apogee. London, 1981, pp. 12 – 13.

изявили скрит, но последователно прокаран стремеж за силово подчиняване на „схизматиците“. Организаторите на кръстоносните походи изявяват в скрита форма западните претенции за духовно и политическо единство на Европа под свое лидерство. Целящи формално освобождаването на Светите места от „неверниците“ (мюсюлманите), кръстоносните походи са използвани целенасочено за разправа със „схизматиците“ (източноправославните) и насилственото им присъединяване към диоцеза на Римокатолическата църква. Кръстоносците извършват съзнателни изстъпления срещу православните християни, опустошават земите им, оскверняват техни светини (включително Света гора), разрушават и опожаряват цветущи градове (в това число главния балкански конкурент на Венеция – град Зара, през 1202 г.), завземат и разграбват самия Константинопол (1204 г.)³⁷. Организирането около Константинопол с папска благословия на Латинска империя (1204 – 1261) и враждебното ѝ отношение към православните държави се натъкват на упорита съпротива и предизвикват непримирими над половинвековни християнски войни за възстановяване на Византийската империя. И макар Латинската империя да е ликвидирана и Византия – възстановена (1261 г.), Константинопол вече никога не успява да възкреси своя средновековен блясък и видимо губи съпротивителните си способности, своята сила и мощ. Резултатите от този неафиширан опит за силово обединяване на Европа под скиптъра на Папството, гузно оправдаван с необходимостта от християнско единство срещу настъпващия агресивен ислям, са с далеч отиващи последици: поредно завземане на Йерусалим от мюсюлманите (1291 г.), тежки колизии и разцепление в европейското християнско семейство, подготовка на условията за османското нашествие в Европа.³⁸

---

³⁷ Вж. **Хьош**, Е. История на балканските страни. София, 1998, с. 75.

³⁸ „Четвъртият кръстоносен поход окончателно разрушава Константинопол и го подготвя за завладяването от турците“, констатира австрийският учен и доктор хонорис кауза на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ Волфганг Краус. – Вж. **Краус**, В. Цит. съч., с. 18.

Епохата на т.нар. Палеологов ренесанс (1261 – 1453) е своеобразно съчетание на културен разцвет с политически упадък. На Лионския събор (1274 г.) византийският василевс Михаил VII Палеолог сключва уния с Римската курия с цел укрепване на Византия в борбата ѝ срещу арабите. Тъй като решението му се натъква на упорита съпротива, василевсът издава указ всички да бъдат принудени насила да спазват унията, като допуска папски пратеници, които с помощта на кръстоносци да наложат унията. Папските пратеници и кръстоносците посягат и на крепостта на православието – Света гора. През 1280 г. те опустошават, разграбват и унищожават почти всички манастири, особено Лаврата на Св. Атанасий, Иверската лавра и Ватопедския манастир. Особено жестока е разправата със Зографския манастир – на 10 октомври са изгорени 22 монаси и 4 мирски лица (канонизирани впоследствие от православието като „26 зографски мъченици“). Монасите от Атон са подложени на жестоки мъчения, а по-младите са продадени на евреи.

Когато видимо отслабената Византийска империя е изправена срещу османската опасност, е извършена поредната „Каинова постъпка на западните дворцови общества и на търговските градове спрямо Константинопол“ – „не е било уместно повече да се вдига брадва, достатъчно е било при настъплението на турците да се отмести погледът встрани, за да се осъществи смъртта на Авел“³⁹. „Разтърсващите апели на византийските василевси се възприемат на Запад с раздвоение, помощта се изразява главно в словесна подкрепа, продължителни преговори и жестове вместо в дела.“⁴⁰ Делата, доколкото ги има, се свеждат до „ужасяващите съюзявания с араби и турци“, до „фантастичната ненавист на венецианци и генуезци“, които „подкопават възможността за оцеляването на Източната империя“⁴¹. Разрушаването ѝ от османците „външно се отбелязва с тъга, но със зле при-

---

³⁹ Пак там, с. 21.

⁴⁰ Пак там.

⁴¹ Пак там.

крито задоволство⁴². Съвестта на западноевропейците става все по-гузна, тъй като доста бързо се разбира, че „е направена катастрофална тактическа грешка“⁴³, носеща реална заплаха за цяла Европа. И колкото по-ясно става това, толкова повече се задълбочава организираният „заговор на мълчанието“ за грандиозната култура на Изтока“, прикриващ „липсващото християнско единство и още повече личното стратегическо късогледство“⁴⁴.

Освен това „историческата амнезия“ на Запада е проява на „безсъвестност“ и „неблагодарност“⁴⁵ относно изключителната роля на Византия за преодоляването на културната изостаналост на Западна Европа. Налага се „тихата, но страшна практика „Изтокът“ изобщо да бъде премълчаван“⁴⁶. Оставен е да се трупа прахът на забравата за това, че първият преводач на Библията на готски език – епископ Вулфила (ок. 311 – 381/3 г.), е син на гъркиня от Кападокия; че игуменът Зугер черпи идеите си за първата католическа катедрала от александриеця Плотин; че името на известната църква „Сен Дени“ е изопачена форма на Дионисий; че прочутото училище в Кентърбъри е основано от бивш епископ от Тасос, напуснал като идолопоклонник в периода на иконоборството родната си Византия и станал кентърбърийски епископ (668 – 693); че храмът в град Аахен е дело на константинополски строители; че катедралата „Сан Марко“ във Венеция е копие на разрушената константинополска Апостолическа църква; че папска Европа дължи часовника, органа, дипломатическия протокол и много други неща на Константинопол; че фактически основател на Академията във Флоренция, от която тръгва западноевропейският Ренесанс, е Гемистос Плетон. Умишленото подавяне на спомена за европейския Изток, продължаващо „до ден днешен“⁴⁷, очевидно-

---

42 Пак там.

43 Пак там.

44 Пак там.

45 Пак там.

46 Пак там, с. 19.

47 Пак там.

но цели да прикрие страстното копиране на неповторимия Константинопол и разочарованието от неосъществената мечта за превъзходство над Византия⁴⁸.

Като резултат от всичко това, в условията на разразилия се цивилизационен конфликт с исляма на самата европейска територия, свободната християнска Европа се смаява и отхвърляйки православна Русия, се консолидира в западните предели на континента. Но неспособността да се справи с османското нашествие в собствените ѝ предели, хвърля сянка върху авторитета на Свещената Римска империя, изпаднала в разпад и превърнала се в арена на конфликти между многобройните държавици.

Може да се констатира, че Средновековието е важен етап в развитието на европейската идея. Съхранен е, макар и трудно, очарователният мит за Европа. Разширени и обогатени са представите за географските предели на Европа. Разширено е и европейското културно пространство. Редица фактори благоприятстват утвърждаването на чувството за европейска общност. Формира се втората, християнска по своята същност, европейска идентичност. Водеща роля в развитието на европейската идея има Византия – най-напредналата и авторитетна европейска империя. Средновековието обаче завещава и своите предизвикателства пред по-нататъшното развитие на европеизма: отношението към „вътрешните Други“, задълбочаването на политическата фрагментация, разпадането на европейската християнска общност, историческата амнезия на Западна Европа за културните постижения на Източна Европа, икономическото изоставане в сравнение с Китай.

---

⁴⁸ Пак там, с. 19 – 20.

ТЕМА 4

РЕНЕСАНСЪТ И ПРЕРАЗГЛЕЖДАНЕТО НА ИДЕЙНОТО СЪДЪРЖАНИЕ НА ЕВРОПА

Дооформянето на съзнанието за обща европейска принадлежност е свързано с епохата на Ренесанса (XIV – средата на XVII в.), съвпаднала по време с османското проникване в Европа.

Самото ренесансово движение е тясно свързано с Източна Европа. След закриването на Академията на Платон в Атина от император Юстиниан Велики (529 г.) гръцките учени се установяват в създадената през III в. арабска Академия в Гондishaпур. Първите европейски университети са основани по образец на арабските.⁴⁹ Чрез арабските учени западноевропейците започват да усвояват постиженията на древните елини – още през 1169 г. е предприет превод на творби на Аристотел на латински език. До богатството на елинското наследство те се добират с пряката помощ на преселилите се в Западна Европа след завземането на Константинопол от османците византийски творци. Чрез тях именно западноевропейците преоткриват отдадените на забрава и поругание духовни ценности на античното общество с присъщия им интерес към Човека.

Точно поради това идеологическото съдържание на Ренесанса е хуманизмът – нов антропоцентристки светоглед, дръзнал да оспори духовния монопол на Църквата и да еманципира науката от теологията. Ренесансът извежда европейската традиция от Атинския полис и от Римската република. Възвръщането към античното елинско и римско наследство е осъзнаване постфактум на отдавна вградени трайни опори на общоевропейското единство: елинския стремеж към познанието, доминиран от философското осмисляне на човека и на околния свят, и римското право,

---

⁴⁹ Вж. **Салман**, Х. Цит. съч., с. 56, 60.

придаващо общност на институциите и нравите въпреки особеностите на отделните европейски страни.

Ренесансовото движение нанася сериозни удари по престижа на Папството – основен фактор за поддържане на европейската християнска идентичност. През 1440 г. италианският хуманист Лоренцо Вала написва своя знаменит „Трактат за лъжливостта на Константиновия дар“, в който чрез строго научен анализ доказва, че този документ е фалшификат на Папството от VIII в., направен с цел обосноваване на претенциите му за светска власт. Въз основа на това Вала призовава европейските владетели да лишат папата от териториалните му владения.⁵⁰ А в своя политически трактат „Владетелят“, написан през 1513 г., италианският държавник Николо Макиавели изобличава Папството като главен виновник за политическата фрагментация на Италия и призовава папата да бъде лишен от светската си власт.⁵¹

Сред постиженията на ренесансовото движение е претъркването на Овидий от монаха Петрус Берхориус (1342 г.), благодарение на което в западната част на континента е възкресен митът за Европа и той отново става популярен, в малко модифициран вид – Зевс е заменен с римския си еквивалент Юпитер.⁵² За неговото популяризиране допринася и Джовани Бокачо, който включва Европа в съчинението си „За известните жени“ (между 1361 и 1375 г.), представяйки похищението като изнасилване от Юпитер с укор за твърде свободното поведение на принцесата. Следващите хуманисти постепенно възвръщат блясъка и автентичността на мита. През XV в. той става толкова популярен, че по правило повече не се преразказва, а само се интерпретира.

---

⁵⁰ Макар да е забранен от Църквата, трактатът на Вала е преписван и оказва голямо влияние върху развитието на обществената мисъл в Европа. За първи път е издаден посмъртно през 1517 г.

⁵¹ Трактатът на Макиавели има същата съдба – забранен от Църквата, но разпространяван в преписи. За първи път е публикуван посмъртно през 1532 г. и от тогава до наши дни е настолна книга на политици и държавници не само в Европа.

⁵² **De Rougemont**, D. Europa. Vom Mithos zur Wirklichkeit. München, 1962, S. 22.

Пресъздаван от перото на световноизвестни писатели и от четката на гениални художници, митът за Европа се утвърждава като най-популярния в Стария свят. Но само в Западна Европа, тъй като в неговата родина – Източна Европа, върху мита започва да се трупа прахът на забравата като резултат от падането ѝ под османска власт.

Пренасяният през хилядолетията мит за Европа продължава да се възприема като божествен знак за плодородие, благоденствие и особено призвание на континента, което е отразено широко със съответните символи в иконографията на Европа. Получил широко разпространение, митът съдейства за утвърждаване у европейските народи на съзнанието за принадлежност към една единна европейска общност.

Епохата на Ренесанса внася най-накрая необходимата яснота за естествените териториални предели на Европа. Добре осведоменият за античното и средновековното географско наследство византийски учен Никифор Григора съставя географска карта на света (средата на XIV в.), в която Европа заема значително по-малко място от онова, което ѝ отреждат средновековните му предходници.⁵³ Скандинавието остава скрито от погледа на европейските изследователи чак до XVI в. Картата на Европа на Себастиан Мюнстер (1536 г.) включва Русия до река Дон и Европейска Турция, но не и скандинавските страни. Едва картата на Герхард Меркатор (1595 г.), съставена, след като английският мореплавател Ричард Чансълър открива арктическият морски път към Русия (1550 г.), дава точна представа за Скандинавието, а Европа е представена вече като най-малкия континент, описан обаче като най-хубав.

Интересен детайл от историята на географията на Европа е предложението на френския хуманист Г. Постел (1510 – 1581) континентът да бъде преименуван на Япетия на името на титана Япет – син на Уран и баща на Прометей.⁵⁴ Пред-

---

⁵³ **История** на европейската идея. Антология. София, 2004, с. 38 – 39.

⁵⁴ **Шмале**, В. Цит. съч., с. 64 – 66.

лаганото име, навяващо асоциации за библейския Яфет – сина на Ной, с когото се свързва заселването на Европа, е много удобно за генеалогията на европейската аристокрация. Но не намира подкрепа, тъй като еврейският персонаж Яфет се оказва неприемлив в условията на ширещия се тогава антисемитизъм, поради възприетото наименование на континентите с женски имена и особено заради мита за очарователната принцеса Европа, възприемана повсеместно като свише призван патрон на Стария континент.

Дооформянето на съзнанието за обща европейска принадлежност получава през XIV в. мощни, макар доста противоречиви стимули. Вече крехката европейска християнска общност е изправена пред големи изпитания. Папството изживява унижителна политическа зависимост от френските крале – т.нар. „Авиньонски плен“ (1378 – 1417), по време на който едновременно действат двама (понякога дори трима) папи. Свещената Римска империя на германския народ е в разпад и се превръща в арена на конфликти между многобройните ѝ държавици. Франция и Англия са се вкопчили в Стогодишна война. Континентът е разтърсен от еретични движения, селски въстания и градски бунтове. Разразилата се чумна епидемия взема огромни човешки жертви. Всичко това се случва в условията на ново ислямско настъпление срещу Европа – този път от османските турци, които стъпват в Европа (1354 г.), установяват през 1362 г. своята столица в Европа – в Адрианопол (дн. Одрин), побеждават коалиционната православна войска на Косово поле (1389 г.) и кръстоносците при Никопол (1396 г.).

Поредният сблъсък между Европа и Азия събужда античните представи за европейското превъзходство. В драматичния XIV в. поколението на Данте Алигиери сътворява в Западна Европа своя „Проторенесанс“, а Николас Хорезми величае в Източна Европа европейците като свободни и благородни аристократи в противовес на азиатските роби⁵⁵.

---

⁵⁵ Вж. **Geanakoplos**, D. *Bizantine East and Latin West. Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*. Oxford, 1966.

Но овладелият значителни части от Балканския полуостров султан Баязид I предизвикателно заявява, че „никога преди това царете на Азия не са побеждавали Европа, а винаги е било точно обратното“⁵⁶. Особено стряскащ ефект има завладяването на Константинопол (1453 г.), преименуването му в Истанбул („Град на исляма“) и превръщането на бляскавата църква „Св. София“ в джамия. До последните си дни (падането на крепостта Морея през 1460 г. и на Трапезунд през 1461 г.) Византия остава непоклатимо вярна на представата си, че културна Европа се свежда до част от източните континентални предели. Михаил Критобулос (ок. 1400 – ок. 1470 г.) разказва за завладяването от османците на Европа, която била традиционно стара част на Византия.⁵⁷

Османските обсади на Виена (1529 и 1683 г.) – столица на Свещената Римска империя от 1424 г., и установяването на османското господство в Средиземно море помагат на западноевропейците да отхвърлят на заден план старите вътрешнохристиянски ежби и да се заемат с разчистване на пътя за непревзето възприемане на Европа в нейната цялост. Бенедиктинският монах от Залцбург Андреас Валшпергер обозначава в своята карта на света от 1448 г. християнските градове в цяла Европа в червено, а градовете на „неверниците“ – в черно⁵⁸. Европейската терминология навлиза трайно в речника на папите, императорите, владетелите, дипломатите. При това под „Европа“ и „европейски интереси“ се разбира вече целия континент.⁵⁹

Първият сериозен опит за изживяване на предубежденията на католическа към православна Европа е предприет от изтъкнатия италиански дипломат, писател и хуманист Енеа Пиколомини. През първата половина на XV в. той съставя обширна космография, чийто том втори, озаглавен „Европа“, разглежда народите на континента не като „християнски“, а като „европейски“. Авторът описва географското им

---

⁵⁶ Karageorgos, K. Op. cit., S. 152.

⁵⁷ Шмале, В. Цит. съч., с. 167.

⁵⁸ История на европейската идея. Антология..., с. 39.

⁵⁹ Barraclough, G. European Unity in Thought and Practice. Oxford, 1963, p. 24.

разположение, църковната и светската им история, техните обичаи и култура, стопанските и социалните им особености. В качеството си на императорски комисар Пиколомини държи реч пред Райхстага по повод падането на Константинопол (1453 г.). „В по-ранни времена – напомня той – сме били побеждавани в Азия и Африка, значи, в чужди страни, сега обаче бяхме най-тежко засегнати в Европа, т.е. в нашата родина, в нашия собствен дом, в нашите родни земи.“⁶⁰ На тази основа той аргументира необходимостта от общоевропейска армия за изтласкване на османците от континента. Макар да си дава ясна сметка колко трудно постижимо е това. В писмо до свой приятел непосредствено преди речта си в Райхстага той описва тъжната картина на тогавашна Европа: „Християнството няма главен, на когото всички да са послушни. Нито папата, нито императорът имат това, което им се пада (...) Разглеждаме папата и императора в качеството на фибули и картинни табла. Всеки град има един собствен крал. Толкова много князе има, колкото къщи“.⁶¹ Избран за папа под името Пий II (1458 г.), Пиколомини незабавно свиква събор на кралете в Мантуа за организиране на кръстоносен поход срещу османците и неуморно призовава „европейците“, цялата „християнска Република“ към защита на „нашата Европа, нашата християнска Европа“. Но заварва в сборния пункт Анкона (1464 г.) само тълпа авантюристи и в отчаянието си след няколко седмици умира.⁶²

Едва след повече от два века отстъпления европейците постигат първия си голям успех срещу Османската империя с победата на испанско-венецианските сили край Лепанто (1571 г.), която слага край на османското господство в Средиземно море. Сблъсъкът на европейците с османците обаче продължава с променлив успех.

Независимо от неспособността на Европа да се защити от чуждия нашественик, големите мюсюлмански победи над

---

⁶⁰ Цит. по: Шмале, В. Цит. съч., с. 11.

⁶¹ *Die Idee Europa 1300 - 1946. Quellen zur Geschichte der politischen Einigung.* München, 1963, S. 39.

⁶² Вж. Попов, С. Цит. съч., с. 41 - 42.

християнска Европа през XIV и XV в. способстват за нейната консолидация. Така в условията на цивилизационен конфликт с исляма се дава начало на формирането на нова европейска идентичност. А политическият център на Европа се установява трайно в западните ѝ предели, изпреварили в икономическото си развитие през XIV в. Източна Европа. Макар че се явява неин източен конкурент в лицето на Русия, която след падането на Константинопол взема на въоръжение доктрината на „Третия Рим“, изявяваща открити претенции за римското наследство.

Твърде съществен нов фактор за ускоряване на формирането на европейската идентичност се оказва книгопечатането, открито от Йохан Гутенберг (1455 г.). Не толкова гордостта от поредното европейско изобретение, обогатило света, колкото разкрилата се възможност трудовете и посланията на интелектуалците – истинския локомотив на историята – да стигнат до съзнанието на широки социални слоеве (образовани и необразовани). Поставено е началото на медиите (първият вестник излиза през 1609 г. в Страсбург). Особена роля изиграват първите опити за систематизиране на историята на Европа: „Коментар върху най-важните събития в Европа, особено в Нидерландия“ на Людовико Гуичардини (1565 г.), включващ държавите от Западна, Южна и Северна Европа (без Русия и Литва); „История на Европа“ на Франческо Джамбулари (1566 г.), публикувана във Флоренция на жив съвременен език; „История на Европа“ на Алфонсо де Улоа (1570 г.), акцентираща върху военно-политическите събития. От XVII в. рязко нарастват печатните произведения на европейска тематика. Предприети са дори впечатляващи многотомни издания, като „Европейска държавна канцелария“ (от началото на XVII в. до средата на XVIII в. излизат 115 тома) и „Театърът на Европа“ (в 21 тома от 1635 до 1738 г.).⁶³

---

⁶³ **Dionisotti**, C. Europe in Sixteenth - Century Italian Literature. Oxford, 1971, p. 13; **Шмале**, В. Цит. съч., с. 75, 142 - 143.

За вътрешната консолидация на Европа способства започналото към края на XV в. формиране на големите държави на абсолютизма, преодолели в значителна степен феодалната фрагментация на континента. Амбициите на някои от тях се разпростират до създаване на европейска монархия. Подобна политика се възприема от някои обществени среди като проевропейска. Към края на XVI в. в Хабсбургската империя е разпространено алегоричното ѝ изобразяване на трон, а Европа в краката ѝ подава на Австрия корона.⁶⁴ По същия начин е схващана политиката на френския кардинал Ришельо, което личи от поставената във Франция пиеса „Европа“ (1642 г.).⁶⁵

Но оценяваното отвън християнско единство на Европа е подронено от Реформацията (XVI в.), довела до ново разцепление – този път в Римокатолическата църква. Обособяването на протестантството и неговото бързо конфесионализиране (лутеранство, калвинизъм, англиканизъм и др.), Аугсбургският религиозен мирен договор (1555 г.), задължаващ поданиците да приемат религията на суверена, както и разразилите се Тридесетгодишни религиозни войни (1618 – 1648) разбиват единството и на западното християнство. Поддържането на християнското единство на континента става още по-трудно, поради което след Реформацията Европа все по-рядко се отъждествява с „християнска Република“. Все пак, останала най-влиятелна, Римокатолическата църква продължава да допринася за хомогенизацията на европейската култура. Свиканият от папа Григорий II специален комитет въвежда нов календар (1582 г.), получил неговото име. И след религиозните войни християнството продължава да бъде главен източник на европейската културна идентичност, но повече не е в състояние да предложи еднородна политическа култура на континента. Това дава допълнителен шанс на отстояваното от хуманистите ново разбиране за Европа като система от светски стойности. И

---

⁶⁴ Вж. Шмале, В. Цит. съч., с. 188.

⁶⁵ Деланти, Д. Цит. съч., с. 166.

тази обединяваща концепция за Европа започва да измества от XVI в. извикващата асоциации на разделение представа за Европа като „християнски свят“ (още повече че с покръстването на „отвъдморските земи“ християнството престава да бъде предимно европейска религия).⁶⁶

Започналото утвърждаване на светските устои на европейското общество извиква за нов живот римското право. То започва да се преоткрива в Италия още през XI в. Италианският доктор по право Бартолус Сасоферато (1313 или 1314 – 1357 г.) му дава особено задълбочена трактовка като право на общността (*ius commune*). Епохата на Ренесанса дава възможност римското право да излезе из-под сянката на каноничното право и да започне неговото реципиране: през XVI в. в Свещената Римска империя на германския народ, в Полша и в Унгария, а през XVII в. в Нидерландия и в скандинавските страни. По такъв начин римското право доказва новите си възможности за стандартизиране на европейските национални законодателства. Същевременно каноничното право е подложено на научна критика и от друга гледна точка. Испанският юрист Франсиско де Витория (ок. 1486 – 1546 г.) – професор в Саламанка – показва ограничената му възможност да бъде регулатор на международните отношения, и полага основите на международното право.

За спояване на културното единство на Европа значителен принос има културният трансфер, който с времето получава все по-голям интензитет. Вътрешноевропейските културни взаимоотношения сближават локалните, регионалните и националните култури. За Западна Европа това е силно улеснено от общия от векове наред латински език, който е език на Църквата, на образованието, на правото, на законодателството, на държавните актове, на учените. Аналогична роля в Източна Европа играе гръцкият език. Чувството за европейска културна общност е лайтмотив на ранноевропейската историография, извеждаща генеалогията на народите на континента от библейския Яфет или от героя

---

⁶⁶ **Fritzemeyer**, W. *Christenheit und Europa*. München, 1931, S. 90.

от Троянската война Еней. Активна роля в културния трансфер играе възникналата през XVII в. дипломация, за потребностите на която през следващото столетие започва да се кодифицира европейското публично право. Незаменима и всепроникваща е ролята на европейските университети (първият университет от съвременен тип е открит в Болоня още през 1088 г.), даващи по правило образование на възпитаници от различни страни, включително на представители на поробените от Османската империя европейски народи.

По-специфична, но значима роля в културния обмен играе дифузията на водещите европейски култури.⁶⁷ Дифузията на италианската култура, особено мощна през XIV – XVI в., но продължила в някои области чак до XVIII в., обхваща архитектурата, музиката, изобразителното изкуство, философията, историята, филологията, политиката, търговията, начините на плащания. Дифузията на конкурентната нидерландска култура е най-забележима в областта на живописиста, корабоплаването, търговията, политиката, науката.

Така народите на Стария континент, възприемащи се и възприемани от външния свят през Средновековието като „християнски“, на входа на Новото време вече са обладани от самочувствието на „европейски“. Големият английски философ Франсис Бейкън (1561 – 1626) използва в творчеството си фразата „ние, европейците“⁶⁸. През 1645 г. прочутият чешки педагог Ян Коменски разсъждава за „нашето европейско отечество“, като стига до извода: „На нас, европейците, трябва да се гледа като на пътници в един и същи кораб“.⁶⁹ В края на XVII в. в речниците се появява терминът „европейци“.

Още в процеса на осъзнаване на своята цялост Европа започва да разисква съзнателното оформяне на собственото си общо бъдеще. Казано иначе, възниква и се развива идеята за политическо единство на Европа. Тук ще оставим

---

⁶⁷ Вж. **Шмале**, В. Цит. съч., с. 168 – 171.

⁶⁸ **European Identity and the Search for Legitimacy**. London, 1993, p. 46.

⁶⁹ Цит. по: **Попов**, С. Цит. съч., с. 57.

встрани опитите за насилствено налагане на европейско единство под един или друг скиптър – домогванията до европейско господство не стихват въпреки поуките на историята, принасяща най-често в жертва самите претенденти. Ще насочим вниманието по-скоро към опитите на най-напредничавата европейска мисъл да подсказва разумни политически решения за рационално организиране на европейските държави. Тук се налага да се задоволим с една обща характеристика на десетките идеи, концепции, планове и дори проектодоговори за общоевропейско строителство.⁷⁰

Проектите за изграждане на Европа се раждат с първите лъчи на Ренесанса (първият от тях, на френския юрист Пиер Дюбоа, носи датата 1302 г.) и в непосредствена връзка с разразилия се остър спор за върховенство между Папството и светската власт. В този конфликт авторите – едни от най-мощните умове на своето време, по правило вземат страната на светската европейска перспектива. Надеждите за политическо организиране на Европа се свързват от много автори със Свещената Римска империя на германския народ – според прочутия флорентински поет в изгнание Данте Алигиери (1305 г.)⁷¹ и някои от неговите последователи. За други обаче това е по силите на Кралство Франция – по мнението на френския юрист и публицист Пиер Дюбоа (1303 г.) и редица негови съмишленици. Изявяващите се пристрастия към една или друга страна често са свързани с патриотизма на раждащите се по онова време първи нации и първи национални държави, но най-вече с опита на големите сили да експлоатират за свои цели европейската идея.

Схванали бързо опасността от опорочаване на идеята, интелектуалците лансират тезата за колективното лидерство. Едно „ново изграждане на Европа“, според немския учен протестант Каспар Пойгер (втората половина на XVI в.), е възможно само при съюзяване на Германия, Франция и Италия.

---

⁷⁰ Вж. **Die Idee Europa 1300 – 1946. Quellen zur Geschichte der politischen Einigung.** München, 1963.

⁷¹ **De Reugement**, D. L'Europe, Invention Culturelle. – In: *History of European Ideas*, 1 (1980), pp. 31 – 38.

Огромното мнозинство от авторите обаче отстоява необходимостта от равновесие на общоевропейската политическа система. Идеята за „балансиране на силите“ е лансирана за първи път от френския легат Антоан Марини (1462 г.).

Наред с тези проекти, характеризирани често в научната литература без достатъчно основания като „идеалистически“ и „пацифистки“, се развива и направлението на прагматичната правна мисъл. С фундаменталния си тритомен труд „За правото на войната и мира“ (1625 г.) нидерландският юрист Хуго Гроций създава модерното международно право.

Формата на проектираното европейско обединение варира между конфедерация (херцог Дьо Сюли) и федерация (Данте Алигиери, Пиер Дюбоа). Някои автори обаче, макар да остават повлияни от собствените си национални интереси, успяват да се издигнат над тях и да стигнат до убеждението, че при наличната политическа карта на Европа обединяването на континента няма шанс. Херцог Дьо Сюли предлага Европа да се раздели на 15 равни по съотношение сили, чието обединение ще лиши участниците от основания да си завиждат и ще гарантира необходимото вътрешно равновесие на конфедерацията.⁷²

Като основни мотиви за обединяването на Европа се сочат преодоляването на светските амбиции на Папството и на монопола на Свещената Римска империя, спирането на кръвопролитните войни и изтласкването на османците от Европа.

Един от най-големите проблеми, пред които се изправят авторите на проектите, е обхватът на планираното обединение. Френският легат Антоан Марини, залагайки на политическия прагматизъм, предлага (1462 г.) да се формира едно първоначално ядро от държави, към което впоследствие да се присъединят други страни.

---

⁷² **Die Idee** Europa 1300 – 1946..., S. 60 – 72.

Още тогава търсенето на „естествените“ европейски граници се натъква на три сериозни проблема – дали Англия, Османската империя и Русия може да бъдат разглеждани като европейски държави.

Макар Англия да принадлежи географски изцяло на Европа, възприемането ѝ като съставна част на европейската политическа общност се сблъсква с обективни и субективни пречки. Островното положение на страната неизбежно се отразява на връзките ѝ с континента. Отделянето на Англия от Римокатолическата църква при крал Хенри VIII (1534 г.) и установяването на Англиканска църква създават нови препятствия в общуването. С предприемането на безпрецедентна по мащабите си външна колонизация (от 1583 г.) Англия овладява голяма част от света и това води до естествената ѝ геополитическа външна преориентация към морските простори. Но самата Англия дава поводи за отчуждение, демонстрирайки чувство на превъзходство над континенталните народи, оставайки чужда на идеята за обединяване на Европа и виждайки се преди всичко в ролята на арбитър във вътрешноевропейските отношения. Затова Англия понякога се изключва от проектите за европейско обединение (Антоан Марини, принц Райнфалц и др.).

Проблемът с Османската империя се оказва далеч по-сложен поради разположението ѝ на три континента и най-вече заради самата ѝ същност като теократична ислямска държава. Западна Европа е жизнено заинтересована от ликвидирването на османското господство в Средиземноморския басейн, което е постигнато с обединените сили на Испания и Венеция в битката при Лепанто (1571 г.). Освен това западноевропейците не могат да си позволят да забравят европейските вилаети на империята – истинската родина на Европа. Сред трите континентални владения на Високата порта западноевропейците третират особено тези в Стария свят, наречени „Европейска Турция“. Но и тази „Европейска Турция“ силно плаши „Европа“. Народите в тази част на Османската империя традиционно са стъписвали западноевропейците поради ориенталския си облик от времето на Из-

точната Римска империя и Византия. Преобладаващото население е „схизматично“ и славянско. Друга част от населението на „Европейска Турция“ е доброволно или насилствено ислямизирана. По такъв начин „Европейска Турция“ е превърната в плашеща смесица на етноси и религии в състава на Османската империя. Първоначално поставената цел е изтласкването на Османската империя от Европа и прочистването на тази част на континента от мюсюлмани, юдеи и цигани. За тази цел Папството подема активна мисионерска дейност за приобщаване на балканските християнски народи към католицизма. Светската част от изпълнението на поставената задача е възложена на Хабсбургската империя като компенсация за неучастието ѝ в колониалните грабежи. Отстъпено ѝ е „правото“ да изтласка турците от Европа, като включи отвоюваните страни и народи в своя състав, без да им се дава възможност за самостоятелно политическо развитие. Поради този възприет подход към Османската империя тя по принцип се изключва от плановете за обединяване на Европа. Но за да не се изпускат от погледа историческата перспектива за Югоизточна Европа, някои плановете допускат теоретично включването на османците в европейската политическа система. Херцог Дьо Сюли предлага Османската империя да бъде поканена в съюза, при условие че приеме една от „допустимите“ европейски християнски религии (католицизъм, лутеранство и калвинизъм), и отказът ѝ да бъде използван за нейното прогонване от Европа.⁷³

Най-комплициран се оказва проблемът с принадлежността на Русия. Тъй като Русия възниква през IX в. и се развива до XVI столетие изключително в Европа, истинските причини за западноевропейските резерви към нея са славянското „плашило“ и православният „схизматизъм“, а също възприетата след завладяването на Константинопол от османците теза на Русия за Москва като „Трети Рим“, хвърлила ръкавицата на предизвикателството към Западна Европа.

---

⁷³ **Die Idee** Europa 1300 – 1947..., S. 60 ff.

Господството на азиатските ислямски монголи над Русия (1241 – 1480) дава нови основания руснаците да се възприемат на Запад като азиатци. Татарското господство над Русия е използвано от Западна Европа, за да ѝ отнемат територии в Беларусия и Украйна, които тя си връща едва по време на Втората световна война. Отхвърлянето на татарското господство, консолидацията на руските княжества около Москва и създаването на централизирано Царство Русия имат за резултат преустановяване на хилядолетните „варварски“ нашествия в Европа – факт от огромна за Стария свят важност, неоценен по достойнство от европейците и до днес. Когато Русия колонизира Сибир (XVII в.) и се превръща в най-голямата компактна империя в света, тя се третира като азиатска държава, тъй като огромната част от територията ѝ се намира вече в Азия, без да се отчита фактът, че огромната част от населението ѝ живее на територията на Европа. Самата Русия се саморазглежда като европейска държава с културни корени, отвеждащи в Древна Елада, и с ценностна система, основана на християнството. От XV в. тя влиза в търговски отношения с Ханзейския съюз на северногерманските държави. Кремъл в новата руска столица Москва е дело на италиански архитекти (XV – XVI в.). И макар да са възприемани откън, включително от китайците, като „европейци“, руснаците продължават да се третират в Западна Европа като „полуориенталци“. При дефинирането на Европа определянето на източните ѝ граници се оказва постоянен проблем (от дълбоката Древност до наши дни). Това е така поради липсата на естествена демаркационна линия и защото има страни, разположени в географско отношение на два континента. Необикновено жилава се оказва тезата на Херодот, че източна граница на Европа е река Дон. Характерен пример е атласът на Абрахам Ортелий от XVI в., в който Москва е причислена към Азия.⁷⁴ Друга голяма трудност в западното възприемане на Русия са вътрешните противоборства в нея по въпроса за руската при-

---

⁷⁴ Вж. Шмале, В. Цит. съч., с. 55.

надлежност. В сблъсъка между „европейци“ и „славянофили“ превес вземат последните със схващането си, че Русия е уникална славянска цивилизация, разположена между Европа и Азия. Това, естествено, допълнително дистанцира Западна Европа от Русия.⁷⁵ Поради изтъкнатите причини Русия дълго време се разглежда като „ориенталски свят“, включително от такъв изтъкнат представител на Ренесанса като Франсоа Рабле (първата половина на XV в.). В широко популярния си пътепис за Русия, публикуван през 1647 г. на немски език и преведен на френски, английски, италиански, холандски, руски и други езици, германският учен Адам Олеариус изтъква, че макар „цветът на кожата им [да] е като на останалите европейци“, руснаците принадлежат „към варварите“ и „са годни единствено за роби“.⁷⁶ В съответствие с доминиращите нагласи Русия дълго време се изключва по презумпция от проектите за европейска политическа система. Тя се появява едва в „Големия план“ на херцог Дьо Сюли (началото на XVII в.), в който се разглежда като една от 15-те европейски държави, но като единствена сред тях, която не следва да бъде включвана в проектираната европейска християнска общност, като „нецивилизована държава“. Разбирайки все пак, че Русия стои здраво в Европа, Дьо Сюли предлага тя да бъде поканена в съюза и ако откаже, да ѝ бъдат отнети всички европейски владения и да бъде „върната“ обратно в Азия.⁷⁷

Отношението на Европа, както се самоопределя тогава Западна Европа, към Русия рефлектира върху схващанията за съседните на Русия страни. Като резултат от източната колонизация на германците за културна Европа са извоювани прибалтийските страни. Западните славяни започват да се възприемат като част от политическа Европа – Чехия се появява за първи път в проекта на Антоан Марини (1462 г.), а Полша – в плана на херцог Дьо Сюли (началото на XVII в.).

---

⁷⁵ Вж. **Пыпин**, А. Россия и Европа. – В: **Метаморфозы** Европы. Москва, 1993, с. 74 – 126.

⁷⁶ Цит. по: **Улф**, Л. Цит. съч., с. 34.

⁷⁷ Вж. **Die Idee** Europa 1300 – 1946..., S. 60 – 72.

На Словакия и другите източноевропейски страни се гледа като на „междинни земи“ и „санитарен кордон“ между Европа и Русия, а Задкавказието се отнася към Азия.

Една от най-интересните страници на ранния европейска мисъл е първият опит за практическа реализация на идеята за обединяване на континента. Той е предприет през XV в. от водача на умерените хусисти и крал на Чехия Георг Подебрад (1458 – 1471). Вдъхновен от френския легат Антоан Марини, той издига през 1462 г. план за съюз на европейските държави. От названието на писмения проект – „Договор за междудържавен съюз между френския крал Людовик XI, чешкия крал Георг Подебрад и Великия съвет на Венеция“⁷⁸ – се вижда първоначално предвижданият състав на съюза, който съзнателно е оставен отворен и за други европейски държави без Папството и Свещената Римска империя на германския народ. Изтъкнатата цел е прекратяване на войните и враждите между християнските държави, което ще позволи на Европа да се концентрира върху прогонването на османците от континента. Това може да бъде постигнато чрез създаване на „Европа на нациите“ като една „общност“ със „свой герб, печат, обща хазна, публични дейности, синдик, фискален прокурор, функционери, както и всякакви други права, засягащи и интересуващи по някакъв начин един съюз в съответствие със закона и правосъдието“ (чл. 17).⁷⁹ За да се гарантира нейната сигурност, се проектира частичен отказ от държавен суверенитет и доброволното му прехвърляне на съюзно събрание (в което всяка участваща държава разполага с по един глас), общ съд, общи въоръжени сили и общ бюджет (основен източник на който да бъде огромният църковен данък). В името на укрепването на доверието между участващите държави се предвижда седалището на съюза да се премества на всеки пет години – първоначално да се установи в Базел, после – във Франция, а сетне – в италиански град. Замислен като чисто светска организа-

---

⁷⁸ **Die Idee** Europa 1300 – 1946..., S. 43 – 50.

⁷⁹ **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи..., с. 9.

ция за „еманципация на народите и владетелите чрез нова организация на Европа“⁸⁰, планът е държан в тайна от папата (макар по това време папа да е съмишленикът на европейската идея Пий II) и германския император (Фридрих III). Реализацията на така детайлно набелязания план е възложена на неговия автор Марини. Предложението е отправено не само към Франция и Венеция, но и към Бургундия⁸¹, а също към Полша, Унгария и Бранденбург⁸². Насрочени са дори датата и мястото на подписването на договора – 26 февруари 1465 г. в Базел. До подписване на договора обаче така и не се стига поради съпротивата на католическото духовенство и обявеното от папа Павел II отлъчване на Георг Подебрад от Църквата. Така кралят е принуден да изостави амбициозната си инициатива за учредяване на европейски съюз и с мъка да отстоява престола си до 1471 г. Поставената от него голяма цел – отхвърляне на примата на Папството и на Свещената Римска империя в междудържавните отношения на католическа Европа, осигуряване на суверенитет на владетелите и изграждане на светски централноевропейски съюз – се оказва преждевременна. Макар осъществяването на плана да пропада, същностната му идея за еманципация на владетелите от Папството и Свещената Римска империя остава като голямо предизвикателство за най-способните западноевропейски монарси през следващите векове.

Политическият проект на крал Георг Подебрад е знаменателен още с това, че при обосноваването му от френския легат Антоан Марини за първи път се стига до рационалната идея за необходимостта от „балансиране на силите“ в Европа. Тя е развита по-подробно от първия истински европейец – Еразъм Ротердамски, прекарал живота си в Белгия, Франция, Англия, Швейцария, Германия и Италия. В своя „Вопъл за мир“ (1517 г.) той обосновава необходимостта от

---

⁸⁰ Ружин, Н. Европската идеја од утопија до реалност. Скопије, 1996, с. 24.

⁸¹ Вж. Шмале, В. Цит. съч., с. 87.

⁸² Вж. Попов, С. Цит. съч., с. 50.

„единство чрез съгласувано и взаимно общуване“ между владетелите при осигуряване на „равновесие на силите“.⁸³ Тази идея обаче получава широка популярност и всеобщо признание след яркия ѝ анализ, освободен от християнски трактовки, направен от италианския държавник Николо Макиавели в прочутия му политически трактат „Владетелят“ (написан през 1513 г., но публикуван посмъртно през 1532 г.). Вниманието на Макиавели е приковано от драматичната съдба на родната му Флоренция и зловещата участ на разпокъсана Италия. За политическата фрагментация на Италия той открито вини Папството, съзнателно подклаждащо „междусобици“⁸⁴, за да поддържа влиянието си в нея (поради което настоява папата да бъде лишен от светската си власт). Обграждайки Папството с „най-големи подозрения“⁸⁵, Макиавели отправя ново политическо послание: „...мисля, че съдбата има дял върху половината на делата ни и че другата половина, или приблизително толкова, управляваме ние“⁸⁶. Той ратува за отношения между суверенни европейски държави, сравнявани с везна, която трябва да се поддържа в равновесие, за да гарантира баланса на силите и мира. Макар трудът на Макиавели да е включен от папа Павел VI в Индекса на забранените книги (1559 г.) и да е изгарян и в протестантска Европа заради отношението към религията, той е преведен на основните европейски езици, широко се разпространява и оказва реално въздействие върху политическата практика. Идеята за „равновесие на силите“ получава впоследствие ново развитие от потъналият в размисли за Европа бивш френски финансов министър херцог Максимилиан дьо Сюли. В своя „Голям план“ (разработен през 1572 – 1605 г. и публикуван през 1638 г.) той обосновава тезата, че политическата организация на Европа трябва да се основава на равновесие на християн-

---

⁸³ **Die Idee** Europa 1300 – 1946..., S. 51 – 59. Вж. също: **Curio**, С. Europa: storia di un idea. Florence, 1958, p. 190.

⁸⁴ **Макиавели**, Н. Владетелят. София, 1995, с. 39.

⁸⁵ Пак там.

⁸⁶ Пак там, с. 85.

ските религиозни общности: католицизма, лутеранството и калвинизма.⁸⁷

Теорията за баланс на силите започва да се използва още през втората половина на XV в. за установяване на равновесие между италианските държави – неслучайно флорентинският владетел Лоренцо Великолепни (1449 – 1492) е изобразяван с уравновесени везни в ръце.⁸⁸ Когато борбата за разпокъсана Италия между Франция, Испания и Хабсбургската империя довежда до плячкосване на Рим и пленяване на папа Климент VII от наемни армии на Свещената Римска империя (1527 г.), теорията за баланс на силите започва да се прилага и в отношенията между главните европейски държави. Анализът на отношенията между европейските сили на английския историк Уилям Камдън (1551 – 1623) завършва с констатацията, че „Франция и Испания са везните в равновесието на Европа, а Англия е лостът, който поддържа равновесието“.⁸⁹

Теорията за баланса на силите се утвърждава окончателно в европейската политическа практика с първата европейска конференция – Вестфалската (1648 г.), уредила новите отношения между държавите и християнските общности в Европа след Тридесетгодишните религиозни войни. Вестфалският мирен договор е първият договор между суверенни европейски държави, за първи път нескрепен с гаранции от страна на папата и германския император. В търсенето на хармония в Европа последователно е приложен принципът на баланс както между религиите (католицизъм и протестантство), така и между националните държави (включително чрез подялба и на извъневропейските им територии). Напълно справедливо е заключението на немския поет Йохан Шилер в труда му „История на Тридесетгодишната война“ (1790 – 1793), че от тази война Европа излиза

---

⁸⁷ **Die Idee** Europa 1300 – 1946..., S. 60 – 72.

⁸⁸ **История** на европейската идея. Антология..., с. 47.

⁸⁹ Цит. по: пак там, с. 49.

„свободна и непотисната, след като се опозна за първи път като свързано помежду си общество на държави“.⁹⁰

В търсенето на нова европейска идентичност Европа се поддава на немалко заблуди. Почти едновременно с османското завладяване на Югоизточна Европа и с пречистващото ренесансово движение европейците осъществяват Великите географски открития (средата на XV – средата на XVII в.). Получили ясна представа за света, те са стъписани от твърде скромното относително място на Европейския континент в него (обхващащ в действителност под 7 процента от общата територия на сушата на Земята). Но контактите с местното население на неизвестните по-рано на европейците отвъдморски територии създават усещането за превъзходство и формират разбирането за Европа като културна съкровищница на света.

С това пораснало самочувствие Европа демонстрира неадекватно отношение към „непрестижния Друг“. Подценявайки „неверниците“ (мюсюлманите), макар да не успява да се освободи от османците в собствения си дом, Европа се втурва в осъществяване на „културна мисия“ сред „дивациите“. Предприета е външна колонизация в широки размери. Във връзка с това се осъществява своеобразно разделение на труда в Европа – Хабсбургската империя поема защитата на източната граница на континента, а крайбрежните монархии тръгват да колонизират света: Португалия (от 1415 г.), Испания (от 1470 г.), Франция (от 1534 г.), Англия (от 1583 г.), Нидерландия (от 1590 г.) и Дания (от 1616 г.), последвани през следващата епоха от Белгия (от 1876 г.), Германия (от 1884 г.) и Италия (от 1889 г.). Колективните опити да наложи волята си на останалия свят (колониалните мисии са често международни), укрепват културно-политическото единство на Европа (дезинтеграцията отстъпва място на по-заден план пред външния свят) и формират съзнанието за общоевропейска мисия. От своя страна Русия осъществява колонизирането на Сибир (XVII в.).

---

⁹⁰ Цит. по: Попов, С. Цит. съч., с. 135.

Същевременно тече вътрешна колонизация на неусвоените дотогава северни, западни и източни предели на „Стария континент“. Колонизацията води до пренасяне на политическия център на Европа в крайния континентален Запад (в израстващите морски империи), а общите колониални интереси по завладяването на света и в международната търговия правят европейските владетели, държави и народи силно взаимно зависими. Европа става най-динамично развиващият се континент, водеща научна лаборатория, промишлена работилница на света.

Но постъпващите от разграбването на „новите земи“ богатства замъгляват европейското съзнание, което представя този най-голям свой грях като „културна мисия“ сред „диваците“ и като „религиозна мисия“ за разпространяване на християнството по света. Недооценява се трупането на противоречия между конкуриращите се европейски метрополи. Незабележимо остава компрометирането на Европа пред външния свят. Високомерието към околния свят, разглеждан като „европейска периферия“, намира красноречив израз в новата иконография на Европа. В своята „Иконология“ (1593 г.) италианецът Чезаре Рипа представя Европа като „глава и кралица на целия свят“: от двете ѝ страни са изобразени роговете на изобилието; в едната си ръка държи храм на „единствено истинската религия“, а с другата сочи към корони и скиптри, визирайки по този начин, че е седалище на папата, императора, кралете и князете; кавалерийският кон и оръжията символизират воинската ѝ храброст, книгите и совата – знанието, музикалните инструменти – свободните изкуства, а палитрата, четката и длетото – постиженията в областта на живописата, скулптурата и архитектурата. През 1636 г. Франц Франкен създава алегорично изображение на континентите, отдаващи почит на германския император.⁹¹

Обладана от стремежа да увековечи своето господство в света, Европа извършва следващото си прегрешение, моти-

---

⁹¹ Вж. **История** на европейската идея. Антология..., с. 58 – 59.

вирано от неадекватно отношение към „европейските Други“ – целенасочени усилия за постигане на нейната етническа „чистота“. Евреите, признавани в християнския свят векове наред за „народ Божи“⁹², предсказал появата на Неговия пророк Христос, са обявени за „несъвместими“ с християнската религия и са изгонени от Франция (1394 г.) и Испания (1492 г.), а впоследствие – и от останалите западноевропейски държави.

Още преди да е затихнала първата етническа чистка, започва втората. С владетелски декрети започват преследване, депортиране и избиване на ромите: в Унгария (от 1417 г.), в Германия (от 1449 г.), в Испания (от 1492 г.), във Франция (от 1504 г.), в Нидерландия (от 1525 г.), в Португалия (от 1526 г.), в Дания (от 1536 г.), в Англия (от 1540 г.), в Италия (от 1563 г.), в Швеция (от 1638 г.), впоследствие и в Норвегия (от 1687 г.). Особено уродливи форми получава ликвидирането на ромите в Австрия, където практиката на „лов на цигани“ е съпроводена с награди, а също в Швейцария, прилагаща отрязване на едното ухо на над 15-годишните и смърт при повторно хващане.⁹³

Третата чистка обхваща етническите групи, носители на исляма. След освобождаването на последната мюсюлманска крепост в Западна Европа – Гранада (1492 г.), джамиите са разрушени, а мавританските библиотеки – подпалени. Останалите в Европа мюсюлмани са насилствено покръстени (мореските), а впоследствие – изпъдени (началото на XVII в.).

Чистката обхваща и славяните, възприемани като азиатци и полуориенталци. Те са продавани на османците като роби (неслучайно етимологията на английската и немската дума за „роб“ се извежда от „славянин“).

„Трите големи „плашила“ на Западна Европа – констатира английският социолог д-р Джералд Деланти, – които

---

⁹² Блаженный, А. О граде Божиим. Т. IV. Москва, 1994, с. 79.

⁹³ Лиежоа, Ж.-П. Роми, цигани, чергари. София, 1999, с. 23 – 24, 117 – 127.

създали нейното трайно историческо съзнание, били мюсюлманите, евреите и славяните.“⁹⁴

Паралелно с борбата за етническа „чистота“ на Стария свят се полагат целенасочени усилия за опазване на европейската духовна „чистота“. В това отношение е продължена всъщност една стара европейска традиция. Още Древна Атина изгаря произведенията на Протагор (ок. 411 г. пр. Хр.). Октавиан Август заточва Овидий и Корнелий Гал, като забранява техните творби (I в.). Римският император Калигула (37 – 41) заповядва да бъдат изгорени всички творби на Омир, Вергилий и Тит Ливий (останало неизпълнено). По нареждане на император Диоклециан са изгорени християнските книги (303 г.). Още от налагането на християнството като официална религия в Римската империя Църквата повежда борба с ересите, като забранява и изгаря книгите, които не се вписват в християнската догматика. Ожесточена и безкомпромисна разправа с ръководителите на ересите започва в началото на XI в. (първите изгаряния на еретици датират от 1022 г.), особено след полагането на основите на Инквизицията от папа Инокентий III (1204 г.), булата на папа Инокентий IV за създаване на инквизиционни трибунали (1252 г.) и учредяването на Върховен инквизиционен трибунал от папа Павел III (1542 г.). В продължение на векове хиляди европейци, не само еретици, но и учени, противници на феодализма и абсолютизма, набедени за „вещици“, евреи и маври намират смъртта си от затворнически изтезания и на кладите.⁹⁵

Скоро след началото на книгопечатането папа Сикст IV въвежда цензура на книгите (1471 г.), а по време на понтификата на папа Павел IV започва да се издава официален Индекс на забранените книги (1559 г.), значително по-обширен от дотогавашните индекси на Инквизицията. Папа Пий V учредява Конгрегация на Индекса (1571 г.) – канцела-

---

⁹⁴ Деланти, Д. Цит. съч., с. 82.

⁹⁵ Последното аутодафе се осъществява през 1826 г. в Испания, но и след това специализираната в тази област институция на Папството (Конгрегацията на Свещената канцелария) продължава дейността си (до 1966 г.).

рия за цензурата, просъществувала до 1917 г., когато е влята в Конгрегацията на Свещената канцелария. В Индекса, отменен едва през 1966 г., се оказват произведения на Данте, Гроций, Хобс, Волтер, Ренан, Русо, Прудон, Юм, Хайне, Гибън, Юго, Кант, Монтескьо, Ранке и много други радетели на светската европейска перспектива и убедени привърженици на идеята за обединяване на Европа.⁹⁶ С подобни средства, макар и в доста по-омекотени форми, си служат Православната и Протестантската Църква.

Всичко това се осъществява в името на духовната „чистота“ на паството и на хомогенността на Европа. На тази основа антропологията създава през XVIII в. расовата теория, от чието политизиране към средата на XIX в. избуява европейският расизъм.

Като обобщение на изложеното по-горе може да се констатира, че епохата на Ренесанса заема твърде съществено място в развоя на европеизма. Възкресен в целия си блясък и увековечен е митът за Европа, превърнат в най-популярния на континента. Окончателно са изяснени географските предели на Европа и относителното ѝ място в земната суша. Ренесансовото движение преоткрива отдадените на забрава и поругание духовни ценности на античното общество и извежда европейската традиция от Атинския полис и Римската република. Открит е хоризонтът към нов, антропоцентристки светоглед, дръзнал да оспори монопола на Църквата и примата на Свещената Римска империя. Под въздействието на редица вътрешни и някои външни фактори укрепва разбирането за Европа като отечество на всички живеещи на континента народи и се налага възприемането им като „европейци“. Поставено е началото и е даден мощен тласък на процеса на преформулиране на европейската идентичност от християнска към светска. Появяват се и се множат с времето планове за политическо обединение на Европа, насочени срещу монопола на Папството и Свещената Римска империя, както и срещу османския нашественик.

---

⁹⁶ Подробности вж. в **Григулевич, И.** Инквизицията. 2. изд. София, 1986.

Още тогава авторите на първите проекти се изправят пред проблема за намиране на „естествените“ европейски политически граници, натъкнал се на стоящите и в наши дни насъщни въпроси за принадлежността на Англия, Турция и Русия към Европа. Направен е дори първият практически опит за обединяване на централноевропейските държави. Формирането на големите държави на абсолютизма преодолява политическата фрагментация на Европа. Лансирана, обоснована и практически е приложена доктрината за „равновесие на силите“ в Европа. Но допуснатото завладяване на Югоизточна Европа от османците и упоритото игнориране на Русия свеждат европейското културно и политическо пространство до Западна Европа. А в лутанията при търсенето на своята нова идентичност тя допуска редица заблуди с далеч отиващи последици: неадекватно отношение към „непрестижните Други“ („неверниците“ и „диваците“) и към „европейските Други“ (мюсюлманите, евреите, ромите, славяните и другомислещите).

ТЕМА 5

РАЦИОНАЛИЗМЪТ, ПРОСВЕЩЕНИЕТО И ФОРМИРАНЕТО НА ЕВРОПЕЙСКАТА СВЕТСКА ИДЕНТИЧНОСТ

Хуманизмът като модерна светска идеология намира достоен наследник – Рационализма (средата на XVII – началото на XVIII в.). Успехите на науката, особено на опиращото се на опита естествознание, както и трайно настанилият се в обществените науки творчески скептицизъм увенчават първите победи на разума над вярата. Рационализмът осигурява концептуален апарат за нова организация на европейското общество, основана на християнството, благоразумието и прогреса. Тази нова скала на социални ценности облагородява обществото, свидетелство за което е първата вълна на завръщане на прогонените евреи (XVII в.). Със своите научни открития Рационализмът засилва светската идентичност на Европа.

Рожба на Рационализма е музейното дело (първият музей отваря врати през 1683 г. във Великобритания), което разкрива нови възможности за усвояване на европейските и на други култури.

По време на Рационализма в Австрия се формира модерната дипломация, която оказва незаменима роля в обвързването на европейските държави. Голяма популярност в цяла Европа получава дипломатическият учебник на Самуел Пфуфендорф „Въведение в историята на най-важните империи и държави, които се намират днес в Европа“ (Франкфурт, 1681 г.).

От средата на XVII в. рязко нарастват печатните произведения на европейска тематика. Предприети са дори впечатляващи многотомни издания, като „Флора на Европа“ (от 1659 г.), „Европейска жена“ (от ок. 1700 г.) и др.⁹⁷

---

⁹⁷ **Dionisotti**, C. *Europe in Sixteenth – Century Italian Literature*. Oxford, 1971, p. 13; **Шмале**, В. Цит. съч., с. 75, 142 – 143.

Окончателното изгласване на религията и теологията от философията, науката и изкуствата, от политиката и от доминиращата им роля в самоидентификацията на европейците настъпва с мощното духовно движение на Просвещението, заляло през XVIII в. цяла Европа. Библейският свят отстъпва окончателно на европейското светско общество, отворило широко вратите си за образованието, науката, изобретенията и техническия прогрес. Мисленето на Просвещението дава нови насоки за развитието на европейската идея.⁹⁸

Неотразимо пречистващо въздействие върху образования елит на Европа оказва мощният творчески интелект на великия френски просветител Франсоа Волтер. В своето „Есе за нравите и духа на народите“ (1756 г.) – опит за светска история на света, той разглежда хората от цял свят като равноправни, отдавайки различията между тях на различната степен на „култивиране на разума“. Волтер напомня, че знанията и науката произлизат от Египет и Китай, както и че едва в края на Средновековието „нашата Европа“ надмогва робската си участ. Специално място в културното развитие на Европа великият просветител отрежда на Полша и на Русия. Европа изглежда най-цивилизована, изтъква той, но е заета в непрекъснати ненужни войни, а множество мъже и жени се „погребват живи“, служейки на Църквата, а не на науката и изкуствата. По-специално внимание на европейските проблеми Волтер отделя в труда си „Векът на Луи XIV“ (1751 г.). Европа е разгледана тук като голяма общност от различни взаимносвързани държави. Те имат обща религия, спазват едни и същи принципи на гражданското право и на политиката. Поддържат междуобщностен баланс на силите. Не превръщат военнопленниците в роби и зачитат посланиците на вражеските държави. За Волтер Европа е преди всичко културен феномен. Образованието, науката и изкуствата са формирали една „европейска Република“ от интелектуалци като голяма научна и творческа общност. И тя е

---

⁹⁸ **Davies**, N. Europe – a History. Oxford, 1996, pp. 7 – 16.

голяма утеха, завършва мисълта си Волтер, в един свят, в който амбиции и политика причиняват много злини.

Свидна рожба на Френското просвещение е идеята за цивилизацията. Самият термин „цивилизация“ е въведен в обращение от маркиз Дьо Мирабо през 50-те години на XVIII в. Абат Бодо вече разсъждава върху „европейската цивилизация“ (1766 г.), с което обозначава европейското общество в неговата цялост. В интерпретациите на европейската цивилизация се влага далеч по-богато съдържание в сравнение с християнството и културата – тя се разбира като прогресиращо общество, основано на рационални закони, не като сума от културите на отделните народи, а като общност с единен културно-генетичен код.⁹⁹ Ограничен първоначално до пределите на Европа, терминът „цивилизация“ е възприет още през втората половина на XVIII в. в английския и в немския език, за да се превърне впоследствие в един от най-надеждните интелектуални инструменти за анализ на обществата по света.

Просвещението получава разпространение не само в Западна Европа, но и в източната част на континента, включително в Русия. Като резултат от проевропейската политика на първия руски император Петър Велики и неговата най-видна приемница – императрица Екатерина Велика, положили много усилия за културното приобщаване на Русия към Европа, източната географска граница на Европа е преместена през втората половина на XVIII в. от река Дон към Урал. А с началото на проникването на Руската империя в Задкавказието (1722 г.) и то започва да се свързва с географските представи за Европа.

Съпровождащият Просвещението подем на научната мисъл дава началото на промишления преврат (60-те години на XVIII – края на XIX в.), започнал във Великобритания и обхванал не само западноевропейските, но и някои централноевропейски (Чехия) и източноевропейски (Русия)

---

⁹⁹ Вж. **Bauman, Z.** On the Origins of Civilisation. A Historical Note. – In: *Theory, Culture and Society*, 2 (1985), pp. 7 – 14.

държави. Големите промени в условията на труда и на живота, предизвикани от промишления преврат, утвърждават европейския култ към знанието и прогреса.

За спояването на културното единство на Европа и формирането на европейската цивилизация значителен принос има културният трансфер.

По-специфична, но значима роля в културния обмен играе дифузията на водещите европейски култури.¹⁰⁰ Особено мощно въздействие във всички кътчета на Европа оказва френският културен модел от XVII и XVIII в. Версай става пример за подражание за всички европейски владетели. Френският език се налага като първи общоевропейски език сред висшето общество, дипломацията и образованата част от населението, включително в Източна Европа. Франция доминира в политическите отношения на континента и блести с творческото си новаторство. Повсеместно проникват френската литература и френската мода. Франция става родина на Просвещението, а Париж си спечелва признанието на европейска културна столица (XVIII в.). Тон в отделни области дават и други европейски държави.

Върху развитието на европейската идея въздействие оказва формирането на съвременното международно право. Самият термин „международно право“ е въведен от Габриел Боно дьо Мабли, работил в Министерството на външните работи на Франция и издал „Международно право на Европа, създадено въз основа на договорите“ – поредица, описваща „международния закон на Европа“, която непрекъснато актуализира през втората половина на XVIII в. Сключените от средата на XVII в. международни договори са според него архив на нациите в Европа, показващ „какви са правата на всички нации, насрещните обвързващи отговорности, регулиращите закони, правата, които те придобиват или губят“¹⁰¹. Така започва да се кодифицира европейското публично право.

---

¹⁰⁰ Вж. **Шмале**, В. Цит. съч., с. 168 – 171.

¹⁰¹ Цит. по: **История** на европейската идея. Антология..., с. 53.

През епохата на Просвещението приключва над двехилядолетното напластяване на духовни ценности и ориентири сред народите на Европа, на един европейски културен фонд, който ги споява в обща и несрещаща се в другите континенти цялост.

Френският просветител Шарл Монтескьо констатира през 1734 г.: „Европа не е вече нищо друго освен нация, съставена от няколко други“.¹⁰² В своята „История на император Карл V“ (1769 г.) шотландският историк и ректор на университета в Единбург Уилям Робъртсън отбелязва: „Който иска все пак да пише за историческото развитие на някоя голяма държава в Европа за периода на последните два века, е принуден да пише историята на цяла Европа. От онзи момент се обособяват различни владения, които тепърва ще бъдат обхванати в едно-единствено цяло, така ясно свързано, че там всяко от тях има своето определено място, а начинанията на едно от тях ще засягат другите толкова осезаемо, че от това ще се влияят и техните собствени решения, и техните действия“.¹⁰³ Аналогичен е изводът на известния просветител Жан-Жак Русо, който десетилетие по-късно отбелязва: „Днес няма вече нито французи, нито германци или испанци, няма дори англичани, каквото и да се приказва; има само европейци. Всички те са със същите наклонности, същите страсти, същите нрави...“.¹⁰⁴ Блестящият английски историк Едуард Гибън – автор на едно от първите широкомащабни изследвания върху миналото на Европа – я разглежда през последната четвърт на XVIII в. като „цялостна република, чиито различни жители са достигнали почти еднаква висота на нравственост и култура. Равновесието ще продължи да се клатушка – продължава мисълта си ученият, – благосъстоянието – да се мени, но тези единични събития не могат да се отразят върху общото благоденствие, върху системата на изкуства, закони и нрави, които отличават европейците от

---

¹⁰² Цит. по: **Чарграф**, Е. Отечества, родни езици: понятието „европеец“. – В: *Studium*, бр. 2, 2001, с. 18.

¹⁰³ Цит. по: **Шмале**, В. Цит. съч., с. 146.

¹⁰⁴ Цит. по: **Попов**, С. Цит. съч., с. 111.

останалите хора на света“.¹⁰⁵ В своя публикация от 1790 г., преведена на френски и немски език, ирландският политик Едмънт Бърк констатира: Религиите, законите и маниерите в цяла Европа „са едни и същи. Пишешите в областта на международното право често наричат тази съвкупност от нации „общност“. Те имат основание. На практика това е една голяма държава с еднаква основа на общото право и с известни различия в местните обичаи и институции. Нациите на Европа имат една и съща християнска религия, еднаква във фундаменталните неща, различаваща се несъществено в богослуженията и второстепенните догми. Системата на управление и икономиката на всяка от държавите в Европа имат едни и същи корени (...) Всичко това е систематизирано и усъвършенствано в система и ред от римското право (...) От тези източници възниква система от маниери и възпитание, която е почти еднаква навсякъде в този дял на света; и тя някак омекотява, съчетава в хармония цветовете на цялото. Незначителна е разликата във вида на университетите за образование на тяхната младеж, било то по отношение на факултети, изучавани предмети или на по-либералните и елегантни форми на образование (...) Заради тази прилика във видовете общуване и в целия начин на живот никой от гражданите на Европа няма да се чувства изгнаник, където и да отиде (...) Когато човек пътува или отсяда някъде заради здравето си, за удоволствие, по работа или от носталгия, той никога не се чувства чужденец“.¹⁰⁶ Примерите може да бъдат продължени, но и посочените не оставят съмнение, че през XVIII в. във философското, научното, общественото и политическото пространство на Стария континент трайно усяда разбирането за Европа като едно културно-политическо цяло със свои специфики в сравнение с останалия свят.

През Рационализма и Просвещението продължават да се множат проектите за обща политическа организация на

---

¹⁰⁵ Цит. по: пак там, с. 116.

¹⁰⁶ Цит. по: **История** на европейската идея. Антология..., с. 72.

Европа. Първото, което бие на очи, е приемствеността с идеите от времето на Ренесанса. Надеждите за обединяване на континента продължават да се свързват със Свещената Римска империя (италианският кардинал Джулио Албертони – 1736 г.¹⁰⁷) и с Кралство Франция (полският княз Станислав Лешчински – 1743 г.). Отново се отстояват идеите за колективно лидерство при изграждането на обединена Европа (английският философ Джеръми Бентън – 1789 г.). Активно продължава да се обсъжда и идеята за ново политическо изграждане на Стария свят – през 1710 г. английският икономист и филантроп Джон Белърс публикува книгата „Някои основания за една европейска държава“, обосноваваща идеята Европа да бъде политически реструктурирана в 100 еднакво големи кантона, което да направи възможно нейното обединение на равнопоставена основа.¹⁰⁸ Огромното мнозинство от авторите отстоява необходимостта от равновесие на общоевропейската политическа система – в своя публикация на немски, френски и английски език от 1667 г. австрийският държавник барон Франц Лизола обосновава необходимостта от баланс на силите не само с цел осигуряване на мир, но и за развитие на търговията и за свобода на религията (има предвид само западноевропейските християнски общности). Продължават да се кроят планове за политическо обединение само на католическа Европа (хесенският принц Райнфалс – втората половина на XVII в.).

В политическите кроежи за обединена Европа се наблюдават и нови елементи.

Интересна новост в европеизма е появата на първите творчески организации, поставящи си за цел колективно разработване на проекти за европейско изграждане. Пионерска роля изиграва създаденият от члена на Френската академия Кастел дьо Сен Пиер „Клуб за свободни разисква-

---

¹⁰⁷ Вж. **Die Idea** Europa 1300 – 1946..., S. 43 – 50.

¹⁰⁸ Вж. **Попов**, С. Цит. съч., с. 90.

ния“ за „бъдещето на Европа и на човечеството“ (началото на XVIII в.).¹⁰⁹

При обсъждането на формата на проектираното европейско обединение вече се отдава предпочитание на съюз на европейските държави (Сен Пиер, шотландският философ Дейвид Юм), на съюз на европейските републики (Станислав Лешчински, Имануел Кант), на Европейска република (Волтер).

По-аргументирано се представят предимствата на едно обединяване на Европа. Освен спирането на кръвопролитните войни за такива се сочат спестяването на военни разходи, пренасочването на освободените средства за поощряване на производството и стимулиране на науката, безпрепятственото развитие на търговията и съобщенията, безпроблемното пътуване из цяла Европа, гарантирането на траен мир и свобода на континента, издигането на престижа на Европа в света.

Дебело се подчертава потребността от строго спазване на принципите на международното право.

На тази основа се обосновава необходимостта от частичен и дори пълен отказ от държавен суверинитет, прехвърлянето му на наднационални институции (Европейски парламент, Европейски съвет, Европейски върховен съд, Европейски арбитражен съд, Помирителен съд, Съвет на познанието и др.), които вземат задължителни за участващите страни решения и разполагат с необходимите средства за тяхното прилагане (налагане на икономическа блокада и използване на общоевропейска армия).

В контекста на теорията за баланс на силите се настоява още от началото европейската политическа система да обхване католическите и протестантските страни – особено убедително това е обосновано в меморандума от 1683 г. на германския философ Готфрид-Вилхелм фон Лайбниц.¹¹⁰

---

¹⁰⁹ Пак там, с. 95.

¹¹⁰ Foester, R. Europa. Geschichte einer politischen Idee. München, 1967, S. 151 – 160.

Търсенето на „естествените“ европейски политически граници продължава да е изправено пред същите три основни проблема от времето на Ренесанса – дали Англия, Русия и Османската империя могат да участват в европейското строителство.

Проблемът с Англия получава ново развитие. След победата на буржоазната революция (1659 г.), особено след прогласената „Декларация на правата“ (1689 г.), както и със започналата индустриална революция (60-те години на XVIII в.) Англия става първата в света модерна държава. С това самочувствие тя започва да демонстрира чувство на превъзходство над „континента“ и да изявява своята отчужденост от проектите за обединяване на Европа. Това неизбежно рефлектира върху отношението на другите европейски държави към Англия, която продължава понякога да бъде изключвана от проектите за европейско обединение (принц Райнфалц и др.). В самата Англия расте убеждението, че би било неблагоприятно тя да се самоизолира от общоевропейските процеси – по мнението на английския философ Джеръми Бентън (1789 г.) едно англо-френско разбирателство би могло да доведе до сключване на публичен „общоевропейски договор“ за политическа организация на Стария континент.

Проблемът с Русия също еволюира. Император Петър Велики (1682 – 1725) изгражда един от най-красивите европейски градове – Петербург, пренася столицата там (1712 г.) и твърдо отстоява европейската принадлежност на Русия. Нововъзникналата империя бързо израства като мощен фактор в европейската политика в остра конкуренция с шведи, германци, австрийци и османци. Особено впечатление в Европа прави управлението на императрица Екатерина Велика (1762 – 1796), произхождаща от немски, макар и беден, княжески род. Това накланя везните към предефиниране на източните граници на Европа. Докато речникът на Йохан Цидлер от началото на XVIII в. продължава да сочи като източна европейска граница река Дон, през втората половина на XVIII в. като нова източна географска граница

на Европа започва да се определя Урал. Но тази граница трудно се влага в разбирането за европейската културна и политическа общност, доколкото Урал никога не е бил граница дори във вътрешното обществено-политическо устройство на самата Русия. Остава в сила голямата трудност в западното възприемане на Русия, свързана с вътрешните противоборства в самата нея по въпроса за руската принадлежност. В сблъсъка между „европейци“ и „славянофили“ превес вземат последните със схващането си, че Русия е уникална славянска цивилизация, разположена между Европа и Азия. Това, естествено, допълнително дистанцира Западна Европа от Руската империя.¹¹¹ Известна промяна в нагласите спрямо Русия започва да се наблюдава от втората половина на XVII век. В своята „Кратка история на Московското царство“ (1682 г.) английският поет и политик Джон Милтън описва Русия като „регион на континента с доказани вежливи маниери“¹¹². Пътувалият в Руската империя абат Бодо констатира (1766 г.) „прогреса“ на цивилизацията в Русия.¹¹³ В съответствие с новите нагласи Русия започва да се разглежда като елемент от проектите за европейска политическа система. Възможността и Русия да намери място в европейското обединение, за първи път е допусната от английския квакер Уилям Пен (1693 г.).¹¹⁴ Но едва френският просветител Жан-Жак Русо в своя „Проект за вечен мир“ (1761 г.) третира Русия като пълноправна членка на бъдещата „европейска диета“ („диета“ е наричано през Средновековието народното събрание в някои европейски държави).¹¹⁵

Проблемът с Османската империя също търпи развитие. Продължава процесът на насилствено и доброволно ис-

---

¹¹¹ Вж. **Пыпин**, А. Россия и Европа. – В: **Метаморфозы** Европы. Москва, 1993, с. 74 – 126.

¹¹² Цит. по: **Улф**, Л. Цит. съч., с. 35.

¹¹³ Пак там, с. 36.

¹¹⁴ Вж. **Попов**, С. Цит. съч., с. 88 и сл.

¹¹⁵ Вж. **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне. София, 2003, с. 11.

лямизиране на покорените европейски християнски народи. В „Европейска Турция“ са се установили повечето от прогонените от „Европа“ евреи с пословичната си вярност към юдаизма. Пак тук са намерили убежище и изпъдените от Западна Европа роми, които възприемат „Европейска Турция“ като своя втора родина. „Европейска Турция“ се превръща в странна и чужда за „Европа“ смесица от етноси и религии. Хабсбургската империя, на която е отстъпено „правото“ да изтласка турците от Европа, успява да отвоюва Унгария, Чехия и Хърватия, които, като католически страни, са включени в състава на Хабсбургската империя, без да им се дава възможност да възстановят своята средновековна държавност. Освен това Австрия налага волята си да бъде покровител на останалото в Османската империя християнско население. Но непредвидено се явява конкурент на Хабсбургската империя в стремежа за изтласкване на Османската империя от Европа – Русия, която от 1676 г. повежда серия успешни войни с Османската империя, довели до присъединяването на левобрежна (на река Днепър) Украйна (1681 г.), излаз на Черно море (1700 г.), правото да покровителства православните народи в Османската империя (1774 г.), присъединяването на Кримския полуостров и на Грузия (1783 г.) и пренасянето на границата по река Днестър (1792 г.), като от 1771 г. военните действия се пренасят и южно от река Дунав. При това положение Австрия прибегва до сътрудничество с Високата порта, а страхът да не попаднат православните народи от „Европейска Турция“ под влиянието на православна Русия, тласка Европа към превръщане на тези народи в балансър на равновесната система между трите източни империи. В конкуренцията между католическата Хабсбургска империя, православната Руска империя и ислямската Османска империя останалите балкански народи (Босна, Херцеговина, Албания, Черна гора, Сърбия, Гърция, България, Влашко и Молдова), както справедливо отбелязва английският социолог д-р Джералд Деланти, са „поставени в безизходица“, тъй като са превърнати в балансър на системата на равновесие между трите импе-

рии.¹¹⁶ Примирението и наивитетът на Западна Европа по отношение на „Европейска Турция“ личат ясно от публикуваното през 1693 г. „Есе за настоящия и бъдещия мир на Европа“ на английския квакер Уилям Пен: Османската империя да се включи в обединена Европа, след като турците се отрекат от исляма и се покръстват в християнската вяра¹¹⁷.

Движението на идеите в европеизма оказва определено въздействие върху политическата практика на континента. Наблюдава се преход от концепцията за равновесие в „християнска Европа“ към баланс на европейските свободни държави. Новият сблъсък между католическа Европа, действаща в името на „християнския свят“, и протестантска Европа, отстояваща „свободите в Европа“, довежда до мирния договор от Ризуик (1698 г.), в преамбюла на който се сочи, че са разбити веригите около свободата на Европа и се установява равновесие между европейските държави.¹¹⁸

Към края на XVIII в. Европа се превръща в даденост сред обществено-политическите среди, свързана с потребността от балансиране на силите, което да осигурява необходимата свобода на владетелите, сигурност и мир на нациите.

Рационализмът и Просвещението дават възможност да се завърши в основни линии започналият през епохата на Ренесанса процес на формиране на третата европейска идентичност – светска по своята същност. Централна роля в новата, светска, европейска идентичност играят християнските универсални ценности, римското право и елинският стремеж към знанието, вградени трайно в европейската цивилизация, но осъзнати по силата на историческите обстоятелства точно в обратен ред на своето възникване. В новата европейска светска идентичност са заложени високите стойности на хуманизма, Рационализма, науката, техниката, прогреса, нацията, свободата, демокрацията. Така към края на XVIII в. Европа прави нещо, което не е постигнато и до

---

¹¹⁶ Деланти, Д. Цит. съч., с. 77.

¹¹⁷ Вж. Raumer, K. Ewiger Friede. Friedensrufe und Friedensplane seit der Renaissance. Freiburg-München, 1953.

¹¹⁸ Вж. История на европейската идея. Антология..., с. 50 – 51.

наши дни на други континенти – издига се над религиозната универсалност и създава нерелигиозна, светска идентичност.¹¹⁹

Но европейската светска идентичност влита в себе си и ред заблуди: войнстващ фанатизъм, бясна рационализация, безжалостен колониален грабеж, нетърпимост към „Другостта“, склонност към Каинови постъпки и колаборационизъм, историческа амнезия. Европа започва да демонстрира още по-дръзко своето „превъзходство“, самоизобразявайки се масово като седнала на трон, докато другите континенти стоят прави или са коленичили пред нея.¹²⁰ Трудният път на облагородяване на европейската светска идентичност тепърва предстои.

---

¹¹⁹ Вж. **Морен**, Е. Да осмислим Европа. – ВЪв: *Философска мисъл*, 1991, кн. 10, с. 59.

¹²⁰ Вж. **История** на европейската идея. Антология..., с. 58 – 59.

Глава трета

СЪЗРЯВАНЕ НА ЕВРОПЕИЗМА

ТЕМА 6

ПРЕВРЪЩАНЕ НА ЕВРОПА В СТАНДАРТНА РАМКА ЗА ПОЛИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ (от Великата френска революция до Първата световна война)

От Великата френска революция надеждите владетелите да реализират европейско единство в името на Кръста, започват да отстъпват място на стремежа на народите към обединение въз основа на свободата, равенството и братството.

Френската революция е първата революция в модерния смисъл на думата, целяща пълно отхвърляне на политическата, икономическата, социалната и културната основа на системата. Революцията премахва крепостничеството и аристократичните привилегии, отделя Църквата от държавата и отчуждава нейната собственост, ликвидира църковния монопол в образованието, гарантира религиозната толерантност, детронира и екзекутира краля, заменя владетелския химн с национален, обявява република, въвежда конституция и плебисцит, дава граждански права на всички евреи, положили клетва за лоялност. Френската „Декларация за правата на човека“ (1789 г.) закрепва лозунга на революцията „Свобода, равенство, братство!“, провъзгласява хората за свободни по рождение, утвърждава сигурността и съпротивата срещу потисничеството като естествени и неотменни права на всички граждани, обявява нацията за единствен суверен. Помела феодализма и модифицирала

монархията и Църквата, Френската революция, като революция в страната – център на европейската култура, надраства Франция и се превръща в общоевропейско движение, за да се утвърди като повратна точка в мисленето за Европа.

Доказала възможността за революционно преобразуване на обществото, Френската революция оказва най-голямото си въздействие в областта на идеите: модерна държава, републиканизъм, права на човека, граждански контрол над властта. Под въздействието на първата европейска конституция (френската) започва повсеместно приемане на конституции в Европа, с което конституционализмът заема мястото на римското право и образува нов европейски правен кръг.

Влиянието на Великата френска революция е най-силно в Германия – само през 1770 – 1815 г. са преведени на немски език над 17 хил. френски книги и статии. След Германия най-мощно е влиянието на Френската революция в Италия, където са основани републики в Милано, Генуа, Рим и Неапол, прегърнали идеите за обединение на Италия и за побратимяване на нациите в Европа. Френската революция предизвиква подем на английското републиканско движение, което налага демократичната парламентарна реформа (1832 г.). Посланията на Френската революция – гражданин, равенство, права на човека, гражданско право, конституция – получават общоевропейско признание.

Но ексцесиите на якобинците стъписват значителна част от европейските интелектуалци, която залага основите на ново духовно движение – Романтизма (краят на XVIII – средата на XIX в.). Носталгията по стария морален и политически ред в Европа е основното послание на ирландския политик Едмънд Бърк в неговите „Размисли за Френската революция“ (1790 г.), преведени на основните европейски езици. Особена популярност получава книгата на Новалис (псевдоним на германския романтик Фридрих фон Харденберг) „Християнство или Европа“ (1799 г.), пропита с повик за възвръщане към средновековна Европа, когато тя е била голяма християнска общност с единен духовен водач – па-

пата. Именно под ръководството на папата, според автора, един „европейски консилиум“ може да реформира Европа „със закони, мирни политически средства“.¹ (Всъщност папата е поставен зад решетките, а Папската държава е превърната в република през 1798 г.) Глашатай на Романтизма става и талантливият френски писател Франсоа-Рене Шатобриан, възвеличаващ моралното превъзходство на средновековното християнство. Романтизмът ражда и първото списание, носещо името „Европа“ (Франкфурт, 1803 – 1805 г.), редактирано в Париж от немския философ Фридрих фон Шлегел.² Потърсил духовно убежище в уюта на миналото, Романтизмът търси корените на европейската цивилизация дълбоко в историята и въпреки идиличната си представа за нея допринася за преосмисляне на съвместните преживявания на европейските народи. Той преоткрива Европа и обогатява понятието за нея с християнството, големите християнски империи, катедралите, владетелските дворци, културните сгради, кафенетата. По този начин романтиците преодоляват опасността преформулирането на европейската идентичност да се осъществи на принципа на деструктивизма, въз основа на арогантното отношение на просветителите към религията, като разкриват възможността това да стане и този път на принципа на втората ценност, чрез повторно включване на християнството, вече не на водещо място, в новия културен ареал. Романтизмът поражда едно ново явление – културния туризъм, благодарение на който европейският елит преоткрива Древна Елада, Античния Рим, Ренесансова Италия. Заслуга на Романтизма е, че ровейки в миналото, той развива идеята за цивилизацията, откривайки много цивилизации, съществували в различни времена и в различни пространства, като отдава голямо значение за новата „европейска цивилизация“, на „римската цивилизация“ и на „цивилизацията на Рене-

---

¹ **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне. София, 2003, с. 12.

² **De Rougement**, D. L'Europe, Invention Culturelle. – In: *History of European Ideas*, 1 (1980), p. 239.

санса“. Така той налага използването на широко разпространения дотогава термин „цивилизация“ в множествено число.³

Романтизмът се превръща в платформа на консерватизма, отстояващ Църквата, монархията и социалната йерархия. Ала внушението му, че атеизмът и революцията са разрушили идеална Европа, ограничава неговия отзвук сред европейското общество.

По-широко влияние получава породеният от Френската революция либерализъм като конкурентна на консерватизма идеология и политическа практика. Главните му послания са индивидуална свобода, правова държава, конституционни процедури, върховенство на закона, религиозна толерантност, универсални човешки права, неприкосновена частна собственост като главен източник на солидарно гражданско общество. Сред авторитетните му основоположници се откроява Франсоа Гизо – професор по съвременна история в Сорбоната. В своята „История на цивилизацията в Европа“ (1839 г.), претърпяла няколко издания и многобройни преводи в Европа, той отнася началото на „модерната цивилизация“ към падането на Римската империя и зараждането на християнския свят. Като основни стъпки в освобождаването на мисълта и еманципацията на европейския дух Гизо разглежда Реформацията, Нидерландската и Английската революция, Просвещението. Оформилата се европейска цивилизация според него е по-висша от другите цивилизации със съвместимото си многообразие и разделянето на светската и духовната власт. Въздействието на либерализма нараства след поредната революция във Франция – Юлската, начело с ген. Лафайет (1830 г.), отхвърлила Реставрацията на Бурбоните и установила конституционна монархия, в която Гизо става главен министър. Под нейното въздействие избухват Августовското въстание в Белгия, довело до създаване на Белгийска конституционна

---

³ Вж. **Деланти, Д.** Изобретявайки Европа: идея, идентичност, реалност. София, 2004, с. 112.

монархия, и Ноемврийското въстание в Полша. За разлика от Романтизма, потънал в умиление към спомена, либерализмът отдава дължимото на миналото, но не изпуска от анализа си настоящето.

Резервите на либерализма към Великата френска революция (дори Гизо признава, че нейният радикализъм създава условия за тирания) пораждат демократизма. Той получава бързо солиден фундамент в появилия се нов феномен в развитието на континента – европейското обществено мнение. Демократите пледират за социални реформи, разширяване на правото на глас и равен шанс за всички граждани. С монументалните си трудове „История на Франция“ в 24 тома (1833 – 1867) и „История на революцията“ в 7 тома (1847 – 1853) френският историк Жул Мишле утвърждава разбирането за народите като основна движеща сила на историята и на европейската цивилизация.

Широката платформа на демократизма вкарва жените в обществено-политическия живот и в дебатите за европейската политическа система. През 1791 г. Олимпия дьо Гож (литературен псевдоним на Мари Гож) публикува протест срещу неравноправното третиране на жените в Декларацията за правата на човека и изключването им от Конституционното събрание, който се превръща в платформа на феминизма.⁴ Широк отзвук получават надеждите на френската писателка мадам Дьо Стал (литературен псевдоним на Жермен Некер), че „победители и победени от различни страни се срастват в един народ“, давайки шанс на „европейския дух“.⁵

Демократизмът се отличава от конкурентните си идеологии със своята настъпателност. Италианският революционер Джузепе Мацини полага в швейцарския град Берн основите на международно движение „Млада Европа“ (1834 г.), включващо националните групи „Млада Италия“, „Млада Германия“ и „Млада Полша“, като впоследствие са

---

⁴ Вж. Дейвис, Н. Европа. История. В. Търново, 2005, с. 728.

⁵ Цит. по: Попов, С. Идеята за Европа през вековете. София, 1999, с. 145.

създадени швейцарска и френска секция. Основната програмна цел на просъществувалото две години движение е постигане чрез революционни действия на „Европа на отечествата“.⁶

Започналата нова революция във Франция (1848 г.), установила Втората република, е последвана този път от почти едновременно избухване на революции в много европейски страни (1848 – 1849), което символизира зараждащата се гражданска солидарност и сплотеност на континента.⁷ Успехите на тези масови народни революции са респектиращи: Милано се освобождава от австрийците; Рим, Неапол, Флоренция и Торино приемат либерални конституции; Прусия, Бавария и Нидерландия са принудени да удовлетворят част от народните искания; Франция въвежда общо изборително право за мъжете; изглеждащият доскоро могъщ австрийски канцлер княз Клеменс Метерних търси спасение в островна Англия. И макар да последва частична реставрация, се слага край на отношението към народите като към племб, което укрепва вярата в способността им да налагат своята воля на монарси и правителства.

Твърде съществено място във възгледите на лидерите на революциите от 1848 – 1849 г. заема идеята за обединяване на континента – на наложилата се политическа практика на баланс на Великите сили те противопоставят идеята за европейска федерация от нации, преодолели омразата и побратимили се. Възприет е издигнатият в началото на XIX в. лозунг „Съединени европейски щати“, който е понесен на гребена на революционната вълна, за да отекне във всички краища на континента.⁸ След революциите идеята е подхваната от организирания от Мацини Европейски комитет

---

⁶ Вж. пак там, с. 153 – 155.

⁷ Фактът, че всяко от надиганията на неофициалната европейска столица Париж (1789, 1830, 1848, 1851, 1870 г.) се превръща в опасност за стария ред в континента, е забелязан и коментиран находчиво още от австрийския канцлер княз Метерних: „Когато Париж кихне, Европа хваща настинка“. Цит. по: **Palmer, A. Metternich.** London, 1972, p. 15.

⁸ Вж. **История** на европейската идея. Антология. София, 2004, с. 81 – 85.

(Лондон, 1851 г.), поставил си за цел подготовката на „Свещен съюз на народите“, специално място в който се отрежда на Дунавския и на Балканския регион. За братството на европейските народи работи и основаният по същото време от Робер дьо Фелисите Ламне в Париж Френско-испански-италиански демократичен комитет, наричан накратко Латински комитет.⁹

Неудовлетворени от демократизма, ляво настроени среди, предвождани от немския философ Карл Маркс, формират към средата на XIX в. идеологията на социализма. Основните програмни искания са обединяване на ресурсите, справедливо разпределение на богатството, ликвидирание на потисничеството, подчиняване на индивидуалните права на общото благо, интернационална солидарност. Но онова, което отличава социализма от останалите идеологии, е отрицателното отношение към набиращата сили и влияние идея за обединение на Европа. През 1846 г. Маркс пише: „Намеренията за една европейска република, за един безкраен мир под една политическа организация е гротескна също като фразеологията за единство на народите въз основа на универсалната свободна търговия“.¹⁰

Още по-радикално настроените среди се ориентират към разработения почти по същото време от френския депутат Пиер-Жозеф Прудон анархизъм, описващ бъдеща Европа като освободена от централни правителства, държавни закони и граници.

Дълго време след Великата френска революция Римокатолическата църква остава в лоното на Средновековието. Ернест Ренан е отстранен от Колеж дьо Франс заради труда си „Животът на Исус“ (1836 г.). Папа Пий IX възвестява превъзходството на Църквата над всички форми на гражданската власт (1864 г.). В издадения през същата година списък на „модерните заблуди“ са включени гражданският брак, националното самоопределение и религиозната толерант-

---

⁹ Вж. **Шмале**, В. История на Европа. София, 2005, с. 101.

¹⁰ Цит. по: **Ружин**, Н. Европската идеја од утопија до реалност. Скопје, 1996, с. 30.

ност. Общият Ватикански събор (1870 г.) приема догмата за папската непогрешимост.¹¹ Едва папа Лъв XIII с енцикликата *Regum Novarum* (1891 г.) отваря Църквата към либерализма, демокрацията и свободното мислене, като залага основите на нова идеология – християндемократизма, търсещ своето място между необуздания либерален капитализъм и посягащия на частната собственост социализъм.

Наред с породените от Великата френска революция идеологически направления в социалнополитическия живот на обновяваща се Европа, се дооформя пацифисткото движение, получило разпространение в почти всички европейски държави и развиващо се под лозунга за обединение на Европа. От 1843 г. то започва да провежда редовно конгреси за мир, които се превръщат във внушителни европейски форуми с участието на международно известни интелектуалци, общественици и политици.

Сред лидерите на движението блести името на френския писател и депутат Виктор Юго. Като председател на Третия международен конгрес на мира (Париж, 1849 г.) той изразява убедеността си, че всички нации на континента ще се слоят в европейско братство, в „Съединени щати на Европа“. В реч пред френския парламент от 1851 г. Юго изтъква заслугата на народа си, градил основите на сградата на бъдещето, която един ден ще се нарича „Съединени щати на Европа“. Пред Международния конгрес на мира в Лозана (1869 г.) той се застъпва за една бъдеща „европейска федерация, основана на правото“. По-разгърнат вид на идеите си писателят дава в своето послание до Международния конгрес на мира в Лугано (1872 г.): „Ние ще добием Европа като република. Ще имаме тези велики Съединени щати на Европа (...) ще имаме родина без граници, бюджет без грабителство, търговия без мита, съобщения без прегради, възпитание без подивяване, младеж без казарми...“¹². По повод на жестоката османска разправа с Априлското въстание в Бъл-

---

¹¹ Вж. Дейвис, Н. Цит. съч., с. 803 и сл.

¹² Цит. по: Попов, С. Цит. съч., с. 158.

гария (1876 г.) Юго отново пледира за европейска федерация, „за необходимостта от която всички философи са еднородни“. Продължаващите актове на насилие в Европа, следва мисълта си той, показва нуждата от „една европейска националност, обединено управление, голям братски арбитраж – демокрация в мир със себе си“¹³. Последвалата война на Сърбия и Черна гора срещу Османската империя (1876 г.) дава нов повод на Юго да обоснове в реч пред френския парламент потребността от „Европейска република, континентална федерация“¹⁴. А в статията си „Бъдещето“ писателят пророкува: „Двадесетият век ще стане сцена на една необикновена нация. Тя ще бъде велика, но величието ѝ не ще наврежда свободата. Ще бъде прочута, външно състоятелна и духовно богата, изпълнена с миролюбие и със сърдечност спрямо останалото човечество. Нейна столица ще бъде Париж, но името ѝ ще бъде Европа“¹⁵. Мощният интелект на Юго се опитва да проникне още по-нататък: „Ще дойде денят, когато Съединените американски щати и Обединените щати на Европа ще си подадат ръце през океана“, заявява той през 1849 г., за „да се постигне благополучието на всички!“¹⁶. Обвързал се с лозунга „Съединени щати на Европа“, Юго все пак цени най-много швейцарския обединителен модел: „В историята на света Швейцария ще има последната дума“¹⁷. Схващанията си за пътя, по който може да бъде изградена обединена Европа, както и за нейното предназначение Юго конкретизира в своите „Писма за Рейн“. Това е възможно според него да стане около едно „ядро“, един „двоен център“, съставен от Германия и Франция. „Приятелски облегната на Франция, Германия възпира Русия; приятелски облегната на Германия, Франция възпира Англия.“¹⁸

---

¹³ Цит. по: **Histoire** de l'Europe. Paris, 1990, pp. 363 – 364.

¹⁴ **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне..., с. 13.

¹⁵ Цит. по: **Попов**, С. Цит. съч., с. 156.

¹⁶ Цит. по: **Шмале**, В. Цит. съч., с. 100.

¹⁷ Цит. по: **Попов**, С. Сто есета за Европа. София, 2006, с. 223.

¹⁸ **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне..., с. 13.

Обхваналото целия Европейски континент движение за мир е една от първите изяви на възникващия нов феномен в развитието на Европа – международните неправителствени организации. Симптоматично е, че те се появяват преди междуправителствените организации. Дейността им способства в значителна степен за пречистване и обновяване на европейската ценностна система. Сред първите международни неправителствени организации са Дружеството за защита на аборигените (1837 г.), Християнската организация на младежите (1844 г.), Християнската организация на девойките (1855 г.), Международният комитет на Червения кръст (1863 г.), Асоциацията по международно право (1873 г.), Международният пощенски съюз (1874 г.), Международният телеграфен съюз (1875 г.), Международният съвет на жените (1888 г.), Интерпарламентарният съюз (1889 г.), Централното бюро за железопътен трафик (1890 г.), Международното бюро за мир (1891 г.), Международната асоциация на издателите (1896 г.), Световната ционистка организация (1897 г.), Нобеловият комитет (1901 г.), Международната федерация на футболните асоциации (1904 г.), Международната здравна организация (1907 г.), Обществото против робството, в защита правата на човека (1909 г.), Международният мисионерски съвет (1910 г.). Международните неправителствени организации учредяват Централна служба на международните институции със седалище в Брюксел (1907 г.), преименувана в Съюз на международните асоциации (1910 г.).

През 60-те години на XIX в. възниква и Интернационалната лига за мир и свобода. Дооформянето става на Първия ѝ конгрес (Женева, 1867 г.) с участието на 6 хил. делегати. Вторият конгрес (1868 г.) си поставя за цел да действа за създаване на Съединени щати на Европа като федерация на самоуправляващи се републики. Третият конгрес на организацията (Лондон, 1869 г.) приема Програма за Съединени щати на Европа, в която са заложени принципите на отделиане на Църквата от държавата, равноправие на жените, всеобщо избиращо право, свобода на печата и на събра-

нията, премахване на смъртното наказание и на постоянните армии. Лигата преустановява дейността си през 70-те години на XIX в., но издаваното от нея списание „Съединени щати на Европа“ на френски и немски език излиза до 1884 г.¹⁹

Впрочем след заглъхването на дейността на Лигата Берта фон Сутнер – първата жена, включила се активно в европейските проекти – успява да основе ново европейско движение за мир, което проявява голяма настойчивост пред международните институции с искането за създаване на арбитражен съд.²⁰

В търсенето на пътища за осъществяване на европейската идея активно участва научната общност на континента, която с компетентните си анализи внася важни корекции в представите за обединена Европа. Именно учените са онези, които налагат убеждението за необходимостта от собствен оригинален социалнополитически проект, който да съответства на специфичната култура на Стария свят. Показателен в това отношение е Международният конгрес на политическите науки, състоял се през 1900 г. в Париж. В хода на обсъждането на подхода за реализацията на старата идея за европейско обединение се поставя въпросът дали да се възприеме северноамериканският модел. Надделява становището, че „европейските нации имат по-силна индивидуалност от английските колонии и поради това не е възможна имитация на наивния модел“²¹. Като по-подходящ образец започва все по-често да се изтъква първата европейска държава с демократично и федерално устройство – Швейцария.

Приносът на научната общност за укрепване на взаимовръзките между нациите в Стария свят има всъщност далеч по-широки измерения. Става дума не само за активизирането на връзките между учените от европейските страни, но най-вече за научните открития, придали невиджан преди това интензитет на общуването между хората в Европа:

---

¹⁹ Вж. **Попов**, С. Цит. съч., с. 190 – 191.

²⁰ Вж. **Шмале**, В. Цит. съч., с. 105.

²¹ Цит. по: **Ружин**, Н. Европската идеја од утопија до реалност. Скопје, 1996, с. 30.

изобретяването на парахода от английския конструктор Робърт Фултън (1806 г.), на фотографията от Луи Дагер (1826 г.) и на електрическия двигател от Майкъл Фарадей (1821 г.), пускането на парния локомотив (1830 г.), създаването на телеграфа от Самюел Морз (1844 г.), появата на автомобила на Николас Куно (около 1769 г.), изобретяването на телефона от Александър Бел (1876 г.), на грамофона от немца Емил Берлинер (1888 г.), на аероплана от Клемент Адер (1890 г.), на киното от Луи Люмиер (1895 г.), на летателния апарат от немския граф Фердинанд фон Цепелин (1900 г.), на радиото от Гулиелмо Маркони (1901 г.), на самолета от братя Орвил и Уилбърт Райт (1903 г.) и др. Тези новости в живота на европейците правят комуникацията на дълги разстояния мигновена, пътуванията – надеждни и бързи (през 1900 г. влакът изминава разстоянието Париж – Санкт Петербург само за 30 часа), а създаването на унифицирани пощенски услуги прави кореспонденцията бърза и общодостъпна.

Важна роля за ускоряването на европейския обмен изиграват иницирираното от френския барон Пиер дьо Кубертен възобновяване на Олимпийските игри (1896 г.), превръщането на френското колоездачно състезание „Тур дьо Франс“ в международно (в началото на ХХ в.) и навлизането на курортното дело. Англичанинът Томас Кук организира първите забавни пътувания с влак и кораб, наречени от него „екскурзии“²², които намират бързо добър прием в европейското общество.²³

Започналата в средата на ХІХ в. миграция от селата към градовете в Европа, въвеждането на всеобщо начално образование за децата от двата пола, на обучението по история и на професионалното образование на работниците водят до

---

²² Вж. **Рифкин**, Д. Европейската мечта. Как бъдещето на Европа затъмнява американската мечта. София, 2005, с. 97.

²³ През 1835 г. пътуваща група се установява в Женевския хотел „Де л'Юнион“. В регистрационната бележка участва в нея френска писателка записва срещу „Място на раждане“ – „Европа“, а срещу „Издател на паспорта“ – „Обществено мнение“. Цит. по: **Дейвис**, Н. Цит. съч., с. 792.

масова грамотност, масова култура и разширяване на представите на поколенията за Европа. В университетското образование навлизат нови науки (антропология, лингвистика, етнография, социология, икономика), които осигуряват широки европейски познания за новите попълнения на европейската интелигенция. Установилата се практика за превеждане на всички значими романи на различни европейски езици превръща художествената литература в една от характерните особености на общата европейска култура.

В научната литература, посветена на общеевропейската проблематика, се е вкоренила тезата, че през XIX и началото на XX в. Старият свят е доминиран от национализма, който бил отрицание на европеизма и пречка за неговото развитие. Подобни разбирания не отразяват пълно и адекватно многоликата и противоречива европейска действителност от онова време.

За много страни национализмът е идеология на освобождението и на еманципацията на нациите²⁴, която довежда до създаването на нови суверенни държави на континента: признатата люлка на европеизма Гърция (1830 г.); Белгия (1831 г.); Румъния, Сърбия и Черна гора (1878 г.); Норвегия (1905 г.); България (1909 г.) и Албания (1913 г.). Повечето от тях, както се вижда, възникват на бившата територия на „Европейска Турция“, с което национализмът на Балканите отвоюва полуострова за Европа от Османската империя, оставяйки ѝ само един благоразумен хинтерланд край Истанбул. И въпреки че дължат независимостта си до голяма степен на православна Русия, новопоявилите се държави в Югоизточна Европа се преориентират към понапредналата Западна Европа, самодefинират се като „европейски“ и полагат големи национални усилия, за да се откъснат от ориенталщината и да се наредят достойно сред „семейството на европейските народи“.

---

²⁴ Вж. **Шрьотер**, Х. Европа. Актуален справочник: политика, икономика, история, култура. София, 2002, с. 227.

Създаването на независимата Белгийска държава не се оказва пречка за развитието на европеизма в страната. Напротив, сама подхвърляна от ръце в ръце, Белгия оценява ясно голямата потребност от изграждането на качествено нова международна политическа система и става една от инициаторките на първите интеграционни общности (Бенелюкс и ранните европейски общности).

Големите рожби на национализма са Италия, обединила многобройните италиански държавици (1861 г.), и Германия, обединила разпокъсания германски свят (1871 г.). Още в бленуващата своето национално обединение Германия излизат „Европейски вестник“ (1817 г.) и „Европейски листовки“ (1824 г.). Преодоляването на традиционната италианска и германска политическа фрагментация е голяма заслуга на национализма и попътно явление на идеята за изграждане на европейска политическа система (в резултат от окрупняването на европейската политическа карта през 1871 г. броят на държавите на континента е сведен само до 14). Нищо не пречи на Мацини да бъде идеолог на италианския национализъм, да скицира карта на бъдеща Европа от 12 национални държави и активно да работи за обединяването на Стария свят. Още обединителят на Германия – канцлерът Ото фон Бисмарк, разглежда германците като „европейци“²⁵. А италианският историк Бенедето Кроче отбелязва: „Също както преди седемдесет години неаполитанците от старото кралство или пиемонтците от подалпийското царство се превръщат в италианци не като отричат всичко, което са били, а като го възвисяват и въплъщават в своето ново съществуване, по същия начин (...) германци и италианци, и всички останали трябва да се възвисят, за да се превърнат в европейци“.²⁶ Неслучайно намерилите незабавно място сред европейските Велики сили Италия и Германия, изпитали векове наред бремето на политическата раздробеност, раз-

---

²⁵ „Като европейци – заявява той, – ние (германците – Н. А.) винаги вършим черната работа на останалите.“ – Цит. по: **История** на европейската идея. Антология..., с. 85.

²⁶ Цит. по: **Europe** From a Cultural Perspective. The Hague, 1987, p. 67.

виват особено силни традиции в областта на европеизма, за да се наредят в средата на ХХ в. сред учредителите на първите европейски общности.

Сред новообразуваните национални държави в Европа специално място заема Кралство Гърция. Макар да остава като цяло индиферентна към злощастната съдба на поробените балкански християнски народи, Европа поддържа определен интерес към Гърция, признавана за „майка“ на философията, науката, литературата и изкуствата. Затова Европа съдейства за създаването на независима Гръцка държава и след нейното основаване се заема с преосмисляне на гръцкото наследство. Особен принос в тази насока внася английският banker, демократ и депутат Джордж Гроут със своята 12-томна „История на Гърция“ (1846 – 1856), подложила на фундаментална преоценка господстващата в Романтизма и либерализма теза, че европейската цивилизация се корени в зараждането на християнството и краха на Римската империя. Истинската люлка на европейската цивилизация, доказва Гроут, е атинската демокрация, осигурила политическа свобода, ненадмината през вековете. Тезата на Гроут се налага бързо в европеизма²⁷ и това подсилва вниманието на Стария свят към Югоизточна Европа.

Изграждането на национални държави в Европа е съпроводено с възникването на далеч по-широки в сравнение с миналото национални пазари. Този процес предполага ликвидиране на много митнически ограничения, въвеждане на обща монета, стандартизиране на мерките и теглилките, подобряване на пътната мрежа, активизиране на външните отношения.

Анализът следователно навежда на мисълта, че национализмът не само не е несъвместим с европеизма, но че той има реални заслуги за разширяването на европейското културно и социалнополитическо пространство. Национализмът може да се разглежда дори като условие, което прави осъществяването на европеизма възможно. В този смисъл се

---

²⁷ Вж. **История** на европейската идея. Антология..., с. 81.

изказва Виктор Юго пред Международния конгрес за мир (Париж, 1849 г.): „Целта на голямата политика, на истинската политика в бъдеще ще стане да се признаят всички националности (...) Ще дойде ден, когато френската, руската, италианската, английската, немската нация на континента ще се слоят в най-тясно единство, без да се откажат от специфичната си същност и индивидуалност“.²⁸ Дори в най-пламенните националистически послания в европейските държави присъства имплицитно разбиране за Европа – че всяка нация на континента споделя една не много ясна, но обща европейска съдба. Смятаният за идеолог на национализма френски културолог Ернест Ренан разглежда през 1870 г. Европа като фактическа „конфедерация от държави с еднакво разбиране за цивилизацията“. А в слово в Сорбоната от 1890 г. той изтъква: „Европа се основава на отказа на нейните народи да се подчинят на господството на една от нейните нации (...) Но нациите не са вечни, те са създадени веднъж, те ще си и отидат. Може би европейска федерация ще ги замени“.²⁹

Освен това през XIX и началото на XX в. национализмът е само едно от многобройните явления в живота на Стария свят. Много повече са основанията този исторически интервал да бъде характеризирани като време на интернационализма. Точно тогава се правят огромни крачки по пътя на интернационализацията на производството, финансите и търговията, които спомагат за формирането на европейско икономическо пространство. Наблюдава се взаимно обвързване на националните пазари в Европа през XIX в., което води след себе си стандартизация на мерките, теглилките и валутите. След голямото изложение в Лондон (1851 г.) започват да се организират международни панаири и в други големи европейски градове, които привличат милиони посетители от целия континент. Новопоявилите се идеологии (консерватизмът, либерализмът, демократизмът, социа-

---

²⁸ Цит. по: Шмале, В. Цит. съч., с. 100 – 101.

²⁹ Цит. по: Дейвис, Н. Цит. съч., с. 841.

лизмът, анархизмът, християндемократизмът и др.) получават общоевропейски измерения. Именно тогава, както вече стана дума, възникват международните неправителствени организации, сред които многобройни политически, синдикални и граждански интернационали, изградили свои организационни структури в почти всички европейски държави. Учредени са първите междуправителствени организации. Оформя се „Европейски концерт“ на Великите сили, който създава и институционализира своя конгресна система. Явление с далеч отиващи последици е разцветът на специфичната европейска литература, вкоренена в националните literatury, но отразяваща единството на културната традиция на европейските нации. Европеизмът получава възплъщение в музиката, където международните бариери са най-проходими. Науката изследва, анализира и интерпретира националното развитие на отделните страни във взаимовръзка с останалия европейски свят и откроява националния принос в европейската културна съкровищница. Историята на европейската цивилизация става една от най-модерните научни проблематики. Историческата наука предприема нови опити за осмисляне на общото европейско минало: „Европа през шестнадесети век“ на А. Джонсън (1897 г.), 9-томното издание „Периоди на европейската история“ (Лондон, 1897 – 1936 г.), „Съвременна Европа 1815 – 1899“ на У. Филипс (1905 г.) и др. А френският философ Пиер Лъоро прави опит да обобщи всичко това в статията си „Философия на историята на европейския съюз“ (1824 г.).³⁰

През цялото това време (XIX и началото на XX в.) не секват проектите за европейско политическо единство. Лансират се и получават широка популярност идеи за регионални федерации: на патриарха на гръцката национална революция Ригас Велестинлис за Балканска федерация, възприета от лидери на националноосвободителното движение във всички страни на полуострова, както и от създадената през

---

³⁰ Вж. **Saitta**, A. L'idée d'Europe. – In: **L'Europe** du XIXe et du XXe siècle (1815 – 1870). Mailand, 1959, p. 427.

1910 г. Балканска социалдемократическа федерация³¹; на славянофилите в Русия и на старочехите в Бохемия за „Съединени славянски щати“³²; на Любен Каравелов за Южнославянска федерация³³; на Йозеф Парче за „Средна Европа“, развита в едноименната му книга през 1904 г.³⁴, и др.

През XIX в. проличава способността на европейците да развиват не само национална, но и европейска идентичност и да ги облагородяват. Разширява се религиозната толерантност, като в името на светската перспектива верните на папата слуги – йезуитите, са изгонени от Германия (1872 г.) и Франция (1880 г.). Проявява се по-голяма търпимост към националните малцинства, особено в многонационалната Австро-Унгарска империя, в която към 1890 г. има 17 официално признати националности.³⁵ Дават се граждански права на евреите с изключение на Русия, където са организирани масови погроми над тях (1881 и 1903 – 1906 г.). Това дава възможност за възникване на Еврейско просвещение, чиито основни програмни искания са реформиране на юдаизма в съответствие с изискванията на Модерното време и за светско образование. Евреите навлизат бързо в обществения живот като финансисти, адвокати, лекари, учени, писатели, художници, музиканти, политици. Знакови събития се случват във Великобритания: изборът на първия депутат евреин (барон Лайънъл де Ротшилд през 1841 г.) и на първия премиер евреин (Бенджамин Дизраели, граф Бийкънсфилд през 1868 г.). Най-мощната метрополия – Великобритания, прави първите си опити да преустрои отношенията в огромната Британска империя, предоставяйки статут на доминион на Канада (1867 г.), Австралия (1901 г.), Нова Зеландия и Нюфаундленд (1907 г.), Южна Африка (1910 г.).

---

³¹ Вж. **Лалков**, М. Балканското сътрудничество – упование в миналото и надежда за бъдещето. – В: **България**, Балканите и Европа. София, 1996, с. 14.

³² Вж. **Проницин**, Б. Двете Европи. Славянската идея през XXI век. София – Москва, 2000, с. 259.

³³ Вж. **Лалков**, М. Цит. съч., с. 14.

³⁴ Вж. **Деланти**, Д. Цит. съч., с. 138 – 139.

³⁵ Вж. **Дейвис**, Н. Цит. съч., с. 788.

Противоречивата същност на XIX в. е схваната от най-големия историк на това столетие – Леополд фон Ранке, разгледал „комплекса на християнските народи на Европа“ като „един вид сборна държава“. „Колкото и различни да са вътрешните ни раздвоения, колкото различни и даже враждебни да са нашите тенденции – отбелязва той, – те все пак образуват единство спрямо останалия свят.“³⁶

Истинските проблеми на Европа от онова време трябва да се търсят не в национализма, а в други посоки. Старото основно делене на континента (религиозното) отстъпва място на ново – социално, причинено от индустриализацията.

Задълбочава се противоречието между неимперските и имперските нации, както и острата конкуренция между последните.

Тънещата в самодоволство Европа е овладяна през XIX в. от чувството, че европейската цивилизация е единствен носител на истината.³⁷ Опиянена от установеното „световно господство“, тя развива патернализма – покровителствено отношение към завладените народи, „неспособни“ да се самоуправляват (особено във Великобритания). Лансираната през 1798 г. от Йохан Бруменбах – професор в Гьотинген, расова теория започва да се трансформира в расистка. Виктор Курте акцентира на „европейското расово превъзходство“ (средата на XIX в.), а в 4-томното си съчинение „Есе върху неравенството на човешките раси“ (Париж, 1853 – 1855 г.) граф Йозеф Артур дьо Гобино се стреми да докаже „превъзходството“ на „бялата европейска раса“. Разгаря се дори идейна борба за вътрешнорасово „превъзходство“. Според Сесил Роуд „английскоговорещата раса е избран от Бога инструмент, който да изпълни настъпващите подобрения в съдбата на човечеството“.³⁸ Живелият и творил в Германия англичанин Хъдсън Чембърлейн степенува европейските народи, като изключва някои от тях от

---

³⁶ Цит. по: **Попов**, С. Цит. съч., с. 189 – 190.

³⁷ Вж. **Морен**, Е. Да осмислим Европа. – Във: *Философска мисъл*, 1991, кн. 10, с. 58.

³⁸ Цит. по: **Шмале**, В. Цит. съч., с. 156.

расистката си концепция – към „homo europeans“ той отнася само „северните европейци“ (келти, славяни и германци), които били олицетворявани от германците като „най-качествени“ представители на северняците. Бъдещето, по неговото мнение, принадлежи на германската раса, ако тя се освободи от антигерманските елементи.³⁹ Самата обединена Германия бързо формира арийския мит, поставящ германската нация над европейските народи и изключващ славяните от „европейската раса“.⁴⁰

Така през XIX в. Европа се оказва с двоен стандарт. Поставяйки най-високо свободата, демокрацията и човешките права по отношение на себе си, тя сама ги погазва с колониалната си практика в останалия свят.⁴¹ От края на XVIII в. Европа губи последователно контрола си над САЩ, Хаити и Латинска Америка, но като резултат от настъпилата луда надпревара за колонизиране на останалия неподчинен от Европа свят тя разширява колониалните си владения в Азия, Африка и Близкия изток, като пристъпва към колонизиране и на европейски страни. Предразсъдъците стигат дотам, че през 1904 г. група жени от Самоа са заградени в зоологическата градина в Хамбург.⁴²

Нещо повече, двойният стандарт се прилага и вътре в самата Европа. Един от най-авторитетните философи на XIX в. – Огюст Конт, определя цивилизацията като мярка за кохерентността на Западна Европа.⁴³ Широка популярност получава пътеписът на френския маркиз Дьо Кастин „Русия през 1839“, в който я описва като страна на „чистата славянска раса“ с „продълговата азиатска форма“, зад чийто „външен вид на цивилизацията“ прозира „истинско варварство“. „Между Франция и Русия има Китайска стена – славянският

---

³⁹ Вж. Пак там, с. 155 – 158.

⁴⁰ Вж. **Деланти**, Д. Цит. съч., с. 111.

⁴¹ Вж. **Mogin**, Е. Penser l'Europe. Paris, 1987, p. 14.

⁴² Вж. **Дейвис**, Н. Цит. съч., с. 859.

⁴³ Вж. **Елис**, Н. Относно процеса на цивилизация. Т. 1. София, 1999, с. 102 сл.

език и характер“, заключава Дьо Кастин.⁴⁴ Малко по-благосклонен към славянството е Оноре дьо Балзак: „Украйна, Русия, Дунавската равнина, с една дума, славяните са съединителното звено между Европа и Азия, между цивилизацията и варварството“.⁴⁵ А Ернест Ренан плаши през 1871 г. западноевропейците, че „славяните (...) един ден ще довлечат след себе си от Централна Азия древната клиентела на Чингиз хан и Тамерлан“⁴⁶. Тази преднамереност към славянския свят се оказва благоприятна среда обединена Германия още в края на XIX в. да се ориентира към осигуряване на „жизнено пространство“ в Европа, аргументирано с ограничените възможности на колониалната ѝ практика.⁴⁷

През последната четвърт на XIX в. в Европа се разгаря дебат за експулсиране на малцинствата.⁴⁸

Към края на XIX в. се засилва порочният европейски синдром – антисемитизмът, обвиняващ евреите („чужденци“ и „космополити без корен“) в предателство и конспирация и готов да ги превърне в изкупителна жертва за всички злини.

Някои европейски държави, като Швеция, Норвегия и др., продължават преследването и прогонването на ромите. Други се преориентират към политика на тяхната асимилация (прилагана за първи път в Австрия от 1761 г.): забранени са терминът „циганин“, циганският език, циганският съд, традиционното циганско облекло, спането в палатки и на земята; принудително се заселват ромите чергари; сменят се техните имена, като им се дават паспорти; на 4-годишна възраст децата им се отнемат и се дават на отглеждане в приемни семейства; а от 10-годишна възраст децата се обучават в държавни училища с усвояване на занаяти.⁴⁹

---

⁴⁴ Цит. по: Улф, Л. Изобретяването на Източна Европа. Картата на цивилизацията в съзнанието на Просвещението. София, 2004, с. 534.

⁴⁵ Дьо Балзак, О. Братвчедката Бет. София, 1975, с. 211.

⁴⁶ Цит. по: Улф, Л. Цит. съч., с. 535.

⁴⁷ Вж. Дейвис, Н. Цит. съч., с. 860.

⁴⁸ Пак там, с. 828.

⁴⁹ Вж. Лиежо, Ж.-П. Роми, цигани, чергари. София, 1999, с. 127 – 136.

Обект на законови преследвания в Германия, Великобритания и други страни стават хомосексуалистите.⁵⁰

Сред най-популярните книги на XIX в. е трактатът „За войната“ (1832 г.) на пруския ген. Карл фон Клаузевиц, определил я като „продължение на политиката с други средства“. През последната четвърт на XIX в. немският фелдмаршал Фон Молтке го допълва: „Войната е част от Божия ред“.⁵¹

Над цялото XIX столетие лежи мрачната сянка на теорията за народонаселението на английския икономист Томас Малтус, развита през 1798 – 1816 г., с угнетяващите му рецепти за решаване на въпроса за „абсолютното пренаселване“ на Земята. Неговият достоен последовател – англичанинът Х. Уелс, настоява за „елиминиране“ на черната и жълтата раса, на евреите, на слабите, нисшите и нежеланите (1902 г.).⁵² А друг англичанин – Д. Лоурънс, лансира през 1908 г. идеята за изграждане на „смъртоносна камера, голяма като Кристъл Палас, с военен оркестър, който да свири нежно, и кинематограф, който да работи живо“, докато се ликвидират вътре „всички болни, куци, сакаци“.⁵³

В името на користните си интереси и в своята ненавист към Русия Европа остава твърде дълго безразлична към освободителните стремежи на поробените балкански християнски народи. Когато те напъват до краен предел националните си усилия да извоюват елементарното си право на независима държавност, западноевропейските Велики сили проявяват загриженост за „болния човек край Босфора“. Наложеният от тях на Османската империя „капитулационен режим“ се оказва по-важен от свободата на народите от Югоизточна Европа. А в поредната Руско-турска война (Кримската от 1853 – 1856 г.) западните сили стават открити съюзници на Османската империя, с което предопределят руското поражение и попарват надеждите на балкан-

---

⁵⁰ Вж. Дейвис, Н. Цит. съч., 881.

⁵¹ Цит. по: пак там, с. 880.

⁵² Вж. пак там, с. 866.

⁵³ Цит. по: пак там, с. 865.

ските народи за избавление. Парижкият конгрес (1856 г.) допуска Османската империя в „Европейския концерт“ като контрапункт на Русия, признавайки Високата порта за пълноправен участник в европейските дела, което налага отказ от позоваване на християнството като основа на европейското единство.⁵⁴ Непосредствено след конгреса Великобритания и Франция сключват тайно споразумение с Високата порта за запазване на интегритета на империята (1856 г.). След Априлското въстание в България (1876 г.) британският посланик в Цариград се противопоставя на искането на английската опозиция за промяна на политиката спрямо Османската империя само защото, заявява той, „някакви башибозуци са избили неколцина безполезни и нещастни българи“⁵⁵. Когато балканските християнски народи все пак се освобождават, западноевропейските Велики сили съставят зад гърба им Берлинския договор (1878 г.), с който съзнателно надробяват политическата карта на Балканите (за да намалят руското влияние в региона), цинично си поделят територии (на Австро-Унгария – Санджак, Босна и Херцеговина; на Великобритания – Кипър) и налагат държавни граници, които се разминават с историческите и етническите реалности на полуострова. Така е заложена бомба със закъснител, която неизбежно превръща Балканите в „барутен погреб на Европа“. И вината за това е хвърлена върху принесените в жертва балкански народи. Както изтъкват видните френски историци проф. Ернест Лавис и проф. Алфред Рамбо, този международноправен диктат е „паметник на егоизма, дело на завистта, акт неморален и долен“⁵⁶. Като добавка към преодоляването на изостаналостта от многовековното османско господство новосъздадените балкански християнски държави са натоварени със

---

⁵⁴ Вж. **Alting von Gerusau**, F. *European Perspectives on World Order*. Layden, 1975, p. 53.

⁵⁵ Цит. по: **Улф**, Л. Цит. съч., с. 536.

⁵⁶ Цит. по: **Лалков**, М. *Българската външна политика (1878 – 1944). Между екзалтацията и погрома.* – В: **Очерци** по българска история (1878 – 1948). София, 1992, с. 55.

създадените от Западна Европа национални проблеми, които доизцеждат останалата национална енергия (България например води пет войни за национално обединение, отнели 166 хил. жертви, причинили огромни материални щети и загнездили националния нихилизъм).

Монарсите на континента заразяват национализма с бацилите на шовинизма и авантюристично хвърлят „своите“ народи в братоубийствени войни в името на собствените си династически стремежи. Лудостта на шовинизма, както констатира германският философ проф. Фридрих Ницше, „изведе на гребена на вълната късогледни и леконравни политици, които (...) се преструват, че не забелязват (...) знаците на една все по-очевидна европейска воля за обединение“⁵⁷. Шовинизмът овладява съзнанието и на значителна част от европейската интелигенция, надала вой срещу „безотечествениците“, които всъщност по авторитетната преценка на Ницше са необходимите „модерни люде“ и „добри европейци“ – „наследници на Европа (...) наследници на хилядагодишен европейски дух“⁵⁸.

Опити за изваждане на Европа от политическата традиция и от новите опасни заблуди предприема европеизмът. Лавинообразно расте броят на неговите проекти за разумна политическа организация на континента, които се ползват с растяща популярност сред европейското общество. Още в първите години на Великата френска революция немският философ Йохан фон Хердер дълбоко вярва, че против волята си владетели и правителства ще последват „гласа на народите“ и ще се възползват от „републиката на учените“, за да се изгради една „Европа на човешките права“⁵⁹. Дори Великите сили, добавя през 1867 г. шотландският юрист Джеймс Лоримър, ще се преклонят пред „европейското обществено мнение“ (през 1875 г. Лоримър публикува и проект за съюз на европейските държави).⁶⁰ В предсмъртните си фрагменти

---

⁵⁷ **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне..., с. 14.

⁵⁸ Пак там, с. 15.

⁵⁹ **Попов**, С. Цит. съч., с. 136 – 137.

⁶⁰ Пак там, с. 161, 163 – 164.

Ницше констатира, че като резултат от ангажирането на най-дълбоките умове на XIX в. „с по-бързото формиране на европееца на бъдещето“ вече „Европа иска да бъде единна“. Заражда се наднационален тип европеец, продължава мисълта си Ницше, и точно той, отдолу, ще осъществи европейското обединение.⁶¹

Основани на подобни разбирания, проектите за бъдещето на Европа се отличават съществено от съставените преди Великата френска революция. В тях аргументирано се разобличават идеята на монархическата реставрация на „папска Европа“, развита от савойския граф Жозеф дьо Местр⁶², и продължаващата илюзия, че обединяването на Европа може да бъде осигурено от владетелите на Великите сили (според немския проф. Никлас Фогт, ако се разберат френският император Наполеон I и руският император Александър I⁶³).

Европа все по-често изглежда като „Свещен съюз на народите“, обоснован в едноименната брошура на Джузепе Мацини (1848 г.).⁶⁴ Отдава се предпочитание това да бъде дело на „събрание за народите“, за което пледира още по време на Великата френска революция френският писател и депутат граф Константен дьо Волни.⁶⁵ Обединена Европа продължава да се вижда като конфедерация (немският юрист Юстус Цинзарлинг) или федерация (германският дипломат Константин Франц, немският поет Хайнрих Хайне), организирана около някакво ядро (френско-британско-немско според английския философ Хърбърт Спенсър). Набляга се на необходимостта обединителният процес да не накърнява многообразието на континента. „Всяко уеднаквяване – предупреждава швейцарският историк Якоб Буркхарт, – било то политическо, религиозно или социално,

---

⁶¹ Пак там, с. 195 – 197.

⁶² Вж. пак там, с. 145.

⁶³ Пак там, с. 140.

⁶⁴ Пак там, с. 153 и сл.

⁶⁵ Пак там, с. 125.

е пагубно за нашия континент (...) Това, което ще ни спаси, е нашето многообразие.“⁶⁶

Лансират се и нови плодотворни идеи. Френският маркиз Лафайет, участвал във войната за северноамериканската независимост като генерал от американската армия и командвал Националната гвардия по време на Великата френска революция, започва активно да пропагандира убеждението си, че „един ден върху модела на американските държави ще се конституират и обединените народи на Европа“⁶⁷. След посещението си в САЩ френският граф Рувруа дьо Сен Симон публикува своя преиздаван многократно над век план „Реорганизацията на европейската общност, или необходимостта и смисълът на обединението на европейските народи от политическа конституция при запазване на тяхната национална независимост“ (1814 г.), в който обосновава идеята за „Европейски съединени щати“. Авторът не предвижда това да стане бързо, тъй като необходима предпоставка според него е парламентарното преобразуване на европейските държави.⁶⁸ Но лидерите на пацифисткото движение и на революциите в Европа от 1848 – 1849 г. подхващат идеята, за да я направят една от най-популярните на континента. В северноамериканския модел все повече европейци виждат, както отбелязва Якоб Буркхарт, „мощен лабораторен експеримент на европейското бъдеще“⁶⁹.

Занимаващ се трайно с идеята за съюзяване на европейските народи от 1760 г., немският философ Имануел Кант публикува през 1795 г. бързо нашумелия в целия континент труд „За вечния мир“, който има вида на международен договор за мир с преамбюл, клаузи и тайни приложения. Пледиращ за „федерализма на свободни държави“, Кант разглежда като необходимо условие за това републиканското им устройство. Кантовата идея за „Европейска република“

---

⁶⁶ Цит. по: **Попов**, Е. Цит. съч., с. 203.

⁶⁷ Цит. по: **Ружин**, Н. Цит. съч., с. 28.

⁶⁸ Вж. **Heater**, D. The Idea of European Unity. Leicester, 1992.

⁶⁹ Цит. по: **Аш**, Т.-Г. Свободният свят. Америка, Европа и изненадващото бъдеще на Запада. София, 2005, с. 130.

получава допълнителна обосновка в началото на XIX в. в творчеството на немския писател и публицист Йохан фон Гьорес и особено на немския философ Фридрих фон Шлегел.⁷⁰ Надеждите за „подготовка на великата република“ френският философ Огюст Конт възлага (1850 г.) на „петте напредничави народности: френската, италианската, немската, английската и испанската“⁷¹. На по-голяма популярност се радва обосноваването на немския професор по политически науки Конрад фон Шмит-Физелдек в обстойния му труд „Европейският съюз“ (1821 г.) потребност държавите да признаят своето равноправие. На тази основа според него европейски парламент може да обяви със закон създаване на европейски федерален съюз и да приеме единна конституция, предвиждаща общоевропейски флаг, обща образователна система, общовалидна монетна система, съюзна войска и съюзен флот.⁷²

Съзнанието за големите трудности по пътя на европейското единство насочва някои негови привърженици към идеята за поетапната ѝ реализация чрез групиране на сходни европейски страни на федералистка основа – теза, отстоявана от водача на революцията в Милано от 1848 г. Карло Катанео.⁷³ В посмъртно публикувания труд на френския анархист Прудон „Федеративният принцип“ (1868 г.), пророкуващ, че „Двадесетият век ще открие ерата на федерациите“, авторът е по-склонен да приеме, че първоначално ще се организират няколко федерации (Италианска, Гръцка, Холандска, Скандинавска, Дунавска), въз основа на които ще се формира една обща европейска федерация.⁷⁴ В подобен дух е издържан проектът на холандеца Г. Лутимер за европейска конфедерация (1913 г.), съставена от четири федера-

---

⁷⁰ Вж. Попов, С. Цит. съч., с. 137 – 138, 141.

⁷¹ Пак там, с. 162.

⁷² Вж. Gollwitzer, H. *Europabild und Europagedanke*. München, 1951, S. 243.

⁷³ Попов, С. Цит. съч., с. 159.

⁷⁴ Пак там, с. 160 – 161.

ции (Англо-латинска, Германска, Югоизточна и Рускоевропейска) на принципа на еквивалентността.⁷⁵

Продължаващите ежби и войни между европейските държави утвърждават у мнозина убеждението за необходимостта от реструктуриране на европейската политическа система. По време на революциите от 1848 – 1849 г. Джузепе Мацини публикува статията си „Свещеният съюз на народите“ (1849 г.), в която настоява националните парламенти да образуват съвещателно събрание, което да преначертае политическата карта на Европа, като групира сходни народи (скандинавските, немците с унгарците, белгийците с холандците и пр.).⁷⁶ А Фридрих Ницше е убеден, че най-добрият европейски вариант е обединяването на кантонално основание по образа на Швейцария.⁷⁷ Идеята за ново начертване на границите като условие за обединение на континента се поддържа и от френския писател Пол Лакроа.⁷⁸

Утвърдилото се убеждение, че обединяването на Европа трябва да се основава на надежден договор между държавите, е развито най-убедително в плана от 1875 г. на швейцарския юрист Жан-Гаспар Блунчли – професор по международно право в Хайделберг. Съюзът на европейските държави според него трябва да бъде ръководен от федерален съвет, съставен от представители на държавите, и пряко избран сенат, които да създадат европейска федерална конституция.⁷⁹ Размислите върху търсенето на солиден фундамент на европейската политическа система получават важно допълнение в доклада на френския историк Анатол Льороа-Булийо на Международния конгрес на политическите науки в Париж (1900 г.). „Една европейска федерация – подчертава авторът – може да почива само на обща отбрана.“⁸⁰

---

⁷⁵ Вж. Ружин, Н. Цит. съч., с. 33.

⁷⁶ Вж. Foester, R. Europa. Geschichte einer politischen Idee. München, 1967, S. 277.

⁷⁷ Попов, С. Цит. съч., с. 196 и сл.

⁷⁸ Вж. Попов, Е. Цит. съч., с. 71.

⁷⁹ Попов, С. Цит. съч., с. 161.

⁸⁰ Цит. по: пак там, с. 204.

В доклада си пред този авторитетен международен форум Лъороа-Булийо отделя специално място на обхвата на обединена Европа. Тезата му всъщност изразява преобладаващите тогава нагласи: участието на Великобритания и Русия е доста дискуссионно, тъй като те по-скоро ще уронят устоите на европейското единство; Османската империя обаче „трябва да бъде членка на обединена Европа, но с неравноправен статут“⁸¹, за да се съхрани възможността за решаване на съдбата на европейските християнски народи, оставащи в нейния състав.

Тази твърде закъсняла загриженост за балканските народи служи по-скоро като прикритие за традиционното русофобство на Западна Европа, тъй като Гърция, Румъния, Сърбия и Черна гора са вече суверенни държави, които се саморазглеждат като неразделни съставни части от семейството на европейските народи, България по волята на западните Велики сили е васално на „Н. В. Султана“ трибутарно княжество, но се държи на международната арена като самостоятелна и европейска държава, а Босна и Херцеговина са присъединени (все още „временно“) към Австро-Унгария – под османска власт остават към 1900 г., освен ислямизирана Албания, няколко области и острови, принадлежащи исторически и етнически към българската, гръцката и сръбската нация, чиято робска съдба е продължена по волята на западните Велики сили, но почти всички те са освободени с Балканската война (1913 г.).

Резервите към Русия се основават на преднамереното отношение към нея и слабото ѝ познаване, като се мотивират със съмнението в способността ѝ да се европеизира, стигащо при някои автори (например германския философ Макс Шелер) до пълно отричане на такава възможност. Към времето на Великата френска революция Русия вече е най-голямата консолидирана държава на планетата, разполагаща с най-голяма армия в света и с неизчерпаеми природни ресурси, страната с най-голямо население в Европа, главен

---

⁸¹ Цит. по: **Ружин**, Н. Цит. съч., с. 30 – 31.

европейски вносител на земеделски продукти, с извоюван монопол върху решаването на т.нар. „Източен въпрос“ (съдбата на поробените от Османската империя балкански християнски народи) и с респектиращ културен подем (творчеството на Пушкин, Лермонтов, Толстой, Достоевски, Чехов, Мусоргски, Чайковски, Римски-Корсаков, Станиславски и много други влиза в златния фонд на европейската култура). Нейната победа над Наполеон ѝ вдъхва самочувствието на спасителка на Европа. Виенският конгрес (1814 – 1815) е принуден да признае Русия за неразделна съставна част от „Европейския концерт“ на Великите сили. Русия започва да гледа покровителствено на Европа, да показва растяща дипломатическа активност на континента и да се разширява в Стария свят с присъединяването на Финландия (1809 г.), Северна Бесарабия (1812 г.), голяма част от Полша (1815 г.), делтата на Дунав (1829 г.) и Южна Бесарабия (1878 г.). Особено значение имат руските завоевания в Закавказието, поделено към началото на XIX в. между Иранската деспотия и Османската империя, поради което се възприема като част от Азия. Присъединяването на Грузия (1801 г.), Северен Азербайджан (1813 г.), Източна Армения (1829 г.) и Кавказ (1859 г.) към Русия е на практика тяхното отвоюване за Европа.⁸² Оказвайки се дълбоко в Европа и в центъра на политическия ѝ живот, Русия търси своето място в живота на Стария свят. Руският държавен елит усилено се европеизира. Императрица Екатерина II (1762 – 1796), произхождаща от немски княжески двор, с тесните си връзки с френските просветители и енциклопедисти насочва вниманието на Русия към Европа. Нов прилив на европеизиране се наблюдава при император Александър I, явил се на Виенския конгрес (1814 г.) придружен от 37 дипломати, от които само 7 с рус-

---

⁸² С признаването на Османската империя за европейска Велика сила (1856 г.) и намиращия се в нейния състав Северен Азербайджан започва да се разглежда като част от Европа. Само Южен Азербайджан остава в състава на Иран. Въпреки османския геноцид над арменците и установеното руско господство народите от Закавказието започват да се разделят с азиатския деспотизъм и да се приобщават към по-напредналата европейска културна общност.

ки произход.⁸³ По време на европейските революции (1848 – 1849) император Николай I пише на английската кралица Виктория: „Какво остана здраво в Европа? Великобритания и Русия“.⁸⁴ Към средата на XIX в. руският държавен елит и значителна част от търговците, учените и артистите живеят с усещането, че страната е част от Европа.⁸⁵ Руските интелектуалци са раздвоени между славянофилството със схващането му за уникалност на славянската цивилизация и „западнячеството“, оглавявано от философа Александър Херцен и ползващо трибуната на списание „Европеец“ (1832 г.). Но сред „западняците“ малцина са убедени в европейската перспектива на Русия – повечето са раздвоени между преклонението пред Европа и вярата в собствената мисия на Русия. Последвалият открит съюз на Великобритания, Франция, Австрия и Сардиния с Османската империя по време на Кримската война (1853 – 1856) и новият прилив на русофобство в Западна Европа след войната⁸⁶ засилват антиевропейските настроения сред руските интелигенция. През 60-те години на XIX в. възниква панславизмът със своята антизападна платформа, която намира подкрепа и сред държавния елит (с правителствено съдействие през 1865 г. в Москва е организиран Панславянски конгрес). Впоследствие (към началото на XX в.) се формира и концепцията за евразийството, определяща разположената върху два континента Русия като независима историческа реалност между Европа и Азия. Оформя се дори самостоятелно направление („восточници“), което смята, че страната не е европейска и е свързана по-скоро с Китай.⁸⁷ Въпреки наплива на антиевропеизъм в страната император Александър II прави решителни крачки за европеизиране на Русия с ликвидирането на крепостничеството, премахването на дворянските

---

⁸³ Уткин, А. Россия и Запад. История цивилизаций. Москва, 2000, с. 144.

⁸⁴ Цит. по: пак там, с. 166.

⁸⁵ Пак там, с. 165; Дейвис, Н. Цит. съч., с. 860.

⁸⁶ В книгата си „Русия и Европа“ (1868 г.) френският сенатор А. Мартен твърди, че Русия не е част от Европа. – Вж. Уткин, А. Цит. съч., с. 176.

⁸⁷ Вж. Дейвис, Н. Цит. съч., с. 32.

привилегии и на цензурата, реформирането на съдебната система, военната реформа и разширяването на образованието (60-те години на XIX в.). А руската революция (1905 – 1907) дава тласък на либерализацията на страната – император Николай II създава законодателна Държавна дума (1906 г.) и дава ход на аграрната реформа на Столипин (1906 – 1911). „В началото на XX в. – констатира съвременният руски изследовател Анатолий Уткин – чувството за принадлежност към Запада не предизвиква реални съмнения нито у царя, нито у министрите, нито у Генералния щаб на руската армия.“⁸⁸ Подхранваният и тогава в Европа негативизъм към Русия има всъщност за главен източник страха от нея. „Бъдещето принадлежи на Русия, която расте и расте, извисявайки се над нас като все по-ужасяващ кошмар“, заявява на 8 юли 1914 г. германският канцлер Теобалд фон Бетман-Холвег пред личния си асистент Курт Райзлер.⁸⁹

Изключването на Великобритания от европейските проекти получава, наред с традиционните, и нови основания с организираната от Наполеон I континентална блокада на Англия и взетата на въоръжение английска теза за „превъзходството и мисионерството на англоговорещата раса“. Макар да се чувства вече заплашена от растящото френско влияние върху континентална Европа, Великобритания се придържа към политиката на „великолепната изолация“ (до 1904 г.), наричайки Европа „континента“, проявява незаинтересованост към европейската идея, утвърждава националната си идентичност в опозиция на европейските континентални сили. Концентрирала своето внимание върху огромната си колониална империя, тя обсъжда през XIX в. идеята за създаване на „Англосаксонска световна общност“.⁹⁰ През XIX в. обаче започва да помръква престижът на Великобритания като най-модерна европейска държава – тя е изпреварена от Франция по отношение на местната де-

---

⁸⁸ Уткин, А. Цит. съч., с. 186.

⁸⁹ Цит. по: Дейвис, Н. Цит. съч., с. 895.

⁹⁰ Калео, Д. Да осмислим бъдещето на Европа. София, 2003, с. 56.

мокрация, от Австро-Унгария – в националната политика, от Германия – в социалното законодателство.⁹¹ На английското високомерие към Европа европейците откликват с резервираност към Великобритания. Тя често е изключвана от проектите за обединение на континента, като някои от тях дори са изградени на антибританска основа. Характерен в това отношение е проектът на германския предприемач и журналист Фридрих Лист (1841 г.) за организиране на европейска конфедерална митническа общност около обединена Германия с участието на Холандия, Белгия и Швейцария, която да се противопостави на британската хегемония в света. Авторът обаче прогнозира, че възходящата икономика на САЩ ще притисне Великобритания и ще я застави да се присъедини към Европа.⁹²

Още към края на XVIII в. в намиращия се дотогава в подем европейски дух се забелязват нотки на униние и загнезждане на усещането, че светът започва да се изплъзва от контрола на Европа. Във фундаменталния си многотомен труд „Идеи за философията на историята на човечеството“ (1784 – 1791) Хердер предупреждава, че средствата, с които Европа е подчинила другите континенти, ще се обърнат срещу самата нея, и отделя специално внимание на Русия, наричайки я „страната на бъдещето на човека“.⁹³ През 1797 г. швейцарският историк Йоханес фон Мюлер пророкува, че бъдещето принадлежи или на Америка, или на Русия.⁹⁴ Резултатите от поражението на Наполеон I от Русия (1812 г.) са схванати най-напред от самия него: предрича, че светът скоро ще стане „американска република или руска универсална монархия“, където Европа ще заема незначително място.⁹⁵ Фактът, че осъществяването на северноамериканската идея „дава най-хубавите плодове“, е забелязан

---

⁹¹ Вж. Дейвис, Н. Цит. съч., с. 817.

⁹² Калео, Д. Цит. съч., с. 78.

⁹³ Цит. по: Салман, Х. Изцелението на Европа. Пробуждането на европейското самосъзнание. София, 2001, с. 118.

⁹⁴ Попов, С. Цит. съч., с. 140.

⁹⁵ De Rougement, D. Цит. съч., с. 294.

най-напред от германския историк, юрист и политик Карл фон Ротек (1818 г.). „В цялата история не може да се намери тъй бърз, тъй благотворен, тъй прекрасен пример, какъвто ни дават свободните северноамерикански щати“, констатира той и добавя: „Европа обаче вижда цивилизацията да бяга от Стария в Новия свят“.⁹⁶ През 1823 г. абат Дьо Прат прозорливо отбелязва, че докато Америка е предопределена да обнови Стария свят, Русия ще се стреми да го подчини.⁹⁷ Бъдещият френски министър на външните работи Алексис дьо Токвил, изучавал намясто американската демокрация, отбелязва в съчинението си за нея (1835 г.): „Днес има два големи народа на Земята, които, изглежда, крачат към еднаква цел: русите и англо-американците (...) В преследване на своята цел едните се опират на личния интерес и оставят да въздействат силата и разумът на личностите, без да ги дирижират. Другите концентрират в значителна степен цялата сила на обществото у един човек. Докато за едните свободата е главният двигател, за другите това е робството. Тяхната изходна точка е различна, техните пътища – също. И въпреки това, изглежда, според някакъв таен план с Божие предопределение всеки от тях е призван един ден да има в ръцете си съдбините на половината свят“.⁹⁸ През 1847 г. френският интелектуалец Шарл Сен-Бъов записва в дневника си: „Бъдещата участ на света ще се реши от тези два млади народа: русите и американците“.⁹⁹

Увереността, че Русия и САЩ ще открият нова ера в световното развитие, прониква и в самото руско общество, най-вече в творчеството на основния ѝ застъпник – Владимир Печорин (1807 – 1885) – професор по гръцка филология в Московския университет.¹⁰⁰ През 1837 г. историкът проф. Михаил Погодин поставя риторичния въпрос: „Не зависи ли

---

⁹⁶ Цит. по: **Попов**, С. Цит. съч., с. 148 – 149.

⁹⁷ Вж. пак там, с. 166.

⁹⁸ Цит. по: **Шмале**, В. Цит. съч., с. 56.

⁹⁹ Цит. по: **Попов**, С. Цит. съч., с. 166.

¹⁰⁰ Вж. пак там, с. 172.

политическата съдба на света от нас?“. ¹⁰¹ Мисионерството прозира и в творчеството на философа Иван Киреевски (1806 – 1856), според когото Русия е призвана да обнови разкъсана, безверна, революционна, изтощена и материалистична Европа. ¹⁰² А публицистът Николай Данилевски последователно отстоява разбирането, че приключването на историческото време на Запада дава шанс на самобитната славянска цивилизация. ¹⁰³ Тези надежди се основават на реализирания от страната значителен напредък в нейната модернизация и индустриализация. От 1830 до 1870 г. Русия е на първо място по брутен вътрешен продукт сред Великите сили. Годишният ѝ прираст през последните десетилетия на XIX в. е най-висок в света (8 процента), а през 1900 – 1914 г. – най-висок в Европа (6 процента). През 1913 г. нейният индустриален потенциал отстъпва само на САЩ, Германия и Великобритания. ¹⁰⁴

Тази увереност е още по-широко застъпена в САЩ, които имат далеч по-големи основания от Русия за самочувствието на възходяща световна сила. Колонизиран е северноамериканският Запад, осъществен е промишленият преврат, реконструиран е Югът и е ликвидирано робството. „Доктрината Мънроу“ от 1823 г., протичаща под лозунга „Америка за американците!“, е реализирана успешно със създаването под лидерството на Вашингтон на Международния съюз на американските републики (1890 г.). Заели първо място в света по най-важния показател – обем на промишленото производство (1894 г.), САЩ издигат „Доктрината на отворените врати“ (1899 г.), настояваща за свободна конкуренция в огромния китайски пазар. Но за разлика от руснаците северноамериканците (доскорошни западноевропейци) проявяват загриженост за бъдещето на Европа.

---

¹⁰¹ **Погодин**, М. Историко-политическите писма и записки в продължение на Кримската война. Москва, 1874, с. 17.

¹⁰² Вж. **Попов**, С. Цит. съч., с. 175 – 176.

¹⁰³ Вж. **Данилевски**, Н. Россия и Европа. Санкт Петербург, 1867.

¹⁰⁴ Вж. **Уткин**, А. Цит. съч., с. 182, 188, 193.

Усещането за предстоящо притискане на Европа от САЩ и Русия е осмислено задълбочено от Юлиус Фрьобел – австрийски депутат, принуден да емигрира в САЩ след революцията от 1848 г. В книгата си „Америка, Европа и политическата гледна точка на настоящето“ (1859 г.) той отбелязва: „Русия от едната страна и Америка от другата страна налагат на западноевропейските държави съзнанието, че са една свързана помежду си трета цялост, и ги принуждават да придадат на тази взаимозависимост една форма, както и някакви действащи органи за общите им интереси“. Авторът е напълно убеден, че спасението на Стария свят е само в изграждането на „обща федерация на европейските народи“.¹⁰⁵

Но надеждите благоразумието да надделее, се изпаряват, за да отстъпят място на предчувствието за нерадостно бъдеще на Европа, което личи ясно от развитието на нейната иконография. През XIX в. се появява вътрешно разединена Европа, а Оноре Домие я изобразява върху бомба (1867 г.).¹⁰⁶

Това усещане се подсилва в началото на XX в., когато, обезсърчен от дълбокото проникване на шовинизма в народното съзнание, Жорж Сорел не без нотки на отчаяние констатира: „Това гробище Европа е населено с народи, които тръгват да се избиват взаимно с песен на уста“.¹⁰⁷

Наистина удивително е колко много светли европейски умове проникват в дълбините на настоящето и прозират в бъдещето, колко разумни и навременни идеи са поднесени даром на държавния елит на Стария свят. И колко мудро, мъчително и трудно си пробива път политическият разум.

Пуснала дълбоки корени в недрата на Стария свят, идеята за Европа все пак застава в дневния ред на държавнополитическия елит на континента. Непосредствено след Великата френска революция тя е подхваната с дело и перо от Наполеон Бонапарт (1769 – 1821). Като първи консул на Френската република (1799 г.) той проявява привързаност

---

¹⁰⁵ Цит. по: **Попов**, С. Цит. съч., с. 187 – 188.

¹⁰⁶ Вж. **Шмале**, В. Цит. съч., с. 79.

¹⁰⁷ **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне..., с. 16.

към теорията за равновесието на силите в Европа. Впоследствие се поддава на изкушението за френска хегемония, като плаща данък и на европейската универсална монархия. За да си осигури подкрепата на Римокатолическата църква, Наполеон сключва конкордат с папа Пий VII (1801 г.). Самопредставяйки се за наследник на франкския император Карл Велики, още преди да ликвидира Свещената Римска империя на германския народ (1806 г.), се провъзгласява за император (1804 г.) и чрез брак с дъщерята на последния свещен римски император Франц II – Мария Луиза (1810 г.), се опитва да легитимира своята титла. Войните на революционна Франция в Европа (от 1793 г.), оглавени от Наполеон през 1799 г., имат завоевателен характер, но оставят дълбока дияра в съзнанието на европейските народи. Наполеон използва термина „стара Европа“ като нещо, което е пречка за просперитета на континента. Затова последователно руши основите на стария ред в Европа, лишава папата от светската му власт, ликвидира Свещената Римска империя, на мястото на прогнилите монархии на много места създава републики с умерени конституции, въвежда разработено с личното му участие единно законодателство, което освобождава крепостните, ликвидира феодалните остатъци, премахва междинни институции, въвежда свободната търговия, утвърждава равенство пред закона, дава свобода на пресата, предоставя граждански права на евреите. Голяма е заслугата на Наполеон за преодоляването на политическата разпокъсаност на Германия: премахва църковните държави (1803 г.); разпределя 112 имперски града и княжества между Бавария, Баден, Вюртемберг и Прусия (1803 г.); образува Конфедерация на Рейн от 16 княжества (1806 г.); основава Берлинския университет с пръв ректор Йохан Фихте като огнище на новото мислене (1810 г.). По такъв начин Наполеон подготвя почвата за обединението на Германия. След посрещането на френските революционни армии като освободителки в Белгия, Холандия, Германия и Италия Наполеон изгражда Континентална система (1807 г.), ползваща се с подкрепата на Хабсбургите и Русия, с антианглийска насо-

ченост. Дори редица владетели, включително германски, приемат установената Европейска империя под френска хегемония в очакване след революционните войни тя да бъде реформирана в Европейски съюз. Експанзията на Франция на континента разпростира нейните институции и разпространява революционните идеи. Макар и за кратко, тя интернационализира живота в Европа, дава на голяма част от континента да усети нещо много по-различно от стария ред, утвърждава разбирането за еднородна общност, като прокарва път към ново общеевропейско устройство. Революционната война на Франция повлиява видимо дори на страни, които остават извън прякото влияние на Наполеон: Великобритания е разтърсена до основи; руският император Александър I създава Комитет на министрите (1802 г.) и Държавен съвет (1810 г.), въвежда държавна училищна система и открива университети; Швеция приема конституция (1809 г.) с ограничена монархия, чийто крал става поканеният бивш Наполеонов маршал Жан-Батист Бернадот (под името Карл XIV); овладяването на Илирия от Наполеон предизвиква национален подем сред християнските нации в Османската империя.¹⁰⁸ По идея на Наполеон Франция става първата държава, ангажирала се с обединението на континента. В допълнението към френската конституция от 1815 г. се казва: „Нашата цел е да създадем в Европа голяма федерална система, съответстваща на духа на столетието и служеща на напредъка“.¹⁰⁹ Това утвърждава първостепенното място, което Франция отрежда на европейската си политика.

По време на изгнанието си на о. Св. Елена (1816 г.) Наполеон прави пред приятеля си Ла Каз ретроспекция на своето дело. „Една от големите ми идеи – доверява той – бе претопяването и концентрацията на всички европейски народи, принадлежащи географски към една нация, разпокъсани от революции или политика.“¹¹⁰ „Аз се стремах – до-

---

¹⁰⁸ По-подробно вж. в **Woolf**, S. *Napoleon's Integration of Europe*. London, 1991.

¹⁰⁹ Цит. по: **Попов**, С. Цит. съч., с. 131.

¹¹⁰ Цит. по: пак там, с. 132.

пълва той – да подготвя обединение на великите европейски интереси (...) Аз бих създал Съединени щати на Европа.¹¹¹ Проектираната „европейска асоциация“ в името на просперитета и щастието на континента според Наполеон трябва да разполага с един европейски закон, един европейски съд, обща валута, унифицирани мерки и теглилки, европейска академия.¹¹² Вложил целия си гений за ликвидиране на стария монархически ред на континента и за изграждане на „единна Европа“ – „една голяма континентална държава с единствена политическа власт“, Наполеон стига в края на живота си до прозрението: „Исках да обединя Европа със сила, но днес е ясно, че тя трябва да бъде убеждавана само с идеи“.¹¹³

Най-убедените критици на подхода на Наполеон към Европа са измежду френските интелектуалци. На среща с императора граф Сен Симон изразява подкрепа на преследваното от него обединение на Европа, но не и на насилствения начин на неговото постигане.¹¹⁴ Особено убедителна е тезата на писателя Бенжамен Констан, развита в съчинението му „За духа на империализма и узурпацията в отношенията му към европейската цивилизация“ (1814 г.). Налаганото от Наполеон еднообразие на континента е равносилно на смърт, твърди авторът, защото животът изисква многоличие, а организацията – разнообразие.¹¹⁵ Така се отстоява необходимостта при създаването на европейската политическа организация да се съхранят националните идентичности.

Силно нарасналата популярност на европейската идея в хода на войните на революционна Франция на континента принуждава владетелите и на най-мощните империи да започнат да мотивират политиката си с интересите на Европа.

---

¹¹¹ Цит. по: **Европа**. Мифы и действительность. Москва, 1951, с. 21.

¹¹² Вж. **История** на европейската идея. Антология..., с. 74.

¹¹³ Цит. по: **Ружин**, Н. Цит. съч., с. 28.

¹¹⁴ Вж. **Редел**, Ж.-Р. Европейският съюз между политически поляриности. Съотношението Европейският съюз – САЩ – постсоциалистическа Европа. София, 1994, с. 10.

¹¹⁵ Вж. **Попов**, С. Цит. съч., с. 145.

През есента на 1804 г. руският император Александър I изпраща извънреден пратеник в Лондон с предложение след победата над Наполеон да бъде образувана европейска конфедерация с общ правен кодекс в съзвучие с интересите на всички европейски държави с изключение на Османската империя. Проектът изрично предвижда надмощие на Русия и Англия в общия съюз. Великобритания, водеща борба срещу революционна Франция от консервативна позиция, се отнася благосклонно към предложението. Стига се до договор между двете империи (11 април 1805 г.), предвиждащ свикване след войната на общоевропейски конгрес, като двете страни се ангажират на него да бъде създадена „федеративна система на Европа“, гарантираща независимостта и на малките държави. След решителната битка при Лайпциг (1813 г.) конференцията в Шатийон на съюзените сили (Русия, Англия, Австрия и Прусия) решава те „да преговарят в името на Европа за мир с Франция“. Сключеният между Великите сили договор за отбранителен съюз с 20-годишен срок на действие (Шомон, 1814 г.) е аргументиран с необходимостта от „запазване на европейското равновесие“. С „интереса на цяла Европа“ е мотивиран и договорът между Великите сили за признаване на неутралитета на Швейцария (Виши, 1814 г.). Приетата същевременно Декларация разглежда антифренската коалиция като „европейска лига“. Виенският конгрес (1814 – 1815), в който участват представители на всички европейски държави с изключение на Османската империя, поставя началото на официалната кодификация на международното право.¹¹⁶ Установена е система на европейските отношения, състояща се от по-малко на брой, но по-големи европейски държави, буферни, неутрални и демилитаризирани зони, което допринася за консолидацията на Стария свят и за увеличаването на пропускателните възможности на европейските граници.

---

¹¹⁶ Вж. **Ганев**, М. Кодификация и прогресивно развитие на международното право. – В: *Юридически сборник*, т. X, 1999, с. 63.

По инициатива на руския император Александър I е формиран „Свещен съюз на християнските монарси“ (Париж, 26 септември 1815 г.) между православна Русия, католическа Австрия и протестантска Прусия в името на „християнската нация“, „мира и справедливостта“. Предложението на австрийския канцлер княз Метерних за създаване на централно европейско бюро като център за координация на Съюза е отклонено, но е призната необходимостта от търсене на подходящи основи на международна организация в Европа.¹¹⁷ „Свещеният съюз“, към който впоследствие се присъединява Франция (19 ноември 1815 г.), а фактически и Великобритания, институционализира свои международни конференции. На Първата конференция (Аахен, 1818 г.) руският император Александър I предлага създаване на Общество на народите, гарантиращо сигурността на всички държави членки, което е отхвърлено от Великобритания.¹¹⁸ „Свещеният съюз“ обаче установява стъписващата практика (въпреки съпротивата на Великобритания) на въоръжени интервенции навсякъде в континента, където се нарушава установеното от него статукво, с което загубва своята свещеност в очите на европейските народи. „Свещеният съюз от 1815 г. е насочен срещу народите – констатира Мацини, – това е съюз на монарси, едно съзаклатие на монарсите за потискане на техните поданици.“¹¹⁹ С избухването на революциите във Франция и в Белгия и на въстанието в Полша срещу руския царизъм (1830 г.) „Свещеният съюз“ се разпада и опитът за неговата реанимация (1833 г.) пропада.

След поражението на революционна Франция европейският център преминава в Хабсбургската империя. Стремехът ѝ да господства на континента, предопределя широко място на европеизма в политическия лексикон на австрийския канцлер Метерних. В публичните си изяви той

---

¹¹⁷ Вж. Попов, С. Цит. съч., с. 142 – 144.

¹¹⁸ Пак там, с. 147 – 148.

¹¹⁹ Цит. по: Foester, R. Цит. съч., с. 277.

представя Европа като алтернатива на национализма, като единствено „отечество“ на европейските народи, като територия на вече формирана „нация“, в рамките на която традиционните европейски нации обозначават по-скоро географски понятия. Представя се за радетел на европейска федерация, контролирана от „Ареопаг“ на Великите сили, подпомаган от „перманентна конференция“, заседаваща във Виена. Интересен детайл от схващанията на Метерних е настояването му Османската империя да бъде включена не само в европейската федерация, но и в „Европейския концерт“ на Великите сили – като контрапункт на растящата мощ на Русия.¹²⁰

Но европейската революция (1848 – 1849) помита статуквото и принуждава изглеждания доскоро всемогъщ Метерних да търси спасение в Англия. Докато Русия се заема с ролята на европейски жандарм, потушавайки революциите в Полша и в Унгария, Франция отново възвръща водещата си роля в европеизма. По нейна инициатива е възстановена практиката на европейските конференции с организирането на Парижката конференция (1856 г.), приела Османската империя в състава на „Европейския концерт“ на Великите сили, и на Лондонската конференция (1867 г.), обявила Люксембург за неутрална държава. Европейската терминология обаче продължава да звучи фалшиво от устата на държавниците, което е признато от Бисмарк: „Винаги съм откривал думата „Европа“ върху устните на онези държавници, които искат нещо от чужда сила, и то е нещо, за което те никога не биха се осмелили да помолят от свое собствено име“.¹²¹ (Впрочем самият Бисмарк също не представлява изключение – през 1863 г. той обещава помощ на Русия, за да потуши избухналото въстание в Полша, „заради интересите на Европа“.¹²²) Поредният европейски форум – Берлинският конгрес (1878 г.), преначертал политическата карта на Югоизточна Европа, идва, за да потвърди упоритото нежелание на европейските монарси и правителства да се разделят с политика-

---

¹²⁰ Вж. **Gollwitzer**, Н. Цит. съч., с. 226.

¹²¹ Цит. по: **Деланти**, Д. Цит. съч., с. 101.

¹²² Пак там, с. 113.

та на балансиране на силите и да дадат шанс на широките обществени очаквания за политическо обединение на Европа.

Задълбочаването на противоречията между старите и новите Велики сили за територии, пазари и влияние в Европа и по останалия свят, формирането на военно-политическите блокове на Тройния съюз (1882 г.) и на френско-руския съюз (1893 г.) изправят Стария свят пред реалната опасност от общоевропейски военен конфликт.

В обстановка на растящо международно напрежение руският император Николай II излиза със специална декларация (28 август 1898 г.), в която предлага чрез международни конференции Великите сили да потърсят начини за спиране на надпреварата във въоръжаването и за гарантиране на траен мир. Идеята намира добър прием и 26 държави от Европа (включително България), Азия, Северна и Южна Америка се събират на Международна мирна конференция в Хага (1899 г.). На конференцията е договорено разширяване на Женевската конвенция от 1864 г. за третиране на ранените и болните, сключено е споразумение за доброволно мирно уреждане на споровете, постигнати са спогодби за забрана на отровни газове, хвърляне на бомби от въздуха и други ограничения за „хуманизиране“ на войната, учреден е Международен арбитражен съд в Хага. Германия обаче блокира предложението за задължително сезиране на Хагския международен съд при международни спорове, а обсъждането на въпроса за ограничаване на въоръженията завършва без успех.

През 1907 г., този път по формална инициатива на президента на САЩ Теодор Рузвелт (истинският инициатор отново е Русия), е свикана Втора международна конференция за мир в Хага с участието на 44 държави, включително България. Приети са 13 конвенции, най-важни сред които са за мирно решаване на спорове с посредничество, за създаване на международни анкетни комисии при спорове и неуспех на посредничеството, за сезиране на постоянния Хагски арбитражен съд. Многозначителен е фактът, че точно по време на работата на Втората Хагска международна конферен-

ция за мир е сключено Руско-английско съглашение (Петербург, август 1907 г.), с което е формирана окончателно Антантата – военно-политически блок на старите Велики сили, като контрапункт на Тройния съюз.

Хагските международни мирни конференции оформят окончателно института в международното право. Но нито един от около стотте договора за инцидентен арбитраж, сключени в началото на ХХ в. (до 1914 г.), не е приложен, а Постоянният арбитражен съд решава за това време едва десетина дела.¹²³

В крайна сметка общественият натиск върху владетелите се оказва недостатъчен, за да ги принуди да използват възможностите през ХІХ и началото на ХХ в. за стартиране на европейския политически проект. Европейският държавнополитически елит продължава да се движи в лоното на традицията, оставайки глух за многобройните прозорливи предложения за ново политическо изграждане на континента и сляп за успешното въплъщаване на северноамериканската идея, превръщаща САЩ в символ на модерността.

Макар да не успява да се наложи в условията, когато държавите на континента търсят своя политически „модус вивенди“ (дори Франция редува монархии и републики), европеизмът е безкористно отдаден на своето апостолско дело. „У всички широко скроени и проницателни личности на този век – прави рекапитулацията си за ХІХ в. Ницше – единствената обща тенденция в тайнствената работа на техните души бе да подготвят пътя на този нов синтез (има предвид обединението на Европа – Н. А.) и да се опитват да изградят в себе си, по антиципация, Европеец на бъдещето.“¹²⁴

Докато общоевропейският проект остава все още далечна мечта, е постигнат известен пробив в регионалното сътрудничество на континента. Той е дело на скандинавските народи, чието географско положение, близостта (етни-

---

¹²³ Вж. **Драгиев, А.** Международно правораздаване (Международен арбитражен и Международен съд на ООН). София, 2004, с. 26.

¹²⁴ **Льофор, Б.** Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне..., с. 14.

ческа, езикова, религиозна, културна, икономическа и дори политическа) и общият спомен за унията от 1397 г. благоприятстват появата през XIX в. на скандинавизма като програма за ново политическо обединение във „вечен съюз“. Във връзка с обединителните процеси в Италия и Германия скандинавизмът получава шанс за предприемане на практически стъпки. Унифицирано е търговското право (60-те години на XIX в.), подписано е споразумение за взаимни пощенски услуги (1869 г.), Швеция и Норвегия създават зона за свободна търговия (съществувала от 1871 до 1897 г.), създаден е валутен съюз между Дания, Норвегия и Швеция (1872 г.), започва унифициране на трудовото законодателство (от 70-те години на XIX в.). В началото на XX в. скандинавизмът се трансформира в „Северно сътрудничество“, което постига първия си успех със създаването на Северен междупарламентарен съюз (1907 г.).¹²⁵

Полезен опит в регионалното икономическо сътрудничество е натрупан през XIX в. и в процеса на премахване на вътрешните мита в цялата Германска конфедерация с изключение на Австрия, което довежда германската индустрия до разцвет.

Регионално сътрудничество в по-широки размери, но с по-малка ефективност, започва да се осъществява във връзка с установяването на режим на съдоплаването по големите европейски реки. Заключителният генерален акт на Виенския конгрес и Приложение 16 „В“ към него регламентират пълна свобода на плаването по Рейн, като създават Централна комисия за съдоходството по Рейн (1815 г.) с участието на всички крайрейнски държави с изключение на Швейцария. Поради различните тълкувания на текстовете разпоредбите не влизат в сила и налагат подписване на конвенция за съдоходството по реката (Майнц, 1831 г.), която установява свободно движение само за крайрейнските държави. С нова конвенция (Манхайм, 1868 г.) е установено свободно плаване за

---

¹²⁵ Вж. **Клепацкий**, З. Западноевропейские международные организации. Москва, 1973, с. 368 и сл.

търговските съдове на всички държави.¹²⁶ Полага се и началото на регулиране на съдоплаването по долното течение на Дунав със създаването на Европейска дунавска комисия от Парижката мирна конференция (1856 г.), като решаваща дума в комисията получават недюнавски държави.

Към времето на Великата френска революция Европа е очарователен мит, утвърдено географско понятие, трайно уседнала представа за уникална цивилизация, смислово понятие, доминирано от светски стойности. Европейската идея е овладяла съзнанието на интелектуалния елит, който създава многобройни планове за изграждане на обща политическа организация на Стария свят. Някои от тях привличат вниманието на отделни владетели, които в стремежа си за утвърждаване и разширяване на своята власт предприемат опити за тяхното осъществяване.

Великата френска революция става повратен момент в развитието на европеизма. Изкристализирала в съзнанието на интелектуалния елит на континента, европейската идея овладява интелигенцията и отеква в почти всички слоеве на народите. Тя става част от живота на превръщащите се в граждани поданици, прониква дълбоко във възникващото обществено мнение, осмисля дейността на много от появилите се международни неправителствени организации, някои от които концентрират изцяло вниманието си върху подготовката за обединяване на Европа.

Европейската идея се развива в условията на нараснали вътрешни напрежения в нея. Навлязъл трайно в платформите на формиращите се международни идеологии, на политическите и синдикалните фамилии, европеизмът предизвиква постоянно самокритично вглеждане в миналото, чието анализиране, преразглеждане и преосмисляне са продиктувани от стремежа към по-задълбочено вникване в настоящето и в потребностите на бъдещето. Това трескаво ровене в историята нерядко води до модернизирани и митологизирани на образа на Европа (което също работи в

---

¹²⁶ Вж. пак там, с. 393 и сл.

полза на изграждането на наднационална идентичност), но най-често разкрива все нови и нови компоненти на общото материално и духовно наследство на европейските народи. Това способства за утвърждаване на светските устои на европейската душевност, като съдейства за нейното облагодоряване, освобождаването ѝ от заблуди, отърсването ѝ от прегрешения, предпазването ѝ от грешки. Общото преосмисляне на съвместно преживяното минало сближава националните характери. „Европейският характер е такъв – констатира Хегел, – че потушава противопоставянето на различията или поне не залага на устойчивостта им, като така възприема по-меката натура на преходите.“¹²⁷

Идеята за единна нова Европа преброява континенталните простори заедно с марша на войските на революционна Франция из Стария свят, а опитът на Наполеон да създаде европейска политическа система, оставя трайни следи в общественото съзнание и утвърждава духа на европеизма. Популярността на идеята за Европа става толкова широка, че държавният елит на континента прибегва до често използване на европейската терминология и до непрекъснати опити за обосноваване на своята политика с „потребностите на Европа“. Но измамният фалш на това европейско лустро е разпознат бързо от европейските народи, които понасят автентичния европеизъм във вихъра на европейските революции от 1848 – 1849 г., превърнали идеята за Европа в една от най-мощните политически идеи. Надеждите, че владетелите ще реализират европейското единство в името на Кръста, отстъпват окончателно място на вярата в способността на народите да заставят монарсите, правителствата и парламентите да обединят континента под знамето на свободата, равенството и братството.

След европейските революции от средата на XIX в. настъпва кулминационният етап на национализма, но той не е пречка за развитието на европеизма, нито пък е несъвместим с него. В много от по-изостаналите страни религиозната

---

¹²⁷ Цит. по: **Чаргаф**, Е. Цит. съч., с. 18.

идентичност отстъпва място на националните идентичности. Редица потискани нации получават своята независимост, а балканските нации са избавени от многовековното османско господство и върнати в лоното на своето естествено европейско семейство. Преодоляна е традиционната политическа фрагментация на Италия и Германия, като обединените им нации бързо израстват във Велики сили със силно развит европеизъм. Решително си пробива път интернационализацията в стопанския, политическия и духовния живот на европейското общество. Дори лидерите на самия национализъм, изпитвайки култ към националната държава, я разглеждат като попътно явление към една бъдеща конфедеративна политическа организация на Европа.

Национализмът обаче се оказва заразен с бацилите на шовинизма, превърнал се в политическо кредо на монарсите и техните правителства. Отказът им да излязат от талвега на политическата традиция, предизвиква голяма тревога в европеизма. Неговите най-прозорливи умове своевременно предупреждават, че Старият свят ще се окаже притиснат, а при неразумна своя политика – и поделен в по-далечна перспектива от възходящите извъневропейски Съединени щати и отчуждената от Европа евразийска Русия. Европейският държавен елит се оказва засипан от обосновано разработени проекти за политическо обединение на континента, в които се отстояват традиционни виждания, но се лансират и нови идеи: за Съединени щати на Европа, за Европейска федерация на федерациите, за Европейска република, за европейска конституция и прочие. В световния политически живот се появяват нови демократични държавни образувания (САЩ, Швейцария), които бързо доказват своята ефективност и започват да се възприемат като образци за осъществяване на политическото обединение на Стария континент.

Осмисляйки и преосмисляйки съвместно преживяното антично и средновековно минало, нова Европа се утвърждава като духовно пространство на споделени ценности. Ала съзряването на плодовете на европеизма все още предстои.

ТЕМА 7

ПРЕЧИСТВАНЕ НА ЕВРОПЕИЗМА В ПОЖАРИЩАТА НА СВЕТОВНИТЕ ВОЙНИ

Отказът на държавнополитическия елит на Европа своевременно да прегърне поднесените даром идеи за политическо обединение на континента, и поддаването му на великодържавния шовинизъм имат печални последици за понататъшната съдба на Стария свят. Сбъдват се най-лошите предсказания. Европейските народи, хвърлени в Голяма война, прераснала бързо в Европейска и Световна, преживяват културния шок от масовите братоубийства. Европа излиза от кървавата баня разрушена, обезкървена, разединена между победители и победени, финансово зависима от отвъдокеанските Съединени американски щати. По време на войната болшевиките овладяват властта в най-голямата европейска държава – Русия (25 октомври 1917 г.), с което е нарушено социалнополитическото единство на континента. С това Русия е откъсната трайно от Европа, като европейското самочувствие остава само сред част от старата аристокрация и интелигенция, а също и сред многобройната руска емиграция, започнала да разглежда Европа като спасителка на Русия.

Така Европа се оказва „неочаквано“ притисната от две страни: политически и идеологически – от болшевишка Русия, финансово и икономически – от Съединените щати. Рухва схващането, че Европа е символ на прогреса и цивилизацията. Свален е ореолът около научния и техническия прогрес, защото Световната война демонстрира двойствената му природа като двигател на развитието и като стъпсващо средство за разрушения и масови убийства.

Европейският дух е дезориентиран и прекършен. Настанява се чувството на дискомфорт и отчаяние, усещането за обреченост. Настъпва помрачаване на мисленето.

Бестселър става хипнотизиращият двутомен труд на германския философ Освалд Шпенглер „Залезът на Запада“ (Мюнхен, 1920 – 1922 г.). Но тъй като по-западният Запад е в

очевиден възход, посланието е всъщност „Залезът на Европа“, под каквото заглавие излизат впрочем някои от многобройните му преводи. Именитият германски философ Георг Зимел определя Първата световна война като „самоубийство на Европа“¹²⁸, а основателят на психоанализата, австрийският професор Зигмунд Фройд, пише труда си „Цивилизацията и разочарованието от нея“¹²⁹. В същия дух са издържани и публикации в страните победителки, сред които нашумява трудът „Упадъкът на Европа“ (1920 г.) на преподавателя в Сорбоната Албер Деманжон. Метафоричното обозначаване на Европа като „Стар свят“ започва да се тълкува вече в смисъла, че тя е достигнала своята старост.

Болезненото преживяване на силно уронените в света лидерски позиции поражда нова вълна на идеализиране на предвоенна Европа. Хенри Майър благоговее пред „златния XIX век“: „Това беше великата европейска ера, толкова интернационална по дух“.¹³⁰ Десетилетията преди Първата световна война са описани от чешкия литературен критик Ф. Крейчи като „златна ера“ на Европа и „очевидно най-честитите времена в развитието на европейското общество“.¹³¹ А Стефан Цвайг описва навечерието на войната по следния начин: „Гордостта ни от триумфалния успех на нашата техника, на науката ни, духът на европейската общност, европейското национално съзнание бяха започнали да придобиват плът и кръв“.¹³²

Това са доминиращите преценки на европейската интелигенция. Но държавнополитическият елит на Стария свят се стреми всячески да прикрие отговорността си за разпалването на войната и се заема главно с уреждане на следвоенното бъдеще на континента. Макар за първи път то да е

---

¹²⁸ Вж. **Попов**, С. Идеята за Европа през вековете. София, 1999, с. 204.

¹²⁹ Вж. **Деланти**, Д. Изобретявайки Европа: идея, идентичност, реалност. София, 2004, с. 148.

¹³⁰ **Meyer**, H. Mitteleuropa in German Thought and Action: 1815 – 1945. The Hague, 1955, p. 336.

¹³¹ **Krejci**, F. Cesstvi a evropanstvi. Prague, 1931, p. 214.

¹³² Цит. по: **История** на европейската идея. Антология. София, 2004, с. 96.

определено с най-непосредственото участие на извъневропейски сили (САЩ и Япония), съзнателната и несъзнателната заблуда за ролята на Европа в света продължават да се поддържат чрез учредената първа световна универсална организация – Обществото на народите (1919 г.), в която поради неучастието на САЩ водещата роля се поема от Франция и Великобритания. Хранят се и надежди, че Европа ще е в състояние да задуши с американска помощ нестъпилата още на краката си болшевишка Русия.

Илюзиите обаче започват бързо да се разсейват. Докато европейският държавен елит остава безплоден по време на войната и непосредствено след нея, болшевиките издигат високо лозунга за мир и изваждат Русия от войната, провъзгласяват правото на самоопределение на народите и призовават независимостта на Финландия, обявяват се против тайната дипломация зад гърба на народите и парламентите и публикуват секретните договори на царска Русия, като отказват да плащат нейните дългове (1917 г.). А САЩ оповестяват в края на войната „14-те точки на Уилсън“ (1918 г.), между които свободна търговия, свобода на корабоплаването, право на народите на самоопределение, открита дипломация, разоръжаване, създаване на световна организация за гарантиране на мира, политика на моралните принципи и др. По такъв начин най-ефективните планове за сключване на мир и за следвоенното устройство на света се раждат във Европа – в САЩ и в болшевишка Русия.¹³³

Непредубеденият анализ на ролята на Първата световна война по отношение на европейската идея обаче не може да остане в плен на крайности. Войната има и своите обновителни последици. Тя не е победа на национализма, както често се твърди в научната литература, а по-скоро негово поражение, което укрепва европеизма.

Оказва се, че народите не горят от желание да воюват помежду си – само във Великобритания над 3 хил. войници

---

¹³³ Вж. пак там, с. 97.

са осъдени от военен съд за дезертъорство по време на войната.¹³⁴

Преминаването на световния финансов център в САЩ и овладяването на властта в Русия от болшевиките отрезвява европейските умове.

С особено нагледните за всички европейски граждани уроци войната дискредитира старите режими и либерализма, отровили общественото съзнание с шовинизма, и извежда на политическата сцена повсеместно демократични леви и лявоцентристки сили. От 1920 г. управлението в Швеция е поето от Социалдемократическата работническа партия (с малко прекъсване), която започва формиране на „шведския модел“ на социално данъчно облагане, социални осигуровки, образование и здравеопазване.

Револуционното надигане на масите в края на Първата световна война и непосредствено след нея помита четири европейски империи: Руската, Хабсбургската, Германската и Османската. Потисканите от тях европейски нации получават своята свобода и от съставни части на многонационални империи стават суверенни членове на европейското семейство. На мястото на прогнилите империи възникват републики (Европа влиза в Първата световна война с 19 монархии и 3 републики, а излиза от нея с 14 монархии и 16 републики). Утвърждава се разбирането, че самоопределението на нациите е условие за демократичното изграждане на обединена Европа.

Някои от новопоявилите се държавни образувания са опит за съчетаване на национални и наднационални елементи – Чехословакия, Кралството на сърби, хървати и словенци (от 1929 г. – Югославия), Съюзът на съветските социалистически републики.

Десетте милиона човешки жертви, дадени в Първата световна война, каляват волята да бъдат преодолените европейските кръвопролития.

---

¹³⁴ Дейвис, Н. Европа. История. В. Търново, 2005, с. 916.

Направени са решителни стъпки към изживяване на предубежденията към жените. Норвежкият пример с даването на пълни изборителни права на жените и допускането им в парламента от 1911 г. е последван след Първата световна война от Дания, Русия, Холандия, Германия (към 1929 г. жените на 16 европейски държави се ползват с тези политически права).

Като резултат от увертюрата към Първата световна война – Балканските войни – от Османската империя е отвоювана за Европа по-голямата част от балканските ѝ вилаети, включени в териториалните предели на България, Гърция, Сърбия и Черна гора, като е създадена и независима Албания (1913 г.).

А Кемалистката революция (1918 – 1922) трансформира панислямската Османска империя в светска държава: обявена е за република (1923 г.), премахнат е халифатът (1924 г.), конфискувани са вакъфските имоти, премахнати са дервишките ордени и манастири, въведено е светско образование (1925 г.), шериатът е заменен със съдебната система на швейцарското гражданско, италианското наказателно и германското търговско право (1926 г.), премахната е полигамията, религията е отделена от държавата, забранено е носенето на фереджета и фесове, въведени са Григорианският календар и латинизирана азбука (1928 г.), установено е задължително образование (1931 г.), дадени са изборителни права на жените (1934 г.). По такъв начин е поставено началото на преодоляването на несъвместимостта между паневропеизма и панислямизма, който е наследен от пантюркизма.

След войната Европа започва да се разделя с колониалното си минало, разглеждано още в края на XVIII в. от английския философ Джеръми Бентън и от немския му колега Йохан Фихте като големия исторически грях на Стария свят.¹³⁵ Най-голямата в света колониална империя – Великобритания – е трансформирана в „Британска общност“: признато е юридическото равноправие на доминионите с

---

¹³⁵ Вж. Попов, С. Цит. съч., с. 113 – 114, 139.

метрополията (1926 г.), а с Уестминстърския статут (1931 г.) английският парламент узаконява пълната самостоятелност на доминионите във вътрешната и външната им политика. Доброволната Общност, декларираща обща вяроност към британската корона, се ангажира със сътрудничество в областта на търговията, финансите и международния туризъм, като поддържа единството си чрез периодични срещи на премиери и министри.

На мястото на ликвидираната Османска империя като основен европейски опонент се утвърждава болшевишка Русия. Удържали на международната интервенция с участието на европейски страни (1918 – 1922), болшевиките създават Съвет на съветските социалистически републики (1922 г.), превърнал се в главната „вражеска Другост“ за Европа. Съветската опасност е не само външна за европейските държави. Създаденият от Москва Комунистически интернационал (1919 г.) бързо изгражда свои секции във всички европейски държави и непрекъснато подклажда революционните изблици на Стария континент. Комунистическите партии и изповядваната от тях идеология на класовата борба се превръщат в сериозна вътрешна опасност за всяка европейска държава. Оказал се нова външна и вътрешна опасност, призракът на комунизма упражнява мощно сплотяващо въздействие в европейското общество. По такъв начин противопоставянето в Европа, носещо до Първата световна война значителен религиозен оттенък, получава ново, идеологическо съдържание (между демокрацията и комунизма), което засилва светския характер на европейската идентичност.

Първата световна война превръща неутралните държави (Дания, Испания, Норвегия, Холандия, Швейцария и Швеция) в главни носители на европеизма. През годините на войната (1914 – 1918) в тях излиза значителна литература, обосноваваща необходимостта от федериране на Европа с цел избягване на кръвопролитията. В Цюрих са публикувани книгите на Емил Рюег и на Карл Цимерман за Съединени щати на Европа, а също проект на анонимен швейцарец за

конституция на Съюза на европейските държави. В Базел излиза книгата на Гауденц Планте „Европа по пътя на единството“. В Ротердам е отпечатана книгата на Ван Хелбах за Съединени щати на Европа, а в Амстердам – книгата на Нико ван Сухтелен за необходимостта от Европейски държавен съюз.

Книги в същия дух излизат и във воюващите държави: на Ото Леман-Русбюлт за Съединени щати на Европа; на Фридрих Науман за Средна Европа – в Германия; на Етори Понти за бъдещето на Европа – в Италия; на историка Колингтън за европеизма – във Франция; на чеха Томаш Масарик за Нова Европа – в Русия; на унгареца Оскар Яши за конфедерация между Австрия, Бохемия, Унгария, Полша и Илирия (Южна Словения) – в Австро-Унгария. По идея на Масарик английският историк Робърт Сетън-Уотсън започва да издава списание „Нова Европа“ (1916 г.).

Високо отекват в годините на войната и европейските послания на международно признати интелектуалци. Още през 1914 г. Стефан Цвайг публикува статията си „Сърцето на Европа“. А през 1916 г. Джеймс Джойс пише: „Аз съм демократ и ще работя и служа в полза на социалната свобода и равенство между всички класи и полове в бъдещите Съединени европейски щати“.¹³⁶

Посочените факти показват ясно потребността от нюансиране на извода на един от най-авторитетните изследователи на европеизма – Жан-Батист Дюросел, че „от 1914 до 1918 г. Европа не съществува“¹³⁷, намиращ място и в най-новата литература.

Прерастването на Европейската война в Световна, намесата на САЩ в нея и опасността от преминаване пред обръкните погледи на европейците на световното лидерство отатък океана довеждат до известно раздвояване на обединителните нагласи в Стария свят. Продължава да преобладава

---

¹³⁶ Цит. по: **Рийд**, Т. Съединени европейски щати. Новата суперсила или краят на американското господство. София, 2005, с. 36.

¹³⁷ **Duroselle**, J.-B. L'idée d'Europe dans l'histoire. Paris, 1965, p. 261.

европеизмът, но немалко европейски умове пренасочват погледа си към глобалните проблеми и необходимостта от установяване на универсална организация, която да гарантира световния мир. Симптоматично в това отношение е поставянето в европейските дебати към края на войната от италианците Джовани Анели и Атолио Кабиати на въпроса: „Европейска федерация или Общество на народите?“¹³⁸

Това раздвояване се усилва след учредяването на първата универсална световна организация – Обществото на народите (1919 г.), седалището на която е установено в Европа (в Женева). Големи надежди поражда ангажирането на Обществото на народите с острия, особено за Европа, проблем за положението на националните малцинства. Но ограничаването на мерките до провеждането на няколко плебисцитата (в Шлезвиг-Тесин, Аленщайн, Шчечин и Горна Силезия през 1920 г. и в Саарланд през 1935 г.) бързо разсейва илюзиите. Отказът на САЩ да се включат в Обществото на народите и недопускането в него на болшевишка Русия и на победените във войната държави пораждат съмнения за превръщането на организацията в институция, целяща увековечаване на волята на победителите. Великобритания отказва да подпише фундаменталния Женевски протокол за мирно уреждане на споровете (1924 г.). Освен това в Статута на Обществото на народите е заложена т.нар. „мандатна система“ спрямо народи, „неспособни самостоятелно да се ръководят в особено трудните условия на съвременния свят“, опеката над които от името на световната организация се възлага на „напредналите нации“ (чл. 22). Чрез тази скрита форма на колониализъм бившите германски колонии са фактически разпределени между Великобритания, Франция, Белгия, САЩ, Япония, Австралия, Нова Зеландия и Южноафриканския съюз, което дискредитира Обществото на народите в очите на общественото мнение.¹³⁹ Разочарова и слабата ефективност на тази първа световна универсална

---

¹³⁸ Вж. Попов, С. Цит. съч., с. 204 – 205.

¹³⁹ Вж. Илюхина, Р. Лига наций 1919 – 1934. Москва, 1982, с. 86 – 88.

организация. Поради изтъкнатите причини европейската идея укрепва позициите си за сметка на разсейващите се надежди в космополитизма.

Изключителна роля за превъзможване на създалата се след Първата световна война обстановка на унии, дезориентираност и песимизъм изиграва отново най-мощният мотор на развитието – интелектуалците, по-скоро онази част от тях, която държи ръка на пулса на европейските народи, не е загубила реалистичния си поглед към настоящето и приковава общественото внимание към бъдното.

Силно впечатлени от превръщането на САЩ в авангард на модерността и притеснени от започналото проникване на американската култура в Стария свят (джаза, анимационните филми, популярната танцова музика), европейските творци обръщат внимание на онова, което САЩ никога не могат да притежават – хилядолетно, богато и разнообразно общоконтинентално културно наследство. Своевременно улавяйки разпространението на американските идеали в следвоенна Европа, много интелектуалци бият тревога за опасността от „американизация“ на Стария свят. Това е лайтмотивът в писмото на чешкия писател Карел Чапек до „Ню Йорк Таймс“ (1926 г.). Американската забързаност и суматоха, култът към успеха и изобилието са чужди на европейците, отбелязва авторът и продължава: „Европа е пропилявала времето си в продължение на хилядолетия, тъкмо оттам идват нейната неизчерпателност и плодовитост“. В своята лудост Европа успява да се грижи за хиляди други неща – европейецът умира за вярата, любовта, истината и „други безмислици от този род“.¹⁴⁰ Мощен призив към Европа да се предпази от опасността от „американизация“ лъха от пътеписа на Жорж Дюамел „Сцени от бъдещия живот“ (1930 г.), незабавно преведен във Великобритания. В цитирания по-горе труд „Чешка принадлежност и европеизъм“ (1931 г.) Ф. Крейчи показва несъвместимостта на северноамериканския расизъм и яростен антисоциализъм с добродете-

---

¹⁴⁰ Чапек, К. *Amerikanismus*. Prague, 1926, p. 48.

телите на европеизма. Спомняйки си за своето първо пътуване до САЩ, австрийският биохимик Ервин Чаргаф пише: „Никога не съм се усещал повече европеец, отколкото в онази есен на годината 1928, когато за първи път стъпих на американска земя. Културният, и по-точно – антикултурният, шок бе тъй мощен, та и до днес ме полазват тръпки при мисълта за него“.¹⁴¹

Предпазвайки европейците от чуждопоклонничество, интелектуалците пледират за вярност към автентичния европеизъм. В сказка, държана в Цюрих през 1922 г., френският поет Пол Валери призовава за възкресяване на европейския дух в „европейския тип човек“ въз основа на основните извори на европеизма: начина на мислене на древните елини, римското право и християнските ценности. Същевременно поетът дава израз на голямото си безпокойство от несъответствието на политиката на Европа спрямо нейния дух.¹⁴² Обновената представа за скромните географски измерения на Европа е пресъздадена образно от Пол Валери като „малък нос в края на азиатския континент“.¹⁴³

Чешко-германският еврейски философ Едмунд Хусерл приковава вниманието към „европейския дом“¹⁴⁴, а през 1928 г. е въведен терминът „интеграция на Европа“¹⁴⁵. Продължават опитите за обобщаване на общеевропейското минало: 9-томникът на Ривингтън „Периоди на европейската история“ (1919 г.), „История на Европа“ на Х. Фишер (1936 г.) и др.

Широк международен отзвук получават посланията на испанския културолог Хосе Ортега-и-Гасет. Полемизирайки аргументирано с нашумялата теза на Шпенглер, той доказ-

---

¹⁴¹ **Чаргаф**, Е. Отечества, родни езици: понятието европеец. – In: *Studium*, 2 (2001), р. 18.

¹⁴² Вж. **Попов**, С. Цит. съч., с. 207 – 208.

¹⁴³ Цит. по: **Чакалоф**, М.-Ф. Изграждането на обединена Европа 1945 – 1999. Основни етапи и проблеми. 2. актуализ. изд. София, 2000, с. 5.

¹⁴⁴ **История** на европейската идея. Антология..., с. 166.

¹⁴⁵ Вж. **Алексеев**, Д. Послесловие. – В: **Клепацкий**, З. Западноевропейские международные организации. Москва, 1973, с. 456.

ва, че Европа не е в упадък, а в криза, която ще ѝ помогне да намери истинския си облик. „Единството на Европа не е фантазия, не, то е самата действителност“, констатира Ортега-и-Гасет и обосновава необходимостта да се изпълни обещанието с името Европа, дадено от най-прозорливите ѝ умове преди четири века. За възраждането си Европа се нуждае не от минало, набляга авторът, а от нов голям почин за надмогване на превърналата се в отживелица национална държава, какъвто може да бъде „общоевропейската държава“ като резултат от „евентуално триединство между Франция, Англия и Германия“.¹⁴⁶

Поразяващ реализъм и конструктивност лъхат от книгата „Спектър Европа“ (1931 г.) на германския философ граф Херман Кайзерлинг. В сравнение с Новия свят Европа е много малка и много слаба, констатира авторът, като обръща внимание на задаващото се още по-голямо отслабване с отхвърлянето на европейското надмощие над колониалния свят и с настъплението на „свѣхнационализма“ в самата Европа. За да се справи с тези нови тежки изпитания, Старият свят трябва да се опре на своята духовна мощ, на неудържимо закрепващото се европейско самосъзнание и да създаде поетапно един европейски съюз, без да унифицира нациите.¹⁴⁷

Силно отекват в европейското общество есетото на Стефан Цвайг „Европейската мисъл в нейното историческо развитие“ (1932 г.), трудът на Жулиен Бенда „Дискурс за европейската нация“ (1933 г.), гласовете в защита на европеизма на френските интелектуалци Андре Жид и Люсиен Ромие, на английския историк Кристофър Досън, на световноизвестния му италиански колега Бенедето Кроче и др.

С настъплението на фашизма нараства и тревогата за съдбата на европейската идея. Водещо място заемат предупреждението, че предвожданите от фашистите маси могат да сринат европейската цивилизация, и призивите за „спа-

---

¹⁴⁶ Вж. **Копринаров, Л.** Европеизацията на Европа. Идеята на Хосе Ортега-и-Гасет. София, 1994.

¹⁴⁷ **Попов, С.** Цит. съч., с. 235 – 236.

сението на Европа“, изразени в творчеството на германския интелектуалец Хофманстал¹⁴⁸, в есето на Тамас Ман „Внимание, Европа!“ (1935 г.) и в романите на Робърт Брифо „Европа: роман във века на невежеството“ (1936 г.) и „Европа в преддверието на ада“ (1937 г.).

Често се твърди, че Първата световна война е погребала европеизма.¹⁴⁹ Докато всъщност той е така дълбоко вкоренен, че присъства трайно и внушително в духовния живот на Стария свят. Това е показано особено убедително от Жан-Жак Шабо, открил над 600 книги и статии в списания за обединението на Европа, излезли в европейските страни през периода между двете световни войни.¹⁵⁰

Сред проектите за ново европейско изграждане голяма популярност получава книгата „Средна Европа“ (1915 г.) на германския икономист и депутат Фридрих Науман, преведена и на английски език. Науман привежда исторически и съвременни социалнополитически и духовни аргументи в полза на обединението на териториите между Германия и Франция и Германия и Русия, в които включва и балканските държави, а в перспектива – и Италия. Обединението, наричано от автора „организационна държава“, „върховна държава“ и „Велика държава“, е представено като конфедерация с огромен общ пазар и обща отбрана. Върховната власт според него естествено принадлежи на германците, които се отличават с деловитост, организираност и ефективност. В изграждането на обединения пазар обаче водеща трябва да бъде ролята на австрийците, които с добрия си вкус са способни да омекотяват и урівновесяват грубия германски рационализъм. Отношението към по-малките държави следва да е толерантно. Само така средноевропейците ще проявят лоялност не само към отечествата си, но и към по-голямата татковина. Естествено средство за общуване ще трябва да бъде международно признатият немски

---

¹⁴⁸ Вж. пак там, с. 242.

¹⁴⁹ Вж. напр. Baumgartner, H. Ein philosophische Konzept für Europa. Bonn, 1997.

¹⁵⁰ Chabot, J.-L. L'idée d'Europe unie de 1919 a 1939. Grenoble, 1978, p. 13.

език.¹⁵¹ И след войната, нанесла тежък удар на неговите фаворити за Средна Европа, Науман продължава да вярва, че обвързаността в живота на германците, австрийците, унгарците, чехите и южните славяни ще докаже необходимостта от наднационално коопериране.¹⁵²

Проблемите на Средна Европа заемат централно място и в книгата на чешкия философ Томаш Масарик „Нова Европа“ (1918 г.), публикувана на руски език и преведена на чешки, немски, френски, английски, сърбохърватски и лужишки език. Малките национални държави, разположени между Германия и Русия, според него се нуждаят от по-широка зона и по-надеждна сигурност от германския и руския експанзионизъм. Свободните и независимите нации на континента трябва да създадат като равностойни партньори наднационална структура въз основа на „14-те точки на Уилсън“, опираща се на Франция и Великобритания, които са възплъщение на модерната демокрация. Само така може да бъде осигурена пълна защита на националните малцинства, което е гаранция за избягване на възможни конфликти и за достойно съществуване на „Номо Еуропа“ в „Европа на нациите“.¹⁵³ Част от програмата на Масарик наистина става реалност с Версайската система на международните отношения, изградила в зоната на Средна Европа нови държавни образувания: Чехословакия, Унгария, Австрия, Полша, Кралството на сърби, хървати и словенци.

Една от най-рационалните идеи в европеизма се заражда непосредствено след Първата световна война едновременно в двете главни континентални сили – Франция и Германия. Учени, общественици и политици от двете страни центрират вниманието върху американската икономическа заплахата и стигат до извода, че тя може да бъде преодоляна единствено чрез френско-немско икономическо кооперира-

---

¹⁵¹ Подробен анализ вж. в **Meyer**, Н. Цит. съч., с. 106 ff.

¹⁵² Вж. **Naumann**, F. Werke. Bd. IV. Cologne-Opladen, 1964, S. 976 ff.

¹⁵³ **Masaryk**, T. Nova Europa. Stanovisko slovanske. Prague, 1920.

не. Особени заслуги за това имат Луи Лушор и финансовият министър на Ваймарската република Валтер Ратенау.¹⁵⁴

Най-силно през междувоенния период отекват посланията на австрийския граф д-р Рихард Куденхофе-Калерги. Графът е роден в Токио като син на японска принцеса и австро-унгарски дипломат, а в жилите му по бащина линия от няколко поколения се смесват немска, полска, шведска, гръцка и фламандска кръв. От 1922 г. той се заема с активно пропагандиране в Австрия и в Германия на своята „паневропейска идея“, обоснована за първи път обстойно в книгата му „Паневропа“ (1923 г.). Обществото на народите не може да се занимава ефективно със световните дела, подхваща мисълта си той, докато не бъдат привлечени в него САЩ и Съветска Русия. Регионалните проблеми трябва да са в компетенциите на областни федерации: панамериканска, азиатска, руска, британска и паневропейска. И докато федерализмът вече си пробива път в Северна Америка, в Британската империя и в Съветска Русия, Европа изостава. Тя наистина е в упадък, както твърди Шпенглер, но: „Причината за упадъка на Европа е политическа, а не биологична. Европа не си отива поради старост, а защото жителите ѝ се убиват и унищожават едни други (...) Народите на Европа не са остарели, остаряла е само тяхната политическа система. В мига, в който тази система се промени радикално, болният континент може и трябва напълно да оздравее“.¹⁵⁵ Европа е политически разпокъсана на малки държави, които са отживелица, и поделена от Великите сили на „сфери на влияние“. Поради опасността от „руска агресия“, „надмощието на американските капитали“ и потребността от общо контролиране на колониите тя се нуждае остро от единна политическа общност („Паневропа“) с център Виена. Задължителният арбитраж в нея ще ограничи международните конфликти, а общата отбрана ще гарантира външната ѝ сигурност. Постепенно следва да се намалява значението на вътрешните

---

¹⁵⁴ Вж. **Шмале**, В. История на Европа. София, 2005, с. 110.

¹⁵⁵ **Coudenhove-Kalergi**, R. Paneuropa. Wien-Leipzig, 1923, S. XII.

граница до пълното им премахване. Ликвидирането на вътрешните митнически бариери и въвеждането на „общ пазар“ и на единна монетна единица ще активизират многостранното сътрудничество и ще позволят на Европа да заеме достойна позиция в световната икономика. Голямото изпитание по пътя към „Паневропа“ е гарантирането на правата на националните и религиозните малцинства. Това трябва да стане чрез общоевропейска „Магна харта на толерантността“, а окончателното решаване на този изключително важен въпрос ще се постигне със заличаването на границите. „Паневропа“ следва да обхване почти всички държави, разположени на континента. Като евразийска сила, Русия е самостоятелен световен фактор, пък и болшевиките са обърнали гръб на демокрацията. Руснаците ще се съвземат бързо след войната и революциите и ще продължат традиционната си експанзия в Европа. Москва ще роди един руски Наполеон, който ще изтласка европейската граница до река Рейн. Европейските интереси налагат сътрудничество с Русия до момента, когато тя ще се върне към проевропейската политика на Петър Велики и ще заеме своето място в „Паневропа“. Към Европа не принадлежи и Великобритания, но и с нея е необходимо сътрудничество, тъй като тя е естественният главен посредник между „Паневропа“ и „Панамерика“, както и между „Паневропа“ и колониалния свят. Когато Великобритания загуби колониите си, мястото ѝ в „Паневропа“ би било оправдано. Кемалистката революция може да разкрие възможност за включване в „Паневропа“ и на Турция.

В по-синтезиран вид граф Куденхофе-Калерги развива паневропейската си идея в своя „Паневропейски манифест“, отпечатан от издателство „Паневропа“ през 1924 г. Авторът изтъква, че не е възможно живеещите една до друга на „малкия европейски полуостров“ 25 държави да избягнат „международната анархия“, която ще завърши с политическа, икономическа и културна катастрофа. Затова, твърди той, обединението на континента е „единственото спасение“ – само така Старият свят може да се противопостави на трите Велики сили (СССР, Британската империя и САЩ) и да се из-

бави от кръвопролитните войни. „Паневропа“ означава, изтъква авторът, създаване на „Съединени европейски щати“, основани върху „военно-политически алианс, договори за арбитраж и гаранция между всички демократични държави от нашия континент“.¹⁵⁶

В новата си книга „Борбата за Европа“ (1925 г.) граф Куденхофе-Калерги отново бие тревога за двете големи опасности пред Европа: унищожителните войни и руското господство над Стария свят.

Дори след идването на Хитлер на власт в Германия граф Куденхофе-Калерги не изоставя своя оптимизъм. В поредната си книга „Европа се пробужда!“ (1934 г.) той доказва способността на европейските граждани да развият „патриотизъм на концентричните кръгове“: към семейството, родното място, държавата, региона и Европа, която е „тяхната истинска родина“. Респектиран от успехите на кемалисткото дело, авторът вече определено разглежда Република Турция като съставна част от европейската социалнополитическа „единица“. Изграждането на „Паневропа“, набляга авторът, си заслужава усилията, тъй като срещу частични отстъпки от суверенитета всички държави ще постигнат траен мир, икономически просперитет и свободно духовно общуване чрез английския език като основно комуникационно средство.

Тезата на граф Куденхофе-Калерги за обхвата на европейската икономическа и политическа общност получава повсеместно признание. Още повече че самите СССР и Великобритания дават постоянни поводи да бъдат изключвани от европейските проекти.

Съветското отношение към идеята за политическо обединение на Европа се основава на изричното ѝ характеризане от основоположника на социализма Карл Маркс като „гротескна“¹⁵⁷. Още в началото на Първата световна война

---

¹⁵⁶ **Coudenhove-Kalergi**, R. Das Pan-Europäische Manifest. Wien-Leipzig, 1924. Вж. също **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне... София, 2003, с. 16.

¹⁵⁷ Цит. по: **Ружин**, Н. Европската идеја од утопија до реалност. Скопје, 1996, с. 30.

болшевишкият ръководител Ленин налага на собствената си партия отказ от лозунга „Съединени щати на Европа“, разпространен сред нейните членове и отстояван от влияниеелните болшевишки функционери Лев Троцки и Карл Радек. В статията си „За лозунга Съединени щати на Европа“ (1915 г.) Ленин го определя като неправилен и реакционен, тъй като целял да стабилизира „изостанала, монархическа, започнала да гние от старост Европа“.¹⁵⁸ След заболяването на Ленин и във връзка със следвоенната революционна криза в Европа с активното участие на Троцки оглавяваният от Григорий Зиновиев Комунистически интернационал възприема лозунга „Съединени щати на социалистическа Европа“ (1923 г.)¹⁵⁹, но със спада на революционната вълна той бързо губи своята пропагандна актуалност.

Доминиращите във Великобритания нагласи по отношение на континентална Европа са изразени най-ясно от видния английски политик и държавник Уинстън Чърчил през 1930 г.: „Ние сме с Европа – пише той, – обаче не в Европа; свързани сме с нея, но не и включени. Ние сме заинтересовани и асоциирани, но не и абсорбирани“.¹⁶⁰ Сходна теза развива английският католически интелектуалец Кристофър Досън в изследването си „Създаването на Европа“ (1932 г.). В борбата с институционализираното зло (държавите, овладени от комунистите и от фашистите) европейската християнска общност се нуждае от една свободна демократична федерация, наподобяваща САЩ или по-скоро Британската общност, без да има място в нея за Великобритания.¹⁶¹

Редом с общоевропейските проекти широко разпространение получават идеи за регионални федерации на кон-

---

¹⁵⁸ Ленин, В. Полное собрание сочинений. Т. 26. Москва, 1973, с. 354.

¹⁵⁹ Вж. Зиновиев, Г. Рабочим и крестьянам СССР о Коминтерне. Москва-Ленинград, 1926, с. 45.

¹⁶⁰ Цит. по: Foester, R. Europa. Geschichte einer politischen Idee. München, 1967, S. 302.

¹⁶¹ Вж. История на европейската идея. Антология..., с. 150 – 153.

тинента (Дунавска¹⁶², Балтийска¹⁶³, Балканска¹⁶⁴), а също планове за аграрен съюз в Централна Европа¹⁶⁵. Във всички тези проекти по-европейски настроени се оказват възникналите от Версайската система нови държави (в стремежа си за международно утвърждаване) и малките страни (в естествения си стремеж да гарантират своята сигурност и да обогатят собствената си култура). Искрената им привързаност към Европа обаче не е оценена по достойнство. Разочарованието на Ф. Крейчи, че чехите, самовъзприемащи се като истински европейци, „знаят всичко за Европа, но тя не знае нищо за тях“¹⁶⁶, е валидно в значителна степен за поляците, унгарците, както и за балканските нации.

Най-забележителното явление в развитието на европеизма след Първата световна война безспорно е зараждането на масовото паневропейско движение. Сбъдва се предсказанието на Макс Шелер, че Световната война ще отвори очите на фронтоваците, които ще поискат създаването на всеобщо европейско братство.¹⁶⁷

Още през октомври 1918 г. под председателството на Т. Масарик в САЩ е формиран Средноевропейски демократически съюз с участието на представители на 12 европейски нации. Съюзът пледира за активно икономическо сътрудничество, гледайки на него не само като на средство за бързо следвоенно възстановяване, но и като на най-важното необходимо условие за федериране. Организацията обаче се натъква на непреодолими тогава разминавания на националните интереси, което предизвиква нейното разпадане.¹⁶⁸

Убеден, че европейското обединение може да бъде постигнато чрез упорита агитация от страна на интелигенция-

---

¹⁶² По-подробно вж. във **Wierer**, R. *Der Föderalismus im Donauraum*. Graz, 1960.

¹⁶³ Вж. **Шмале**, В. Цит. съч., с. 115.

¹⁶⁴ Вж. **Лалков**, М. От надежда към разочарование. Идеята за федерацията в Балканския югоизток. София, 1994, с. 51 и сл.

¹⁶⁵ **История** на европейската идея. Антология..., с. 156.

¹⁶⁶ **Krejčí**, V. Цит. съч., с. 208.

¹⁶⁷ **История** на европейската идея. Антология..., с. 134.

¹⁶⁸ Вж. **Chabot**, J.-L. Цит. съч., с. 19.

та и активни граждански действия, граф Р. Куденхофе-Калерги залага основите на Паневропейски съюз като неправителствена организация за упражняване на международен натиск за общо бъдеще на континента (1923 г.). Насочеността на паневропейската идея срещу болшевишка Русия и срещу Версайската система мотивира хамбургския banker Макс Вартбург да подари 60 хил. златни марки за нуждите на движението. Избирайки за символ на европейското движение кръста, граф Куденхофе-Калерги спечелва благоволенieto и на Римокатолическата църква. Оценявайки по достойнство ролята на Франция в развитието на европеизма, той се обръща със специално писмо към френски парламентаристи, в което излага своя проект за обединяване на континента в европейска федерация с федерален съвет, федерална асамблея, федерален съд и федерална банка. Политическите партии са призовани от него да окажат чрез националните парламенти натиск върху своите правителства да се откажат от собствените егоистични интереси за съхраняване на своите национални привилегии.

Първият конгрес на Паневропейския съюз (Виена, април 1924 г.) се провежда в бившата императорска резиденция „Хофбург“ под председателството на австрийския канцлер д-р Игнац Зайпел. По покана на Института „Карнеги“ граф Куденхофе-Калерги представя идеите си в лекция в Париж (1925 г.).¹⁶⁹ Държавният секретар на Ватикана кардинал Гаспари публикува хвалебствена статия за паневропейската идея в официалния вестник на Папската държава „Осерваторе романо“.

Паневропейският съюз успява да създаде много бързо свои филиали във всички европейски държави. Председател на германската секция става канцлерът д-р В. Маркс, в ръководството ѝ участва главният кмет на Кьолн д-р Конрад Аденауер, а сред членовете са Алберт Айнщайн, Томас и Хайдрих Ман. Във френската секция се включват Едуар Ерио, Леон Блум, Едуар Даладие, Аристид Бриан; в авст-

---

¹⁶⁹ Вж. **Александров**, В. Европейската идея. София, 2000, с. 67 и сл.

рийската – Зигмунд Фройд; в английската – Ф. Ноел-Блохер.¹⁷⁰

Тази най-важна международна неправителствена организация, работеща за обединяване на Европа, намира значителен отзвук и в България. През 1926 г. е създадена българска секция на Паневропейския съюз начело с проф. Иван Шишманов и с участието на популярни общественици, учени, писатели, поети, художници, политици: проф. Асен Златаров, Екатерина Каравелова, Елин Пелин, Мара Белчева, Тодор Влайков, Димо Казасов, Иван Ст. Гешов, Елисавета Багряна, Христо Калфов, Сирак Скитник и др. Към секцията е изградена студентска паневропейска група за популяризиране сред академичната младеж на идеите за обединяване на европейските народи.¹⁷¹

Вторият конгрес на Паневропейския съюз (Виена, 1926 г.), в работата на който участват над 2 хил. делегати от 24 европейски страни, преминава под почетното председателство на председателя на германския Райхстаг Паул Любе, австрийския канцлер Игнац Зайпел, чехословашкия министър на външните работи Едуард Бенеш, френския министър Жозеф Кайо и бившия италиански министър Франческо Ници. Конгресът обособява три секции: за политика, за икономически въпроси и за интелектуално сътрудничество.

В още по-гържествена обстановка се провежда Третият конгрес на Паневропейския съюз (Виена, 1927 г.) – на трибуната са издигнати портретите на най-известните радетели на европейското единство: Сюли, Коменски, Сен Пиер, Кант, Мацини и Ницше. Под почетното председателство на министъра на външните работи на Франция Аристид Бриан конгресът приема манифест и програма на паневропейското движение, изключваща СССР и Великобритания, но включваща колонииите на европейските континентални сили. Въз основа на лансирани преди това идеи Паневропейският съ-

---

¹⁷⁰ Вж. **Чабурьян**, О. "Бриановская" Европа. – В: **Метаморфозы** Европы. Москва, 1993, с. 22.

¹⁷¹ Вж. **Европейско** политическо сътрудничество и интеграция. Стратегия за присъединяване на България. 2. прераб. изд. София, 2000, с. 19.

юз разработва проекти за европейска федерация с федерален съвет, федерална асамблея, федерален съд и федерална банка.

Духът на европеизма е поддържан от Паневропейския съюз на конгресите му в Берлин (1930 г.), Базел (1932 г.) и Виена (1935 г.), а също на организирания от него две икономически конференции във Виена (1934 и 1936 г.).

Широк размах получава дейността на основания от икономисти и бизнесмени по френско-германска инициатива Международен комитет за митнически съюз (1926 г.). В присъствието на министрите на външните работи на Франция и Германия Аристид Бриан и Густав Щреземан през същата година в Женева е образуван Съюз за европейско стопанско сътрудничество. Изработен е план за европейски митнически съюз, обсъждан и развиван на конгресите на организацията в Париж (1930 г.), Брюксел (1935 г.) и Париж (1937 г.) с участието на представители на 30 национални комитета.

Тези и още десетина неправителствени организации на Стария свят са обединени в Международна федерация на комитетите за европейско сътрудничество, която провежда свои конференции през 1926 и 1927 г.

Всички 27 европейски държави, както изтъква Жан-Жак Шабо, участват под една или друга форма в международните неправителствени организации, ангажирани активно с обединението на Европа.¹⁷² Най-активно идеята за европейското обединение се обсъжда във Франция, където излизат повечето книги и статии за Европа, като много от тях се превеждат на немски, италиански и английски, а някои – и на испански, полски, фински, румънски, гръцки, български и руски език. Европеизмът се пропагандира широко и в Германия. Във връзка с това се забелязват обнадеждаващи признаци на френско-германско историческо помирение, които, за съжаление, отшумяват с ликвидирането на Ваймарската република (1933 г.), преди да са дали зрели плодове.

---

¹⁷² Chabot, J.-L. Цит. съч., с. 19.

Идеята за обединяване на Европа е застъпена широко в дейността и на неправителствени организации, преследващи други главни цели. Съхранява се значителното ѝ присъствие в пацифисткото движение – XXXIII международен конгрес за мир (Берлин, 1924 г.) дебатира концепция за европейско обединение.¹⁷³

Европеизмът попада в полезрението на профсъюзното движение – председателят на Британския съюз на транспортните работници Ърнест Бевин се ангажира с изграждането на европейски митнически съюз (1927 г.).

Най-влиятелната Социалдемократическа партия в Европа – германската – записва в Хайделбергската си програма (1925 г.), че социалдемократията си поставя за цел изграждане на европейски стопански съюз.

Европейската идея е подхваната от най-популярната на континента комунистическа лидерка – Роза Люксембург, разглеждаща я като разумна алтернатива на напирания шовинизъм. А комунистическите партии на балканските страни се обединяват в Балканска комунистическа федерация (1920 – 1932), пропагандираща с дейността си и чрез издаваното на няколко езика на списание „Балканска федерация“ (1924 – 1932) идеята за Балканска федерация на работническо-селските републики.

Възходът на САЩ, провалът на западната военна интервенция в болшевишка Русия и последвалото създаване на СССР, както и следвоенната революционна криза в Европа (1918 – 1923) поставят на изпитание външната и вътрешната сигурност на европейските държави. Под въздействието на тези фактори Франция – главният архитект на следвоенната Версайска система и страната с традиционно най-развит европеизъм, подема инициативата за широко институционално сътрудничество в Европа. През 1924 г. на власт идва лявата коалиция, като премиер и министър на външните работи става проф. Едуар Ерио – ревностен привърженик на идеята за общоевропейско сътрудничество. Още през същата година той говори пред Конгреса за поощ-

---

¹⁷³ Шмале, В. Цит. съч., с. 110.

ряване на международните стопански връзки в Лион за необходимостта от икономическа интеграция на европейските държави. В реч пред френския парламент от 29 януари 1925 г. Ерио прави тъжната констатация, че Европа се е превърнала в световна провинция, и ако иска да излезе от това незавидно положение, изходът е в създаване на Съединени щати на Европа, за което може да бъдат използвани възможностите на Обществото на народите. След тази реч е създаден Комитет за европейски митнически съюз, поставил си за цел изграждането на общ пазар.

През април 1925 г. Ерио е свален от власт, но в новия кабинет на акад. Пол Пенлеве влизат убедени „европейци“. Финансов министър става Жозеф Кайо, арестуван, осъден и изселен от Париж (1918 – 1924) за отстояването през Първата световна война на необходимостта от компромисен мир с Германия. Политическите репресии укрепват убедеността на Кайо в необходимостта от нова европейска политика. В книгата си „Накъде отива Франция? Накъде върви Европа?“ (1922 г.) той обосновава схващането, че и двете нямат разумна алтернатива освен обединяването на континента. Като министър Кайо се застъпва за формирането на френско-германски политически съюз и създаването на френско-германско обединение в областта на въглищата и металургията.

Министър на външните работи в кабинета „Пенлеве“ става социалистът Аристид Бриан – един от най-опитните държавници на своето време, бил 10 пъти премиер и 25 пъти министър, в това число 17 пъти министър на външните работи на Франция. Между Бриан и външния министър на германската Ваймарска република Густав Щреземан (от Немската народна партия) се установяват взаимно доверие и лично приятелство, основани на общото убеждение за потребността от превъзможване на вековната вражда между двете съседни големи нации. Бриан съзнава опасността от германски реваншизъм, а Щреземан разбира, че без Франция е невъзможно смекчаване на международното положение на победена Германия. Политическият прагматизъм ут-

върждава френско-германското разбирателство, станало основа на Пакта за европейска сигурност (Локарно, 1925 г.), приемането на Германия в Обществото на народите със статут на Велика сила (1926 г.) и изтеглянето на Междусъюзническата комисия от Германия (1927 г.). Френско-германското сдобряване получава широка международна подкрепа, засвидетелствана с присъждането на Нобеловата награда за мир за 1926 г. на Бриан и Щреземан.

Франция в лицето на Бриан отива още по-далеч от Германия, разглеждайки френско-германското разбирателство като надеждна основа за обединяване на Европа. Тази убеденост нараства с разразяването на най-тежката световна икономическа криза (1929 – 1934). Вече като министър-председател Бриан излага идеите си от най-авторитетната трибуна на Генералната асамблея на Обществото на народите в Женева (5 септември 1929 г.). Идеята за обединяване на Европа е стара, изтъква той, но едва сега настъпва времето за нейното осъществяване. Сред географски свързаните европейски народи, заявява той, трябва да съществува „някакъв вид федерална връзка“. Тя може да намери израз в „асоциация“, която „ще бъде предимно икономическа“, но „може да свърши полезна политическа и социална работа“. Отчитайки болезнената привързаност към държавния суверенитет, Бриан изрично подчертава, че федеративната връзка „няма да накърни суверенитета на никоя от участващите нации“.¹⁷⁴ В заключение френският премиер настоява предложението му да бъде взето официално под внимание от Обществото на народите.

По покана на Бриан на 9 септември 1929 г. министрите на външните работи на всички 27 европейски държави членки на световната универсална организация провеждат неофициална дискусия по въпроса за европейското единство. Френското предложение е подкрепено най-активно от Щреземан. „Новите държави, които създаде Версайският договор – изтъква той, – не са включени в стопанската система

---

¹⁷⁴ Цит. по: **The Unity of Europe. An Historical Survey.** London, 1966, pp. 223 – 224.

на Европа. Не само нарасна броят на границите, но същевременно се увеличиха стопанските ограничения и трудностите на движението. Европа прилича на един огромен пазар на дребно. На това положение трябва да се сложи край. Трябва да стигнем дотам, че да се създадат нови връзки, единна валута...“¹⁷⁵ Одобрително се изказва и министърът на външните работи на Чехословакия Едуард Бенеш. Въпреки преобладаващата уклончивост в становището на останалите външни министри Бриан е упълномощен да подготви официален меморандум до европейските правителства с конкретни предложения.

Френската инициатива е посрещната с открито неодобрение от Великобритания. Премиерът Рамзи Макдоналд и министърът на външните работи Артър Хендерсън бързат да я обявят за „преждевременна“. Влиятелният британски вестник „Дейли Експрес“ обосновава като контрапункт идеята за „Панвеликобритания“. Благоклонно се отнася само английският политик Чърчил, който в писмо до „Сатърдей Ивнинг Поуст“ от 15 февруари 1930 г. пише: „Ние виждаме само добро и обнадеждаващо в една богата, свободна и доволна Европейска общност“.¹⁷⁶ Ала бърза да добави: „Но имаме свои мечти и собствени задачи (...) Заинтересовани сме и приобщени, но не и погълнати от тази идея“.¹⁷⁷

Още през 1929 г. френското предложение, което не визира СССР, е отхвърлено от Сталин, преценил го като реакционен опит за организиране на международна интервенция срещу Съветския съюз.¹⁷⁸

След смъртта на Щреземан (3 октомври 1929 г.) настъпва разколебаване в позицията на Германия. Неговият приемник – княз Бернхард фон Бюлов, възлага по-големи надежди на Обществото на народите и на идеята за Средна Европа под германско лидерство.

---

¹⁷⁵ Цит. по: **Foester, R.** Цит. съч., с. 301.

¹⁷⁶ Цит. по: **Попов, С.** Цит. съч., с. 224.

¹⁷⁷ Цит. по: пак там.

¹⁷⁸ Вж. **История** на европейската идея. Антология..., с. 127.

Макар да настъпва поредната смяна на властта във Франция, Бриан остава министър на външните работи в коалиционния кабинет на Андре Тардийо и френското правителство изпълнява поетия ангажимент. Поръчаният меморандум е съставен от Алексис Леже – литературен псевдоним на носителя на Нобелова награда за литература Сен-Жон Перс и най-близък сътрудник на Бриан. На 1 май 1930 г. Бриан представя пред Обществото на народите официален Меморандум до всички европейски държави членки на универсалната световна организация. Той е основан на разбирането, че разделението в Европа на множество конкуриращи се помежду си малки държави е заплаха за сигурността и стабилността на континента. Набляга се на наличната добра основа за общоевропейско сътрудничество: европейските народи принадлежат към една и съща раса, разположени са в географска близост и са създали обща цивилизация. За подходящо начало на сътрудничеството се предлага подписване на договор за установяване на принципите на „морален съюз на Европа и тържествено церемониално потвърждаване на постигнатата солидарност между европейските държави“. Предлага се в договора да бъдат заложили принципите на солидарност и партньорство, свикване на редовни и извънредни срещи на европейските правителства в рамките на европейски конференции, изграждане на малоброен постоянен политически комитет със секретариат. Набелязан е широк кръг от въпроси за обсъждане: политическо сътрудничество в името на мира и сигурността, икономическо сътрудничество с цел създаване на общ пазар на стоки и капитали, социално сътрудничество (например в областта на хигиената), културно сътрудничество (с цел установяване на общи митнически тарифи и на академичен обмен), както и приемане на приложими процедури. За разлика от речта на Бриан, центрираща вниманието върху стопанското сътрудничество, в Меморандума се набляга на политическото „сдобряване“ като необходима предпоставка за изграждането на европейски общ пазар. Отчитайки колебанията и резервите на редица европейски дър-

жави, изявили се по време на неофициалното обсъждане на речта на Бриан и след него, френското правителство прави в Меморандума някои уговорки. Изрично се подчертава, че „европейската асоциация“ няма да конкурира Обществото на народите, като се предлага вместо да се създава европейски арбитражен съд, да се използва Международният съд. Набляга се още на особеното значение на участието на Великобритания в съюза. Специално се посочва, че няма да се ограничава държавният суверенитет, тъй като става въпрос за „съюз въз основа на идеите за обединение, а не за единство“. Пледира се за гъвкавост, която „да защитава независимостта и националния суверенитет на всяка държава, като същевременно гарантира преди всичко колективната солидарност при уреждане на политическите въпроси, отнасящи се до европейската общност или до някои от нейните членове“. Правейки всички тези уговорки, френското правителство изтъква, че има „по-висши проекти“, но се ограничава с този с оглед на европейските реалности, като се надява самото развитие на съюза „органично“ да го обогатява. Във връзка с идеята за поэтапно създаване на една общност се изпраща основното послание: „...Не става дума да се изгради с един замах нещо идеално (...), а да се направи първата крачка към общуване и солидарност“. „Никога частът не е бил по-благоприятен и същевременно по-належащ за полагане на основния камък на европейското съюзно дело“, се изтъква в заключението на Меморандума, като се пледира за „дълга на правителствата да поемат отговорността“.¹⁷⁹

Меморандумът на френското правителство поставя началото на широка международна дискусия за неговите достойнства и проблеми. Най-активно и най-градивно тя протича в самата Франция. Списание „Ревю де виван“ обявява конкурс на тема „Европейската федерация“, в който участват 502 автори, като петте отличени творби са публикувани

---

¹⁷⁹ **Die Idee** Europa 1300 – 1946. Quellen zur Geschichte der politischen Einigung. München, 1963, S. 237 ff.

в книга под същия надслов, връчена на XI Генерална асамблея на Обществото на народите. Меморандумът е подложен на задълбочен анализ от бившия френски премиер проф. Едуар Ерио в книгата му „Съединени щати на Европа“. Авторът гради съжденията си върху болката за „стара Европа, загубила независимостта си“ и „задлъжняла до гуша“. Сегашният ѝ елит е призван „да запази за Европа ръководната роля в един модерен свят“ срещу мощта на САЩ и растящата сила на Япония. Ерио обаче има принципни несъгласия с философията на заложената в Меморандума идея. Трябва да се започне, убеден е той, със стопанското сътрудничество, което ще доведе до политическото. На критика той подлага традиционното изключване на болшевишка Русия от общоевропейското сътрудничество. Нейното включване в съюза е належащо, смята той, доколкото и Русия се нуждае от Европа, и Европа се нуждае от Русия – още повече че ще дойде ден, когато изкуствените постройки на политиката ще се срутят. Фундаментално е несъгласието на проф. Ерио с тезата за европейски съюз при запазване на държавния суверенитет. Позовавайки се на водача на френските социалисти Леон Блум, авторът подчертава, че не е възможна федерация, чиито съюзни органи да нямат собствена компетентност. Специална обосновка на необходимостта от частичен отказ от национален суверенитет прави френският проф. Жозеф Бартелими, изтъквайки, че без такъв отказ преследваните цели са непостижими.¹⁸⁰

Френската инициатива за европейска политическа система се превръща в голяма тема за медиите на континента. Тя дава силен стимул за активизиране на дейността на неправителствените организации, ангажирали се с идеята за обединяване на Стария свят. Международният съюз на правниците разработва проект на Конституция на Европейския съюз.

В международния дебат се включват и нечленувачи в Обществото на народите държави. Въпреки че Меморанду-

---

¹⁸⁰ Вж. Попов, С. Цит. съч., с. 228 – 229.

мът не е отправен до него, съветското правителство излиза със специална декларация, потвърждаваща неодобрителното си отношение към предложението. Резервираност към френското предложение проявява и правителството на Съединените американски щати.

Под силния медиен и обществен натиск всички 26 европейски правителства са заставени само за няколко месеца да обсъдят сериозно френското предложение и да формулират своите позиции.

С най-голям интерес се очаква становището на Германия. Но категорично в подкрепа на френския проект се изказва само един от тримата съпредседатели на Германската социалдемократическа партия – Рудолф Брайтшайд. На решаващото заседание на германското правителство (8 юли 1930 г.) канцлерът Хайнрих Брюнинг (лидер на Партията на центъра) се обявява против предложението на Франция и излиза с контрапроект за осигуряване на „германско жизнено пространство“.¹⁸¹

Становищата на правителствата, публикувани от френското правителство на 8 септември 1930 г., изразяват един общо взето учтив, но не възторжен прием на предложенията в Меморандума. В тях се декларира привързаност към мира и единството на Европа, но се подчертава ненакърнимостта на националния суверенитет (единствено холандското правителство изразява готовност за редуциране на националния суверенитет). Повечето страни заявяват готовност да участват в европейски конференции по въпроси от общ интерес, но не одобряват извеждането на политическото сътрудничество преди стопанското – някои дори настояват за пълен приоритет на икономическото сътрудничество в Европа. Най-резервирани са отговорите на Великобритания и фашистка Италия. Правителствата на Германия и Великобритания изразяват опасения от дублиране на функциите на органите на проектирания европейски съюз с тези на

---

¹⁸¹ Вж. **Liebgens**, W. Europäische Einigungsidee 1923-30 und Briands Europaplane im Urteil der deutschen Akten. – In: *Historische Zeitschrift*, 203 (1966), S. 46 ff.

Обществото на народите. Френският проект е подкрепен с някои уговорки от гръцкото и чехословашкото правителство. Принципна подкрепа на проекта заявяват българското, румънското и югославското правителство. Няколко правителства предлагат в общоевропейското сътрудничество да бъде включена Турция, а германското и италианското – и Съветският съюз. Заключенията на правителствата се колебаят между исканията да се изчака с идеята за обединение на Европа (ирландското, нидерландското, шведското), и да се създаде комисия на Обществото на народите за проучване на въпроса (австрийското, белгийското, естонското, литовското, норвежкото, полското, чехословашкото).¹⁸²

В реч пред Генералната асамблея на Обществото на народите от 11 септември 1930 г. Бриан настоява да се направи поне първата стъпка със създаването на „Европейски съвет“, който да подготви федерирането на континента. Но поради британската съпротива и в опит да се скрие от народите нежеланието за общоевропейско сътрудничество, се стига само до формиране на проучвателна Комисия за създаване на европейски съюз под председателството на Аристид Бриан и под егидата на Обществото на народите, в която е включен и Съветският съюз.¹⁸³

Само след три дни (14 септември 1930 г.) законодателните избори в Германия превръщат нацистите във втора парламентарна сила в страната, което дава нова насока на европейската политика. Непреодолима остава и позицията на Великобритания, изложена откровенно от британския държавен секретар за колониите и доминионите Еймъри пред конгреса на Паневропейския съюз в Берлин (1930 г.): „Не можем да принадлежим едновременно на Паневропа и на Панвеликобритания. Никой англичанин и никоя британска партия няма да се поколебаят нито за миг при избора между тези две възможности“.¹⁸⁴

---

¹⁸² Вж. **Чабуръян**, О. Цит. съч., с. 22 и сл.

¹⁸³ Вж. **Попов**, С. Цит. съч., с. 230.

¹⁸⁴ Цит. по: пак там, с. 224.

В тази променена обстановка Комисията за създаване на европейски съюз се събира няколко пъти през 1931 г. Със заболяването и оттеглянето на Бриан от политическия живот (средата на 1931 г.) тя преустановява своята дейност, а със смъртта на Бриан (1932 г.) умира и неговата идея. Така най-сериозната дотогава инициатива за политическо обединение на Европа претърпява провал. Не без основание Анри Бургман търси причините в несъвместимостта на идеята за европейски съюз с обещанията за ненакърнимостта на националния суверенитет, съпротивата на Великобритания, неблагоприятната обстановка на най-тежката стопанска криза, смъртта на Щреземан, възхода на нацизма в Германия и оттеглянето на Бриан от политиката.¹⁸⁵ Петер Бюхе справедливо добавя незаинтересоваността на Обществото на народите, опасяващо се от потенциален конкурент¹⁸⁶, а Волфганг Шмале – отрицателната реакция на изключения от проекта СССР, оказала известно въздействие върху становищата на някои европейски правителства¹⁸⁷. Оценявайки по достойнство инициативата на Франция, все пак трябва да не забравяме, че ощетените от Версайската система нации проявяват резонна склонност да възприемат проекта на френското правителство като „Панверсай“ – завоалиран опит да се увековечи установеното с най-активното участие именно на Франция несправедливо следвоенно устройство на Европа.

Пропадането на френския опит за изграждане на европейска политическа система не дава шанс на последвалите инициативи за по-ограничено сътрудничество на континента. Нереализиран остава договореният Германо-австрийски митнически съюз (1931 г.). Предложението на френския премиер Тардийо от трибуната на Обществото на народите (29 февруари 1932 г.) за създаване на Дунавска икономическа федерация с участието на Австрия, Унгария,

---

¹⁸⁵ Вж. **Brugmans**, A. L'idée européenne 1918 – 1965. Cahiers de Bruges, 1965, p. 56.

¹⁸⁶ Вж. **История** на европейската идея. Антология..., с. 119.

¹⁸⁷ **Шмале**, В. Цит. съч., с. 114.

Чехословакия, Югославия и Румъния не намира подкрепа поради подозрения за обвързаност с френските интереси.¹⁸⁸

Блокиран е и първият опит за регионално интеграционно сътрудничество. През юли 1921 г. Белгия и Люксембург подписват споразумение за създаване на икономически съюз (влязло в сила на 1 май 1922 г.), поставил си за цел отмяна на митата, на количествените ограничения и други препятствия в търговията между двете страни, а също установяване на единна митническа тарифа в отношенията с трети страни и свободно движение на услуги.¹⁸⁹ В резултат на положените от 1930 г. усилия за привличане на Холандия към икономическия съюз трите страни подписват конвенция за стабилизиране и снижаване на митата във взаимната търговия (18 юли 1932 г.), която остава неосъществена поради натиска на Великобритания и други държави.¹⁹⁰

На големи трудности се натъква регулирането на съдоплаването по Рейн. След дълги спорове около установения с Версайския договор (1919 г.) режим е подписано временно споразумение за съдоходството по Рейн (4 май 1936 г.), но още на 15 ноември същата година нацистка Германия денонсира всички споразумения за водните пътища на своя територия и напуска Централната комисия за съдоходството по Рейн. През декември 1936 г. и фашистка Италия преустановява участието си в комисията, а през ноември 1938 г. официално я напуска.¹⁹¹

Нарастващото безпокойство в европейското общество за бъдещето е доловено от проникновеното перо на Стефан Цвайг (1932 г.): „Борбата между национализъм и интернационализъм, между държавата и европейската свръхдържава тъкмо в сегашния момент е достигнала най-драматичната точка в историята“. „Ще продължи ли Европа своето саморазрушение, или ще се обедини?“, пита авторът,

---

¹⁸⁸ Вж. пак там, с. 115.

¹⁸⁹ Митнически и валутен съюз установяват помежду си също Швейцария и Лихтенщайн (1924 г.). – Вж. Попов, Е. Сто есета за Европа. София, 2006, с. 80 и сл.

¹⁹⁰ Вж. Клепацкий, З. Цит. съч., с. 354.

¹⁹¹ Вж. пак там, с. 394 и сл.

като самият той не е оптимист, защото вече не очаква „трезви, бързи и ясни постъпки“.¹⁹²

В крайна сметка, въпреки че е настанен трайно в общественото съзнание и макар да получава за първи път масова подкрепа, европеизмът се оказва неспособен да се наложи в социалнополитическата практика на Стария свят. Версайската система от договори (1919 – 1920), наложена от Франция и Великобритания, получава формата на диктат над победените, наказвайки сурово претърпелите поражение нации за прегрешенията на техните държавни ръководители и прекроявайки политическата карта на континента без оглед на етническите реалности. Това легитимира борбата на победените за преразглеждане на неразумните договори. Поддържаното постоянно напрежение в международните отношения от положението на националните малцинства, напирашкото взаимно недоверие между победители и победени, издигнатите военни и митнически бариери между европейските държави обричат на неуспех усилията за сътрудничество и разоръжаване.

Като реакция на завзелия властта в Русия болшеvizъм в утробата на Европа се зачева фашизмът, отхвърлящ демокрацията и взел властта в две от трите европейски континентални Велики сили – Италия и Германия. Идването на Хитлер на власт по демократичен път и прибягването на нацистите до плебисцити (за напускането на Обществото на народите и за обявяването на Хитлер за „фюрер и райхсканцлер“, съответно през октомври 1933 и август 1934 г.) дискредитират демокрацията.

Широко разпространение получават авторитарните режими (на маршал Пилсудски в Полша, на адмирал Хорти в Унгария, на ген. Примо де Ривера и на ген. Франко в Испания, на проф. Салазар в Португалия, на ген. Антонеску в Румъния, на отец Тишко в Словакия и др.).

Най-тежката световна икономическа криза (1929 – 1934) подкопава авторитета на капитализма.

---

¹⁹² Цвайг, С. Европейската мисъл. Варна, 1985, с. 337.

Политиката на умиротворяване на агресорите, довела до позорната Мюнхенска сделка (1938 г.) зад гърба на оспорваната Чехословакия и на други заинтересовани страни, внася объркване в европейското общество и нанася силен удар върху водещите западноевропейски Велики сили. Подходът на западните демокрации към фашизма получава стъписващи прояви – по съвет на британското Министерство на външните работи английският футболен отбор поздравява германците в началото на мача между двата отбора в Берлин (1938 г.) с нацисткия поздрав.¹⁹³

Сблъсъкът между демокрацията, авторитаризма, комунизма и фашизма дава основание на либерално настроения бивш италиански премиер Франческо Нити да констатира през 1922 г. пълната балканизация на Европа¹⁹⁴, а на германския историк Ернст Нолте – да разглежда междувоенното развитие на Стария свят като „Европейска гражданска война“.¹⁹⁵

Макар и потънала в размисъл за причините за своето крушение през Първата световна война, Европа не съумява да се отърси от много от старите си заблуди и прегрешения: усещането за мисионерска мисия в света, чувството за превъзходство над околния свят, европоцентризма, колониализма, славянофобството, антисемитизма, расизма. Версайската система получава формата на диктат с нотки на отмъщение и цинизъм, което раздухва стари вражди и подхранва реваншизма. Декларираната от Парижката конференция (1919 г.) привързаност към самоопределението на нациите остава неприложена не само към колониалните и зависимите страни, но и спрямо потиснатите европейски нации. Милитаризмът, фашизмът и комунизмът намират привърженици и сред най-образованите среди на най-демократичните държави. Европейското обществено мнение е шокирано от германско-съветския търговски договор

---

¹⁹³ Дейвис, Н. Цит. съч., с. 993.

¹⁹⁴ Nitti, F. *La decadenza dell'Europa*. Firenze, 1922, p. 53.

¹⁹⁵ Вж. Nolte, E. *Der europäische Bürgerkrieg: 1917 – 1945*. 4. Aufl. Frankfurt/Main, 1989.

(Рапало, април 1922 г.), сключен без консултации на Берлин с останалите европейски столици.

Наред с идеологическите различия причините за шока може да се търсят в традиционното европейско славянофобство. Един от литературните герои на Томас Ман – италианският хуманист Сетембрини от „Вълшебната планина“ (1924 г.), долавя нещо славянско в скулите на Мартин Лутер: „Бих се учудил, ако тук са нямали пръст венетско-славянско-сарматски елементи“.¹⁹⁶

Опитите за преодоляване на предубежденията спрямо евреите и хомосексуалистите се оказват неуспешни. Финансов министър във Ваймарската република става еврейният хомосексуалист Валтер Ратенау (1921 г.), но още през следващата година е убит. В мемоарите си сваленият германски кайзер Вилхелм II хвърля вината за германското поражение във войната на конспирацията на „международното еврейство“¹⁹⁷. Страната с най-голям дял на еврейската общност – Полша, ѝ налага редица ограничения в образованието, заетостта и други области.¹⁹⁸ Антисемитизмът намира ново оправдание в принадлежността към евреите на ръководството на болшевишкия преврат в Русия и на Унгарската съветска република.

Особена нетърпимост се проявява към ромите. През 1925 г. Норвегия изземва техните паспорти, а през следващата година Баварският парламент гласува Закон за борба срещу циганите. Швейцария продължава политиката на насилствено интегриране на ромските деца и поддържа цял ред забрани за циганите: на групови пътувания, на публични прояви, на посещение на панаири, на оплакване в съда.¹⁹⁹

Поддържаното все още разбиране за Европа като авангард на цивилизацията се натъква на неразбиране не само в САЩ, но и в Япония. Още в началото на Първата световна война японски дипломат заявява на британския външен

---

¹⁹⁶ Ман, Т. Вълшебната планина. София, 1983, с. 512.

¹⁹⁷ Вж. Дейвис, Н. Цит. съч., с. 882.

¹⁹⁸ Пак там, с. 981.

¹⁹⁹ Вж. Лиежо, Ж.-П. Роми, цигани, чергари. София, 1999, с. 127 и сл.

министър сър Едуард Грей: „Ние бяхме нация от артисти; но сега (...) се научихме да убиваме и вие казвате, че сме цивилизовани“.²⁰⁰

Непречистеното европейско духовно пространство се оказва благоприятно поле за насаждане на фашистката идеология. Слагайки ръка върху държавната власт, фашизмът по необходимост трябва да вземе отношение към популярната европейска идея. Първоначалната му позиция личи ясно от самото заглавие на фашисткото списание „Антиевропа“, издавано в 14 годишнини в Италия от април 1929 до април 1943 г. от Асверо Гравели. Основният акцент е поставен върху това, че обединението на Европа не обслужвало италианските национални интереси. Впоследствие обаче настъпва видима промяна – с презумпцията за възможно използване на европеизма за италианска експанзия на континента списанието започва да набляга на общото за Европа наследство на Римската империя. През 1932 г. Мусолини председателства конгрес на тема „Кризата и прераждането на Европа“.²⁰¹ На тази основа започва дори сътрудничество на фашистка Италия с Паневропейския съюз. Граф Р. Куденхофе-Калерги приема наивно Мусолини за „убеден европеец“, като се опитва да го спечели в лична среща (10 май 1933 г.) за общ латински съюз срещу Хитлер.²⁰²

В рамките на дискусиата за нова партийна програма Германската националсоциалистическа партия започва дебат по европеизма (януари 1926 г.) под ръководството на Грегор Щрасер. По време на нея се лансира идеята за изграждане на общ митнически съюз с участието на Германия, Дания, Люксембург, Нидерландия, Унгария и Швейцария, а също тезата за Европейски съединени щати с единна мерна и монетна система. Германия се вижда като „притегателен

---

²⁰⁰ Цит. по: Дейвис, Н. Цит. съч., с. 889.

²⁰¹ По-подробно вж. Europa und das Dritte Reich. Einigungsbestrebungen im deutschen Machtbereich 1939 – 1945. München, 1987.

²⁰² Вж. Burgdorf, W. „Cimare Europa“. Antieuropäische Diskurse in Deutschland (1648 – 1999). Bochum, 1999, S. 187.

пункт за средноевропейски митнически съюз“ и „център на тежестта на Обединените държави на Европа“²⁰³.

Европейската проблематика става актуална за нацизма с превръщането на Националсоциалистическата партия във втора парламентарна сила в Германия (1930 г.). През същата година се появява книгата на един от главните идеолози на нацизма Алфред Розенберг „Митът на XX век“. В Европа се води борба на живот и смърт „за душата на всеки европеец“ между автентичния Северен Запад (опиращ се на свободата и честта), Католическата църква (тиранично отроче на упадъка) и евреите (вестители на хаоса, които използват индивидуализма, мнимата демокрация, материализма и марксизма като прикрития за своите пари), констатира Розенберг. И тъй като съвместното им съществуване е невъзможно, Европа се нуждае от расово, национално и идеологическо прочистване. Призован да въведе „ред в Европа“ е северният човек (германците, скандинавците, финландците и англичаните), а не „френско-еврейска Паневропа“ или „лишената от раси и народи Средна Европа“.²⁰⁴

С разширяването на позициите на фашизма в Европа Розенберг преразглежда възгледите си за континента. В своя доклад „Криза и ново изграждане на Европа“ (Рим, 1932 г.) той призовава към създаване на европейска общност не на равнопоставена основа, а върху зачитане на интересите на „четирите велики нации“ в Стария свят: британците ще представляват Европа пред останалия свят, французите ще предпазват континента от африканците, италианците ще поемат своите отговорности в Средиземноморието, германците след обединението си ще признаят Европа. Зачитането между Великите сили в „нова Европа“ е необходимо според Розенберг, за да бъде предпазена тя от болшеvizма и от пробуждащите се „нисши раси“ (колониалните народи).²⁰⁵

---

²⁰³ **Europa** und das Dritte Reich..., S. 21.

²⁰⁴ **Rosenberg**, A. Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Berlin, 1930, S. 640.

²⁰⁵ Вж. **История** на европейската идея. Антология..., с. 145 - 146.

Проблемът за подхода към Европа влиза в нацисткия дневен ред с овладяването на властта в страната (1933 г.). Още през същата година германската секция на Паневропейския съюз е закрыта, паневропейските издания са поставени извън закона, а носителят на Нобелова награда за мир за 1927 г. Лудвиг Кунде е вкаран в затвора. Открити са първите концентрационни лагери (1934 г.). Евреите са лишени от граждански права, като са им забранени смесени бракове и сексуални отношения с неевреи (1935 г.).

Но в реч от 1936 г. Хитлер проговорва за „европейски дом“, пазител на реда в който ще бъде обединена Германия.²⁰⁶ На 25 януари 1939 г. един от най-близките съветници на фюрера – Рихард Даре, държи реч пред Комисията за стопанска политика на Третия райх, в която развива идеята за „истински, нов европейски ред“. Даре има предвид икономически ред в Средна Европа под немско ръководство, към който след първите му успехи „от само себе си“ ще се приобщат другите европейски държави.

В началото на Втората световна война Химлер излиза с план за „немските нации“, към които отнася германците, холандците, скандинавците, балтийците и англосаксонците. „Най-важната настояща задача“ според него е „да бъдат комбинирани всички тези нации в едно голямо семейство“. Въпреки че „това голямо единение трябва да стане върху принципа на равенството – продължава той, – естествено е в този процес германската нация, като най-голяма и най-силна, да поеме водещата роля“. Веднъж оформило се, „това семейство (...) трябва да се заеме с мисията за включване на романските нации, а после и на славянските нации, защото те също са от бялата раса“. „Само чрез обединение на бялата раса – приключва разсъжденията си Химлер – западната култура може да бъде спасена от заплахата на жълтата раса.“²⁰⁷

---

²⁰⁶ Пак там, с. 122.

²⁰⁷ Цит. по: Дейвис, Н. Цит. съч., с. 1019.

След първите германски успехи във войната имперският министър на икономиката Валтер Функ се заема с непосредственото осъществяване на европейската стратегия на Райха. В своя реч от 25 юли 1940 г. Функ обосновава необходимостта от изграждане на „едно здравословно европейско народно стопанство“ с въвеждането на единна валута. Проблемът според Функ обаче е, че „един валутен съюз предполага постепенно изравняване на стандарта на живота, а в бъдеще не във всички европейски клирингово включени страни той може и трябва да е еднакъв“.²⁰⁸ В съответствие със заявените от Функ намерения Райхсбанк изготвя още през лятото на същата година план за превръщане на райхсмарката в обща валута на икономически съюз в цялата окупирана от Германия Европа.²⁰⁹ Нацистка Германия успява наистина да постигне много добра икономическа координация в овладяната от нея почти цяла континентална Европа и тази ефективност кара дори скептици да повярват във възможността за обединение на Стария свят под немско лидерство.²¹⁰

В гигантската борба за съюзници във войната Министерството на външните работи на Третия райх използва неизменно европеизма: „Сегашната война е (...) война за единна и свободна Европа. Нейните цели са: установяване на траен, сигурен мир за европейските страни. Сигурност срещу стопанските ограничения и намесата на чуждите в региона Англия и САЩ. Европа за европейците. Общоевропейско премахване на болшевишкия проблем (...) Европейското верую означава не подчиняване и заробване, а лоялна, равноправна съвместна работа. Всеки европейски народ трябва да участва според своя собствен облик и характер в нова Европа. Единственото изискване към европейските държави е: „Да бъде лоялен член на лоялна Европа“.²¹¹

---

²⁰⁸ **Europa-Foderationsplane** der Widerstandsbewegungen 1940 – 1945. München, 1968, N 6.

²⁰⁹ Вж. Дейвис, Н. Цит. съч., с. 1010.

²¹⁰ Вж. **Europa-Foderationsplane** der Widerstandsbewegungen..., S. 7 ff.

²¹¹ Цит. по: Шмале, В. Цит. съч., с. 124.

В частен разговор през 1941 г. Хитлер заявява, че границата между Европа и Азия е тази, която отделя „германския от останалия, славянски свят“, като добавя: „наш дълг е да я поставим там, където искаме да бъде“. Славяните трябва да бъдат изтребени или прогонени, уточнява фюрерът, за да се осигури „жизнено пространство“ за германците.²¹²

Нов тласък на европеизма на Райха дава нападението над СССР, обосновано в речта на Хитлер по радиото (22 юни 1941 г.) с необходимостта от „спасяване на Европа от болшевизма“. Призивът на фюрера за обща война срещу Русия намира добър отзвук в доста страни на континента, включително Ватикана. Над 100 хил. доброволци от Италия, Испания и Франция се присъединяват към нацистките войски на Източния фронт.²¹³ Участват още „Латвийският легион“ и казашка бригада, а също „Руската освободителна армия“ на ген. Власов.²¹⁴ Към Антикоминтерновския пакт, формиран от 1936 г. с участието на Германия, Италия, Унгария, Испания и други неевропейски държави, на 25 ноември 1941 г. се присъединяват България, Дания, Румъния, Словакия, Хърватия и Финландия, като по време на тържествената церемония Хитлер и външният му министър Йоахим фон Рибентроп държат речи за „облика на нова Европа“. Към създадената през 1936 г. Ос Берлин – Рим се присъединяват Унгария, Румъния и Словакия (през 1940 г.), България (1941 г.), а също Финландия, Испания и Хърватия, като всички те, с изключение на България, изпращат свои войски на Източния фронт. Провежданата още от 1933 г. концентрационна политика на нацистка Германия – на изолиране, принудителен труд и физическо изтребление на политическите противници и „непълноценните раси“ – получава международни измерения. В името не само на Третия райх, но и на Европа и с помощта на немалко европейски монарси, правителства и парламенти са изтребени към 6 млн. евреи, около 500 хил.

---

²¹² Цит. по: Kluge, P. Nationalsozialistische Europaideologie. – In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 3 (1955), S. 260.

²¹³ **Europa-Föderationspläne** der Widerstandsbewegungen..., N 16.

²¹⁴ Вж. Дейвис, Н. Цит. съч., с. 1016 – 1018.

роми, хиляди представители на славянския елит, много хомосексуалисти, стотици хиляди антифашисти. За избиването на евреите Хитлер използва латвийската „Помощна полиция по сигурността“.²¹⁵ Румънската армия и полиция избиват стотици хиляди евреи. Френският режим във Виши жертва „чуждите евреи“ във Франция и изстребва 8 процента от своите. България е принудена да жертва евреите от „новите земи“. Незаинтересоваността на Европа от злощастната съдба на евреите тласка един от еврейските членове на полското правителство в изгнание към самоубийство.²¹⁶ Редица държави използват военновременните условия за етнически чистки – особено големи размери получава избиването на сърби в лагерите на усташка Хърватия²¹⁷.

Колкото повече се задълбочават фашистките военни неуспехи на Източния фронт, толкова по-високопарни стават европейските послания на фашисткия блок. След провала в битката за Москва Хитлер се вживява в ролята на спасител на Европа и света. „Това не е война, в която се сражавате само в името на нашия германски народ – заявява той в реч от 30 януари 1942 г., – а битка за цяла Европа и за цялата човешка цивилизация.“²¹⁸ А Райхстагът организира „Среща на европейските студенти и фронтовици“ (Дрезден, 20 април 1942 г.) и Учредителен конгрес на „Европейски младежки съюз“ (Виена, 14 – 18 септември 1942 г.).²¹⁹ Професор Камило Пелици – издател на списанието на италианския Институт за национална култура на фашизма „Фашистка цивилизация“, организира Конгрес за европейската идея (ноември 1942 г.). На форума доминира схващането, че Европа трябва да се организира около Оста Рим – Берлин като ядро на „третия път“ (между западната демокрация и азиат-

---

²¹⁵ Пак там, с. 1019.

²¹⁶ Пак там, с. 1029.

²¹⁷ Пак там, с. 1012 – 1013.

²¹⁸ Цит. по: **История** на европейската идея. Антология..., с. 124.

²¹⁹ Вж. **Шмале**, В. Цит. съч., с. 129.

ския болшеvizъм), който ще даде възможност за запазване на европейската идентичност.²²⁰

След поражението при Сталинград, изиграло повратна роля в хода на войната, настъпва истински разцвет на фашисткия европеизъм. Ръководителят на мощния пропаганден апарат на нацистка Германия Йозеф Гьобелс призовава европейските сили да се обединят за „борба против еврейския болшеvizъм“²²¹. Рибентроп излиза с предложение (21 март 1943 г.) за създаване на европейски държавен съюз, който да предотвратява бъдещи войни между европейските народи, а на 5 април същата година настоява за учредяване на европейска комисия за разработване на основите на „новия европейски ред“.²²² В името на „европейските интереси“ нацистите се заемат с още по-голямо настървение с „окончателното решаване на еврейския въпрос“ под евфемизма за тяхното „преместване“ и „освобождаване от излишъка“ – 7 – 8 млн. „единици“. „Важна част от освобождението на Европа – заявява германският дипломат Ханс Фровейн на 7 юни 1943 г. – е уреждането на еврейския въпрос. Чрез европейска конвенция ще се създадат необходимите предписания за това, както и една изпълнителна организация, която ще съществува най-малкото докато се разреши въпросът за пълното напускане на еврейския елемент на Европа.“²²³ Плановата служба „Европейска харта“ при Главната квартира на СС изработва проект за Европейска харта (1944 г.), основана на шест „основни свободи“ и седем „основни права“.²²⁴ Немският чуждестранен научен институт на Университета в Берлин издава книгите „Райхът и Европа“ (1943 г.) и „Европа. Традиция и бъдеще“ (1944 г.), а Дружеството за европейско икономическо планиране и широкомащабно комплексно стопанство – книгите „Пътят към народно стопанство и об-

---

²²⁰ Пак там, с. 119.

²²¹ **45 Jahre** Ringen um die Europäische Verfassung. Dokumente 1939 – 1984. Bonn, 1986, N 30.

²²² **Europa-Federationspläne** der Widerstandsbewegungen..., N 33.

²²³ Пак там, N 35.

²²⁴ **Europa** und das Dritte Reich..., N 24.

щомашабна политика“ (1943 г.) и „Възраждането на Европа чрез европейски социализъм“ (1944 г.). Този прилив на еврофашизъм в пропагандната машина на Райха е коментиран находчиво от Емил Янвиер – главен редактор на списание „Съпротива“ (20 ноември 1943 г.): „Откакто бойната съдба вече не е благосклонна към тях (нацистите – Н. А.), г-н Хитлер откри у себе си ново призвание. Той се представя като европеец (...) Той иска да спаси цяла Европа, да я спаси от еврейската плутокрация, от демократично-съветско-франкмасонско потисничество“.²²⁵

С германските военни поражения на Източния и Африканския фронт обаче Хитлер губи пълния си контрол над своите съюзници. Така наред с нацисткия проект за Европа се появяват конкурентните идеи на Мусолини за „романска Европа“ и на румънския диктатор ген. Йон Антонеску за „латинска Европа“.²²⁶

Възгледите на колаборационистите също почиват на широка европейска основа. Старият свят според тях е притиснат от мощни „флангови сили“ (СССР, Великобритания и САЩ) и изпитва остра потребност от голямо икономическо пространство. След като дипломатията и политиката не са в състояние да го осигурят на равнопоставена основа, единственият път за сваляне на държавните граници остава войната. Затова ще трябва да се приеме йерархизирана европейска структура начело с Третия райх като средство за оцеляване на Стария свят.²²⁷

Антифашистката съпротива извежда на преден план националните интереси, но акцентира върху поредното дискредитиране на националната държава, която нагнетява шовинизъм, не гарантира сигурността, поддържа постоянни напрежения в международния живот от посегателствата върху правата и свободите на малцинствата, не е в състояние да осигури ефективно стопанско развитие. Затова Съ-

---

²²⁵ **Europa-Federationsplane** der Widerstandsbewegungen..., S. 215.

²²⁶ **Europa** und das Dritte Reich..., N 59.

²²⁷ Вж. **Шмале**, В. Цит. съч., с. 126.

противата отдава голямо значение в средно- и дългосрочен план за европейско обединение като гаранция за мирно и успешно развитие на държавите и на континента като цяло. Проектите за обединяване на Европа се разпростират върху стопанската, културната, социалната, политическата и военната област.

Възгледите на европейските велики нации за следвоенното устройство получават глобални измерения, доколкото интересите им надхвърлят очертаванията на Стария континент.

В името на Антихитлеристката коалиция СССР разпуска Комунистическия интернационал (1943 г.), но повечето от функциите му са поети от незабавно създадения нов и неафиширан Отдел „Международна информация“ в ЦК на ВКП (б), който продължава да ръководи в една по-омекотена форма дейността на комунистическите партии по света. По такъв начин Кремъл съхранява надеждни механизми за упражняване на въздействие върху проводниците на своите интереси в чужбина, най-вече в европейските страни, с помощта на които разчита на разширяване на Съветския съюз в Европа и създаване на пояс от сателитни държави.

Характерни за позицията на Великобритания са възгледите на нейния лидер Чърчил, повлияни явно от нарасналото нежелание на британците да воюват (около 100 хил. са осъдените от военен съд за дезертъорство по време на Втората световна война²²⁸). След поврата във войната той изразява схващането си за следвоенна Европа в поздравителен адрес, изпратен до поредния Паневропейски конгрес (март 1943 г.). Следвоенният свят се нуждае според него от Обединени нации, в рамките на които да действат американска, азиатска и европейска субструктура. Конкретизация на възгледите си за европейската субструктура Чърчил прави в реч по британското радио от 11 март 1943 г. В нея той лансира за първи път идеята за създаване на „Съвет на Европа“ като единствена възможност за ново изграждане на Стария

---

²²⁸ Дейвис, Н. Цит. съч., с. 916.

свят.²²⁹ Същото предложение Чърчил внася на Техеранската конференция на „тримата големи“ (декември 1943 г.), но то не намира подкрепа нито от президента на САЩ Рузвелт, нито от съветския ръководител Сталин.²³⁰

Един от вдъхновителите на френската Съпротива – лидерът на социалистите Леон Блум, пише в затвора труда „Поглед към човечеството“ (март 1941 г.), публикуван на френски и на немски език след тайното му изнасяне. Основната идея, отстоявана в него, е за световна „наддържава“ като „главна държава, която стои над националните суверенитети“. „Международната общност трябва да има органи и власт – набляга Блум, – които да ѝ дадат възможност да изпълнява своите функции.“²³¹ Но с успехите в битката за Африка политическото обкръжение на големия лидер на френската Съпротива ген. Шарл дьо Гол приковава вниманието върху Европа. В записка от 1943 г. Рене Майер препоръчва на ген. Дьо Гол създаване на икономическа федерация на Западна Европа.²³² По-далеч отива Жан Моне, обосновал в записка от 5 август 1943 г. необходимостта от „икономическо и политическо организиране на обща европейска структура“ в името на мира. Иначе, предупреждава Моне, Европа отново ще тръгне по пътя на държавния протекционизъм, политическата вражда, огромните армии и страха.²³³ Въз основа на тези преценки Дьо Гол обсъжда на срещата си с Чърчил в Алжир (1943 г.) стратегическото, политическото и икономическото обединение на държавите между Алпите, Пиренеите и Рейн с цел създаване на трета (освен САЩ и СССР) планетарна сила.²³⁴ Вдъхновен от френско-английското разбирателство, Дьо Гол изработва план, предвиждащ обединяване на Европа въз основа на френско-британско съюзяване (1944 г.).

---

²²⁹ **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне..., с. 18.

²³⁰ **Шмале**, В. Цит. съч., с. 134.

²³¹ **Blum**, L. Blick auf die Menschheit. Stuttgart, 1947, S. 113.

²³² Вж. **Льофор**, Б. Невижданата Европа. Документи от архива на Жан Моне..., с. 18.

²³³ Пак там, с. 19.

²³⁴ **Ружин**, Н. Цит. съч., с. 36.

Съпротивителните движения в останалите страни от Стария свят са погълнати изцяло от националната и европейската проблематика. Станали за пореден път жертва на вътрешноевропейска агресия и почувствали отново своята незащитност пред Великите сили, по-малките нации на континента виждат спасение само в обединението на Европа. Като най-пламенен трибун на европейизма се откроява Стефан Цвайг с автобиографията си „Вчерашният свят. Спомени на европейца“, публикувана за първи път през 1942 г. в Стокхолм и преведена на 21 езика. В нея Първата световна война се разглежда като „рецидив на варварството“²³⁵, сложен край на „вратата в безкрайния неударжим ‘прогрес’“²³⁶. Наивната вяра в Обществото на народите и във Версайската система е квалифицирана от него като напразни надежди на болните в „лекарствата с хубави етикети“²³⁷. Цялото повествование е пропито от болката и надеждите за „Европа, нашата свята родина“²³⁸.

Особено силни са обединителните тежнения в страните от „санитарния кордон“ между Германия и Съветския съюз. В своята „Програма на полския народ“ (1941 г.) полската Съпротива обявява, че мястото на демократична Полша е в състава на федерация на свободните европейски нации. Списание „Полски новини“ лансира в книжката си от 15 юли 1942 г. идеята за Средноевропейска конфедерация с участието на Полша, Чехословакия, Югославия, Унгария, Румъния, България и Гърция.²³⁹ Въпреки някои негативни реакции вътре в самата Съпротива идеята намира подкрепа в полското емиграционно правителство²⁴⁰ и списанието не се отказва – в броя си от 9 юни 1944 г. отново пледира за „надна-

---

²³⁵ Цвейг, С. Статъи. Ессе. Вчерашний мир. Воспоминания европейца. Москва, 1987, с. 164.

²³⁶ Пак там, с. 163.

²³⁷ Цвайг, С. Светът от вчера. София, 1944, с. 440.

²³⁸ Пак там, с. 436.

²³⁹ **Europa-Federationsplane** der Widerstandsbewegungen..., S. 325 ff.

²⁴⁰ Вж. Геллер, М., А. Некрич. Утопия у власти. История Советского Союза с 1917 года до наших дней. Изд. 2-е, испр. и доп. London, 1986, с. 443.

ционално обединение на държавите от Средна Европа“. Подобна идея се отстоява от бившия чехословашки премиер Милан Ходжа, който като емигрант в Лондон публикува статията „Федерация в Централна Европа“ (1941 г.).²⁴¹ Съпротивата в този регион обсъжда и други варианти: полско-чехословашка конфедерация, гръцко-югославска конфедерация, южнославянска федерация.²⁴²

Голяма активност продължава да проявява граф Р. Куденхофе-Калерги, емигрирал след началото на германско-съветската война в САЩ, където е назначен за професор по нова и най-нова история и ръководител на Изследователския семинар за европейска следвоенна федерация при Нюйоркския университет. Антисъветските цели на паневропейския лидер смущават президента Рузвелт поради опасения от вбиване на клин в Антихитлеристката коалиция, но с помощта на обкръжението на вицепрезидента Хари Труман е проведен нов (и последен) конгрес на Паневропейския съюз (САЩ, 21 март 1944 г.).²⁴³

Когато победата над фашизма се очертава ясно, европейската Съпротива формира широк дискуссионен форум. Срещата на лидерите на Съпротивата от новите страни (държавите, възникнали през втората половина на XIX в. и след Първата световна война), проведена в Женева през пролетта на 1944 г., обсъжда предложението на един от водачите на италианската Съпротива – Алтиеро Спинели – европейската Съпротива да изработи обща програма за Европа. Третата среща на ръководителите (20 май 1944 г.) приема основни положения за образуване на „федерален съюз на европейските народи“. „Федерацията трябва да се основава – се казва в документа – върху декларация за правата на човека (...), която ще гарантира свободното развитие на човешката личност и нормалното функциониране на демокра-

---

²⁴¹ Вж. **Шмале**, В. Цит. съч., с. 106.

²⁴² Вж. **Панайотов**, Л., **К. Палешутски**, **Д. Мичев**. Македонският въпрос и българо-югославските отношения. София, 1987, с. 104; **Георги Димитров**. Дневник (9 март 1933 – 6 февруари 1949). София, 1997, с. 419.

²⁴³ Вж. **Александров**, В. Цит. съч., с. 67 – 74.

тичните институции. Освен това тя трябва да се опре на декларация за правата на малцинствата, която ще осигури автономно съществуване на тези малцинства (...) Федерацията трябва да има съюзно правителство, което да е отговорно пред народите на държавите членки (...) Контролът върху съюзната конституция трябва да се осъществява от върховен съд.“²⁴⁴

Нови нотки в разбиранията на европейската Съпротива се наблюдават след изтласкването на фашистките войски от СССР и навлизането на съветската армия в страните от Източна и Централна Европа. Започват да се усещат нарастване на съветския фактор в Европа и неизбежното поставяне на повечето източноевропейски държави в сферата на съветските интереси. Това предчувствие за смалвяща се и отслабваща Европа прозира особено ясно в международния „Манифест на Бухенвалд“, подписан от социалисти от Австрия, Белгия, Германия, Полша, Франция, Холандия и Чехословакия (13 април 1945 г.). „Немската външна политика – се отбелязва в документа – трябва да се води в най-тясно разбирателство със СССР. Нашата най-висша цел е в съвместна работа с всички социалистически държави да постигнем една европейска държавна общност. Така нашият континент, подложен на тежки изпитания, ще бъде гарантиран чрез общ европейски ред и благосъстояние.“²⁴⁵

Активен обмен на идеи за следвоенно общо бъдеще на Европа протича и в Англия, където се намират повечето европейски емигрантски правителства. И тук основната грижа за възстановяване на националния суверенитет се съпътства от стремежа към обединение, застъпен особено силно сред представителите на малките и по-уязвимите европейски страни. Така, въпреки че не срещат подкрепа сред британските и френските среди, емигрантските правителства на Белгия, Люксембург и Холандия подновяват в Лондон опита си да стартират пионерски проект за общо между-

---

²⁴⁴ Цит. по: Шмале, В. Цит. съч., с. 134.

²⁴⁵ Цит. по: пак там, с. 133.

държавно пространство. Подписано е валутно споразумение (21 октомври 1943 г.) за стабилизиране на валутните отношения и облекчаване на платежите между трите страни (влязло в сила на 24 май 1946 г.). Последвалата митническа конвенция на трите страни (5 септември 1944 г.) предвижда премахване на митническите тарифи в търговско-икономическите отношения на трите държави и установяване на обща митническа тарифа в отношенията с другите страни (влязла в сила на 1 януари 1948 г.).²⁴⁶

Идеите и действията на антифашистката Съпротива обаче не бива да се идеализират, както често става в литературата. Полската Съпротива се опитва да изтика украинците от Централна Полша.²⁴⁷ Съветският съюз извършва масово избиване на полски офицери при Катин. След капитулацията на Франция британският премиер Чърчил предлага „обединение“ на Великобритания и Франция с въвеждане на двойно англо-френско гражданство (лятото на 1940 г.). Предложението е отхвърлено незабавно от френското правителство поради подозрения, че англичаните се стремят към установяване на контрол над останалите френски ресурси, включително върху непокътнатия френски флот.²⁴⁸ Подозренията се оправдават – Великобритания наистина поисква френския флот и след последвалия отказ той е потопен с екипажите си в алжирската база Мерс ел Кабир (3 юли 1940 г.).²⁴⁹ Както показват разсекретени наскоро британски документи, през 1943 г. Чърчил обсъжда с Рузвелт въпроса за елиминиране на лидера на френската Съпротива Дьо Гол.²⁵⁰ Въпреки първоначалната резервираност на Рузвелт Чърчил успява, при благосклонното отношение на Сталин, да наложи сред „тримата големи“ подхода на подялба

---

²⁴⁶ Вж. **Клепацкий**, З. Цит. съч., с. 354 – 355.

²⁴⁷ **Дейвис**, Н. Цит. съч., с. 1036.

²⁴⁸ Вж. **Редел**, Ж.-Р. Европейският съюз между политически поляриности. Съотношението Европейски съюз – САЩ – постсоциалистическа Европа. София, 1994, с. 12 – 13.

²⁴⁹ **Дейвис**, Н. Цит. съч., с. 1011.

²⁵⁰ Вж. **Калео**, Д. Да осмислим бъдещето на Европа. София, 2003, с. 43.

на Европа зад гърба на заинтересованите правителства, парламенти и народи.²⁵¹

Въпреки тежките условия на Втората световна война Съпротивата в различните европейски страни е тясно свързана помежду си и успява към края на войната да стигне до общо разбиране за потребностите на следвоенното бъдеще на Стария свят. То е изразено най-ясно от Конференцията на европейските федералисти, организирана от Френския комитет за европейска федерация (Париж, март 1945 г.). Форумът заявява, че проектираната нова световна универсална организация (Организацията на обединените нации) не може да гарантира мира, докато не бъдат отстранени причините за войната в Европа. А това може да бъде постигнато чрез изграждане на европейска федерация със своя конституция. „Веднъж завинаги трябва да се ликвидира догмата – се подчертава в документа на конференцията, – че националната държава е най-висша политическа форма на организация на човечеството. Ако европейските народи искат да спасят своята обща демократична цивилизация, трябва да се включат в една федерация (...) Федерацията следва да разполага преди всичко с: 1) правителство, което да е отговорно не пред управляващите на отделните държави членки, а пред народите, върху които то, в рамките на своята компетентност, упражнява непосредствено суверенна власт и от които то получава непосредствено средства за собствения си бюджет; 2) военна власт, която се подчинява на запоедите на това съюзно управление, при което всяка национална военна власт е изключена; 3) висш съдебен състав, който ще решава всички въпроси, свързани с тълкуване и коментар на федералната конституция, и при необходимост ще урежда споровете между държавите членки или между държавите и федерацията.“²⁵²

С такива очаквания преобладаващата част от европейската демократична общественост изпраща последните зал-

---

²⁵¹ Вж. **Марков**, Г. Светът през XX век. Летониз. София, 2000, с. 180 и сл.

²⁵² **45 Jahre** Ringen um die Europäische Verfassung. Dokumente..., S. 211.

пове на Втората световна война. Надеждите обаче са съпроводени със засилваща се тревога от очертаващата се вероятност следвоенното бъдеще на Европа да бъде предрешено от външни или отчуждени на Европа сили: САЩ, имащи монопол върху ядреното оръжие и ориентиращи се по време на войната към изграждането на „Атлантическа общност“ под американско лидерство²⁵³; СССР, израснал към края на войната като най-мощната военна сила в Европа, крояща планове за териториално разширяване за сметка на Европа и за налагане на съветския модел в окупираните от него страни; Великобритания, високомерно обърнала гръб на Европа и вперила поглед към отвъдморските си владения.

---

²⁵³ Вж. **Streit**, C. Union Now. The Proposal for Inter-Democracy Federal Union. New York, 1939.

Заклучение

Изследването на историческите корени на европеизма разкрива няколко пласта на формирането, развитието и утвърждаването на европейската идея.

През древния – митологичен – пласт се ражда очарователният мит за Европа. Етимологията на думата „Европа“, митът за едноименната финикийска принцеса и кръщаването по нейно име на новия за азиатците континент отразяват културното превъзходство на Древния изток над Европа и неразривната връзка на европейската култура с далеч понапредналата тогава азиатска цивилизация.

Първоначалната древна географска представа за Европа (Средна Елада) търпи по време на следващия – античен – европейски пласт многократни корекции, включвайки последователно Пелопонес, егейските острови, Македония, Тракия, Северното Черноморие, Северното Средиземноморие, Източния Атлантик и централната част на континента. Най-важният античен процес обаче е свързан с положеното начало на формирането на представата за Европа като културна общност. Подобно на непрекъснато разширяващите се представи за географските предели на Европа постоянно се разширяват и схващанията за обхвата на европейската културна общност. Първи като „европейци“ се самодефинират елините (V в. пр. Хр.), за които целият околн на тях свят е „варварски“ (включително далеч по-културните от тях перси). С пренасянето на европейския политически център от Елада в антична Македония (първата половина на IV в. пр. Хр.) елинското влияние се разпростира върху Югоизточна Европа, поради което населяващите я племена и народи също са признати за европейци. Поредното пренасяне на европейския политически център в Рим (I в.) дава възможност на гърците да разпространят своето въздействие и върху огромната Римска империя, но поради трансконтинентал-

ния характер на империята представата за европейската културна общност продължава да се свързва с Балканите. По-високата култура на тази именно „Европа“ получава признание с пренасянето на столицата на империята от Рим в Константинопол (330 г.).

Третият – средновековен – пласт на европеизма обогатява географските представи за Европа с включването на северните и източните части на континента. Същевременно протича динамичен и сложен процес на кристализиране на европейско съзнание. Негов носител продължава да е Югоизточна Европа в лицето на оцелялата от „варварските“ нашествия Източна Римска империя. Макар да е разпростряна върху три континента, Византия държи особено на европейската си принадлежност и продължава да свързва Европа с балканската културна общност. Оказал се в много сложно положение поради ликвидирането на Западната Римска империя от „варварите“ и излизането на нови народи на историческата сцена, Рим се обръща (повече от хилядолетие след Югоизточна Европа) с лице към европейската идея. Исидор възкресява позабравения мит за Европа (VI – VII в.), а папите започват да се славят като „глава на всички Църкви в Европа“ (от началото на VII в.). Европеизмът получава нови импулси в Западна Европа в тежката борба срещу арабското проникване в тази част на континента (от VIII в.). Напредъкът във формирането на западноевропейското разбиране за Европа намира израз в провъзгласяването от папата на Франкската империя (800 г.) и на Свещената Римска империя на германския народ (962 г.).

Четвъртият пласт се отнася до прехода от Средновековието към Новото време, когато се осъществява ново преизглеждане на идейното съдържание на Европа. Изключителна роля за дооформяне на съзнанието за европейска културна общност изиграва Ренесансът, чиито антропоцентристки идеи довеждат до осъзнаване постфактум на отдавна вградени трайни опори на европейското единство: римското право и елинския стремеж към познанието. С първите лъчи на Ренесанса и във връзка с разразилия се спор за

върховенство между Папството и светската власт се появяват първите проекти за политическо изграждане на Европа, които утвърждават светската европейска перспектива. Предприет е и първият опит за политическа организация на обединена Европа, почиваща на светски устои.

Главното съдържание на петия пласт, обхващащ Новото време, е постепенното отскубване на европейското съзнание от религиозните окови. Реформацията довежда до обособяване на протестантството и неговото бързо конфесионализиране, както и до войни за свобода на вероизповеданието. Разпадналото се религиозно единство на Западна Европа дава шанс на отстояваното от хуманистите ново разбиране за Европа като система от светски стойности. Така народите на Стария континент, самовъзприемащи се и възприемани от външния свят през Средновековието като „християнски“, през XVII в. вече са обладани от самочувствието на „европейски“. Светската идентичност на Европа е подсилена от Рационализма, осигурил концептуален апарат за нова организация на европейското общество, основана на християнството, благоразумието и прогреса. Окончателното утвърждаване на европейското светско общество се осъществява с мощното духовно движение на Просвещението, освободило философията, науката, изкуството и политиката от религията и теологията. Така през XVIII в. в тънкия културен пласт на Стария континент трайно усяда разбирането за Европа като едно светско културно-политическо цяло със свои специфики в сравнение с останалия свят.

През шестия пласт – времето от Великата френска революция до началото на XX в. – Европа, като смислово понятие за уникална цивилизация, доминирана от светски стойности, е проникнала в порите на европейския социален организъм. От нейните пропагандатори – интелектуалците, тя изкристализира в съзнанието на интелигенцията, отеква в почти всички социални слоеве, става една от водещите теми за медиите и за общественото мнение, осмисля дейността на много национални и международни неправителствени организации. Пребродила континенталните простори заедно с

марша на Наполеоновите войски и понесена във вихъра на общоевропейската народна революция от средата на XIX в., европейската идея придобива такава мощ, че заставя държавния елит на континента да обосновава своята политика с „потребностите на Европа“. Но поднесените навреме и даром новаторски идеи за общо европейско бъдеще не намират адекватен прием в държавния елит на континента. Вместо европеизма той прегръща великодържавния шовинизъм.

Хвърлянето на повечето европейски народи в братоубийствената Първа световна война обозначава нов, седми пласт в развитието на идеята за Европа. Но войната не е отрицание, а по-скоро потвърждение на европеизма. Неговата жарава не угасва, а се пренася в неутралните държави, откъдето се разгаря заедно с разгара на войната, за да обхване отново воюващите нации, включително сражаващите се по фронтовете. Събдват се предсказанията на европеизма за ненужните човешки жертви и материални щети, за разединяването на Стария свят, за опасността от загуба на световното лидерство и за поставянето на Европа под силен външен натиск. Доказаната правота на европеизма придава нова сила на неговите послания. За първи път след Световната война те намират масова подкрепа, организирана във влиятелни движения, посветили дейността си на обединяването на Европа. В тези благоприятни условия Франция – страната с най-богати традиции в областта на европеизма – предприема сериозен опит за изграждане на европейска политическа система. Неговият провал, причинен преди всичко от съпротивата на Великобритания, надигащия глава реваншизъм в Германия и негативната реакция на болшевишкия Съветски съюз, връща Европа към традиционните национални разпри, дава тласък на фашизма и обрича Стария континент на нова, още по-кръвава война. В навечерието на Втората световна война и особено в нейния ход германският нацизъм и италианският фашизъм се опитват да експлоатират широко популярната европейска идея за постигане на собствените си цели. В името на Европа са извършени

най-големите престъпления по време на войната. Но автентичният безкористен европеизъм е съхранен и до голяма степен пречистен в схващанията на антифашистката Съпротива за следвоенна Европа. В пепелищата на Втората световна война европейската идея навлиза в своята зрялост. Тя вече е състояние на духа на Ното Europeaus: убеденост в общото наследство и в общата съдба, съзнание за наднационална общност, духовен стремеж и организирано действие за ново разумно политическо изграждане на континента. Европа излиза от войната още по-обезкървена, разрушена, унижена, с гнетящо чувство за историческа вина, допълнително омаломощена от започналото през войната разпадане на колониалната система, лишена от вътрешно единство и притисната здраво в клещите на формиращите се световни Суперсили – задокеанските САЩ и евразийския Съветски съюз. Въпреки това, а в известна степен именно поради това, време за губене няма. Удря часът на европеизма!

РЕЦЕНЗИЯ

проф. д.ик.н. Евгений Сачев

Изследването на европейската проблематика у нас, като държава от бившия Източен блок, е лишено от дълбоки традиции и по същество започна да се разгръща едва след приключването на Студената война, във връзка с асоциирането на Република България към Европейския съюз. Вниманието на българската научна общност към европейската интеграция видимо нарасна в хода на присъединителните преговори за пълноправно членство и получи мощен тласък с неговото осъществяване.

Академичната наука не можеше да си позволи да остане встрани от националните усилия за реализиране на главната външнополитическа цел на Република България – интегриране в семейството на европейските народи. Тя беше длъжна да допринесе с експертния си потенциал за компетентно справяне на държавните институции с трудната адаптация на страната към високите изисквания на членството в Европейския съюз. Същевременно пред нея стоеше изключително отговорната задача да осигури обучението на студенти от различни специалности с висока степен на познания за натрупания исторически опит в европейския интеграционен проект, неговото актуално състояние и обзримата му перспектива. Само на тази основа можеше да се очаква подготвените в университетите специалисти да разгрънат своите умения и компетенции като активни участници в националните усилия за утвърждаването на България като пълноценен член на Европейския съюз.

Професор д-р Никола Аврейски е сред първите университетски преподаватели у нас, които по собствена инициатива се ангажираха с преподаването на европейската проб-

лематика. Още от 2005 г. той започна да преподава дисциплината „История на европейската идея“ на студентите от специалностите „Право“ и „Публична администрация“ на Бургаския свободен университет. Лекционният му курс е всеобхватен – в него се прави пълен панорамен обзор на идеята за Европа през всички исторически епохи, коментира се осъществяването на тези идеи в хода на европейската интеграция, като той дори се ангажира с представянето на различните визии пред Европа. През последните години проф. Аврейски бе ангажиран с преподаването на европейската проблематика на студентите от специалностите по професионално направление „Обществени комуникации и информационни науки“ в Университета по библиотекознание и информационни технологии и на магистрите по специалността „Национална сигурност“ на Югозападния университет „Неофит Рилски“ – Благоевград. Като отговорен преподавател, той извършваше интензивна изследователска дейност по тази проблематика и адаптираше лекционния си курс към непрекъснато променящата се европейска реалност.

Предпочитанията на проф. Аврейски са в съзвучие със западноевропейската практика за два отделни, но органично свързани лекционни курса: „История на европейската идея“ и „История на европейската интеграция“. Воден от това съображение, в настоящия си учебник той предлага на академичната общност един цялостен и задълбочен курс по „История на европейската идея“.

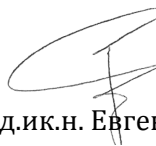
Както ще забележи внимателният читател, учебникът е изграден предимно върху западноевропейските изследвания в тази област, като не са пренебрегнати постиженията и на източноевропейската наука, включително българската. В него е направен щателен анализ на появата и развоя на идеята за Европа, на движението на идеите в европеизма през всички исторически епохи от Древността до края на Втората световна война, когато той съзрява и се създават необходимите условия за стартиране на европейската интеграция. По този начин убедително е показан общият солиден фунда-

мент на европейския политически проект, който позволява на обединяваща се Европа да устоява на изпитанията, да се справя с предизвикателствата и успешно да се развива.

Учебникът на проф. Аврейски предлага на студентите от специалностите по професионално направление „Обществени комуникации и информационни науки“ на УниБИТ най-задълбоченото в академичната ни литература интерпретиране на възникването и утвърждаването на идеята за Европа като географско пространство и културна и политическа общност с общо минало, споделени ценности и обща съдба.

Препоръчвам го за печат и с убедеността, че той ще бъде ценен учебник в преподаването на „История на европейската идея“ и в други български университети.

(проф. д.ик.н. Евгений Сачев)

Никола Аврейски

История на европейската идея
Учебник

Българска
Първо издание

Рецензент
проф. д.ик.н. Евгений Сачев

Редактор и коректор
Жана Ганчева

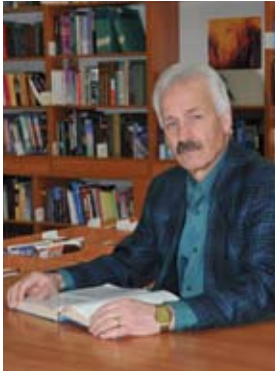
Графичен дизайн на корицата
Ралица Йотова

Формат 64/90/16
Печатни коли 13

Предпечат и печат
БПС ООД

Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
София, 2019

ISBN 978-619-185-357-1

Проф. Никола Аврейски е завършил специалност „История“ във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Като редовен докторант в Санктпетербургския държавен университет защитава дисертация по „Историография на Общата история“. Специализира „Международни организации“ във Фондация „Фридрих Еберт“ – Бон, „Нова и най-нова обща история“ в Академията за обществени науки – Москва, и „Нова и съвременна обща история“ в Академията за обществени науки – Варшава. От 2014 г. е професор по „Нова и най-нова история (Политическа история на Европа и Северна Америка)“.

Водил е лекционни курсове в Шуменския университет „Еп. Константин Преславски“, Бургаския свободен университет, Техническият университет – Варна, Академията на МВР, Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив, Югозападния университет „Неофит Рилски“ – Благоевград. Понастоящем е гост-преподавател в Университета по библиотекознание и информационни технологии – София.

В областта на широките си научни и преподавателски интереси проф. Аврейски е реализирал над 130 изследователски публикации на български, руски, немски, френски, английски и турски език. Сред тях са монографиите му „САЩ и Европа. Европейската политика на Вашингтон“ (2013) и „Великобритания и Европа. Обединеното кралство и европейската интеграция“ (2016), публикувани от издателство „Фабер“.

„Учебникът на проф. Аврейски предлага на студентите от специалностите по професионално направление „Обществени комуникации и информационни науки“ на УниБИТ най-задълбоченото в академичната ни литература интерпретиране на възникването и утвърждаването на идеята за Европа като географско пространство, културна и политическа общност с общо минало, споделени ценности и обща съдба.“

проф. д.ик.н. Евгений Сачев